OVIDIU POPESCU

ARDEALUL

Editura CĂLĂUZA v.b.

OVIDIU POPESCU

ARDEALUL

Coperta: Cristina Moruz

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
POPESCU, OVIDIU S.
Ardealul : studii/ Popescu Ovidiu. - Deva : Călăuza, 2003
Bibliogr.
ISBN 973-8438-09-8

94(498.4)

OVIDIU POPESCU

ARDEALUL

Editura CĂLĂUZA v.b.

CUVÂNTUL EDITORULUI

Bălcescu avea dreptate atunci când socotea Ardealul ţara cea mai presus de toate. Au trecut secole, au trecut milenii, şi brazda Ardealului a rămas tot cea binecuvântată de Dumnezeu, cu glorie apusă şi alta sporită, contemporană. Aceleaşi guri hâde cărora li s-au alăturat altele stau gata să apuce boţul acela de piatră de pe creştetul unei Românii ortodoxe.

Sunt convins că puterea banului hotărăşte totul, dar cercetând atent activitatea editorială de dinainte de război, am constatat că şi atunci au existat editori care şi-au sacrificat timpul şi banii pentru a facilita poporului cunoaşterea de care are nevoie pentru a fi mai stăpân pe sine, îndeajuns de liber între popoarele unei Europe ajunsă la saţietate de atâta catolicism orbitor printr-o papalitate dinamică, ca să nu-i spunem direct – agresivă.

După ce Editura noastră şi-a făcut datoria editând „Jurnalul de război al lui Avram Iancu", „România - Vatican - relaţii diplomatice 1920-1940", „Toponimie hunedoreană de la daci la români", „Mişcarea Antirevizionistă din Transilvania dintre cele două războaie mondiale", ne mândrim să lăsăm liberă ochilor mulţimii de români, lucrarea de o viaţă a profesorului şi îndrumătorului de generaţii Ovidiu Popescu, la căldura ideilor căruia mulţi ne-am dezmorţit în perioada culturii şi ideologiei dirijate.

Editorul şi autorul mulţumesc consilierilor municipali din Hunedoara (legislatura 2000-2004) şi primarului ec. Remus Mariş, oameni destoinici care au ajutat la finanţarea acestei lucrări, precum şi eminetului finanţist ec. Ioan Marchiş, om de o cultură aleasă, care s-a oferit să sprijine apariţia prezentului volum prin cabinetul său individual de consiliere şi expertize economice. Nouă înşine, editorii, nu se cuvine să ne mulţumim pentru contribuţia noastră la apariţia acestui volum de excepţie într-o perioadă extrem de necesară.

Valeriu BÂRGĂU

INTRODUCERE

Pentru poporul român, Ardealul este ca inima în trupul unui om. România ca țară nu poate supraviețui fără acest teritoriu așa cum un om moare fără inimă. Ardealul este un teritoriu în care s-au plămădit românii și națiunea lor. Aici s-au scris primele texte românești, s-au tipărit primele cărți în limba română, de aceea reputatul istoric ieșean G.Platon numește Ardealul drept laboratorul neamului românesc.

Ardealul a fost, este și va fi o țară românească, chiar dacă vremelnic a trebuit să suporte jugul străinilor, aroganța și sfidarea *„baronilor"*, a nobililor maghiari, care nu au avut țară, iar atunci când totuși au atins strălucirea regatului făurit de Matia Corvinul, l-au trădat, căzând în 1526 pradă otomanilor, fiind transformată într-un pașalâc, condus de o pașală instalat în cetatea de la Buda. Ardealul a supraviețuit dezastrului în care a fost împins de către stăpânitorii vremelnici.

Abordarea acestei probleme a Ardealului prezintă importanță și din punct de vedere metodologic. A vorbi despre Ardeal ca despre o țară ungurească ar constitui un fals științific. Înseamnă a nega prezența românilor, a accepta că noi, băștinașii, suntem aici niște venetici și deci trebuie să plecăm. Unde? Poate ne vor spune Paul Lendvai, L. Makai, B. Kopeczy și strămoșii lor R. Rösler, Engel și alții ca ei. Ardealul a adăpostit neamuri de multe feluri care, au conviețuit pașnic cu românii, într-un stat românesc, pe pământ românesc. Românii, ca și înaintașii lor au fost și sunt toleranți, respectuoși și cu frica lui Dumnezeu, iartă dar nu uită martirajul milioor de semeni, culminând cu Horea, Cloșca și Crișan, Avram Iancu și eroii de la Ip, Trăznea și Moisei. Prețuiesc deopotrivă și pe eroii altor neamuri, dar cer de fiecare dată dreptate și adevăr. Lucrarea prezentă își propune să aducă la lumină noi adevăruri despre oamenii acestor pământuri, păstrând în sufletul lor iubirea de aproape și ca buni creștini ce sunt și-au apărat cultura și civilizația, au apărat Europa, creștinismul.

1. NUMELE ȚĂRII

Oamenii și pământul acestei țări reprezintă din totdeauna bogăția românilor.

La începuturi, acest ținut a fost consemnat de istoricii greci și latini sub numele de *DACIA*. Aici, în Ardeal, a fost inima statului condus de Burebista și apoi de Decebal. Aici a fost în inima munților Orăștiei locul sfânt al celor pe care antichitatea i-a numit *NEMURITORII*, Kogaionul, capitala religioasă , militară și politică a *DACIEI*. După cucerirea ei de către Ulpius Traianus în 106 d. Hristos, a devenit provincie romană cu numele de „*DACIA ROMANĂ*". Această situație și numele de *DACIA* a persistat până în 117-118 d. Hr. când succesorul împăratului *NERVA TRAIAN*, împăratul Hadrian, în urma unor răscoale, împarte *DACIA ROMANĂ* în două, respectiv: *Dacia Superior* și *Dacia Inferior* cu capitala la Appulum și respectiv Drobeta.

Dacia Romană, cuprindea Ardealul fără Banat și Oltenia până la Jiu. Dacia Superior cuprindea Ardealul și Banatul cu capitala la Ulpia Traiana. În vremea împăratului Marcus Aurelius, din necesități militare în urma războaielor cu marcomanii (168/169), Dacia va fi reorganizată în trei părți: Dacia Porolisensis cu capitala la Napoca, aceasta cuprinde o parte din Dacia Superior, teritoriu care mai târziu va intra în componența Ardealului; Dacia Apulensis, cu capitala la Apulum și Dacia Malvensis cu capitala la Malva. În acest spațiu va avea loc o intensă romanizare a dacilor, concomitent cu creștinarea noii populații, daco-romane. După unii a avut loc o creștinare chiar a dacilor, astfel că pe bună dreptate se spune că românii s-au născut creștini. S-au descoperit urme ale creștinismului încă din sec. III d. Hr. la Napoca, Porolissum, Biertam și în alte părți.

După retragerea aureliană (271-275) s-a păstrat şi pe mai departe o populaţie latinofonă, respectiv daco-romană, lucru consemnat de Salvianus, Iordanes, Procopius din Cesarea care consemnează: „... *cum au văzut gepizii că goţii sunt izgoniţi din întreaga DACIE le-au luat locul*"[1]. Acelaşi lucru l-a consemnat în sec. V şi Iordanes, care în Getica spune că „*hunii au pus stăpânire pe tot teritoriul Daciei*"[2]. Fapte similare care ne interesează privind numele ţării (adică *DACIA)* consemnează şi Mauricius în Strategicon şi Moise Choroneon în „*Geografia*", vorbind de slavi pomeneşte cum aceştia s-au aşezat în Dacia.

Din cele de mai sus se desprinde o concluzie interesantă, cum că până în sec. IX actualului teritoriu al Ardealului i se spunea *DACIA* şi că retragerea aureliană a facilitat refacerea unităţii teritoriale, unde trăiau protoromânii care sunt amintiţi în izvoarele vremii, e drept mai sărace, dar existente totuşi. Ei au avut aceleaşi condiţii materiale, spirituale, sociale, lingvistice şi etnice. Aici au existat în sec. IX-XII toate condiţiile formării unui stat, poate chiar centralizat. O altă concluzie care se desprinde din aceste izvoare, dar şi din cele arheologice este aceea că *DACIA* a fost mamă bună şi pentru barbari, goţi, huni, gepizi, slavi care vremelnic au trăit aici, şi bineînţeles „*Cum veniră se făcură toţi o apă şi un pământ*".

Numele de Transilvania este dat acestei *DACII* de cronistica maghiaro-latină. Românii nu i-au spus aşa niciodată. El a urmat unor alte denumiri, avându-şi originea în repetatele folosiri în documente, de-a lungul anilor. Este o creaţie a cancelariei maghiare. De la Ultrasilva, Ultra Silvam, Ultra Silvae, Ultrasilvana, Transilva, Transilvenia, Transilvania[3]. În actul de donaţie al regelui Geza din 1075 numele de „*Ultrasilvan*" nu are o simplă indicaţie geografică „peste pădure" după cum termenul Ultrasilvanus menţionat într-un document din 1111 nu are decât funcţiunea de supranume (cât din teritoriul de dincolo de pădure-transilvăneanu) determinant al numelor proprii. Ca toponim, Transilvania apare în sistemul de relaţii al regatului maghiar, nepătrunzând niciodată în stratul popular al limbii[4]. Acest nume s-a format în perioada în care graniţa cu Ungaria a fost zona marii păduri ce separă Crişana de regiunile intracarpatice[5]. Ţara stăpânită de unguri era dincoace de marea pădure, iar aceea era peste sau dincolo de (ultra-trans) păduri era un loc deocamdată nerecunoscut. De aceea acest loc unde domnia o avusese românul Gelu a

fost numit de unguri Erdelw mai apoi Erdely – adică peste pădure sau ţara de peste pădure şi acest nume a rămas consacrat atât la maghiari cât şi în latină fiind sinonime[6].

Anonymus este de părere, pomenind de pădurea Igfon că *„Jacet ad Erdevlev"* nu poate fi echivalat cu termenul de Erdelen cu o Transilvanie (o ţară de dincolo de pădure). El nu traducea în maghiară expresia *„ultrasilvam"* deoarece arată A. Riza, *„o silva que iacet ad ultra silvamux"* nu este cu putinţă[7].

După colonizarea populaţiilor germanofone, falamanzii, luxemburghezii sau saşii şi teutonii, iar teritoriul s-a organizat în voevodat, la sfârşitul sec. XIII a mai fost numită, *„Septem Castra"*, nume preluat de saşi în forma germană de Siebenburgen, însemnând şapte cetăţi. Termenul pare legat de rolul important atribuit în evul mediu cifrei şapte şi de modul cum acest rol s-a reflectat chiar în realităţile din Ardeal şi Ungaria, şapte conducători unguri, şapte triburi maghiare, şapte comitate (la început), şapte cetăţi etc.[8]

Numele de *„Voevodatul Transilvaniei"* în mod oficial se păstrează până la 1541, când devine *„Principatul Transilvaniei"* iar din 1765 devine „Marele Principat al Transilvaniei".

Formele existente la Anonymus, Simon de Keza şi apoi în cronicile veacului al XIV-lea: Erduleu, Erdelu, Erdeleew, Erdeelen, Erdereb, Herdewel, Herdewebum, Erdeweru, Erdelon, Erdelow nu ne restituie o tendinţă de trecere a unui Erdo-elu spre Erdel formă întâlnită pentru prima dată în 1390 *„Ne găsim mai degrabă în faţa unor ezitări caracteristice în transcrierea unui toponim străin, fără sens în limba maghiară"*[9].

În paralel cu denumirea de Transilvania, călătorii străini care au străbătut acest spaţiu românesc întâlnind aici pe români aveau să denumească ţara lor iarăşi *DACIA*. Ei sunt de acord cu realităţile întâlnite. Stephan Tuarinus (1485-1519) scria în *„Index abecedarius"* că: *„DACIA odinioară, acum Transilvania"* era o ţară puternică în război, orientată spre răsărit şi care a fost condusă dârz de regele Decebal, atât mulţumită armelor cât şi banului, nervul războiului"[10]. Ştefan Brodarics, în *„Descrierea Transilvaniei"* scrie: *„Dincolo de Carpaţi se află DACIA, din care face parte Transilvania, capitala ei fiind Alba-Iulia. Transilvania împreună cu Ţara Românească şi Moldova ocupă astăzi acea parte a*

Europei care fusese pe vremuri DACIA". El priveşte Dacia ca pe un tot unitar, separat de Ungaria, legată în cele trei ţări române.

Referindu-se la acelaşi aspect al teritoriului pe care-l ocupă Dacia, Antonio Bonfinius avea să scrie că: „*Transilvania este încinsă de cele două Valahii, adică Ţara Românească şi Moldova şi împreună formează DACIA*". Laonic Chalcocondilas avea să-i spună şi „*Peono-Dacia*" adică *DACIA* subjugată de *UNGARIA*.

Numele acestei ţări este cunoscut în straturile sociale inferioare, în spaţiul şi mediul românesc de pe întreg cuprinsul *DACIEI* sub numele de *ARDEAL*.

Când spunem păturile inferioare avem în vedere masa mare de locuitori din întreg spaţiul românesc, din întreaga *DACIE*. De asemenea ne îndoim de faptul că numele străin dat ţării provine de la nişte străini cotropitori, care nu au fost agreaţi de băştinaşi. Stolnicul Constantin Cantacuzino în *Istoria Ţării Româneşti* referitor la acest lucru consemna că: „*...şi ungurii au stat vrăjmaşi şi pizmaşi românilor şi atât cât ar fi putut, ar fi supus pe toţi sub jugul lor pe mai multă parte de câte se afla acum în Ardeal, i-au supus şi i-au făcut iobagi cum le zic ei*"[13].

Când consemnăm acest lucru avem în vedere şi faptul că muntenii, moldovenii, oltenii şi ardelenii spun în unanimitate Ardeal.

Majoritatea cronicarilor moldoveni şi munteni vor numi acea parte a *DACIEI* cu apelativul de Ardeal, (vezi Grigore Ureche, Radu Popescu, Radu Greceanu şi alţii). Grigore Ureche aduce explicaţii în plus că „*Ţara Ardealului nu iaste numai o ţară ia însăşi, ci Ardealul se chiamă mijlocul ţării care multe cuprinde în toate părţile... Iar pe la marginea ei sântu alte ţări mai mici care toate de dânsa se ţin şi suptu ascultarea ei suntu alte ţări (Maramureşu, Ţara Săcuiască... Ţara Oltului, Ţara Bârsei, Ţara Haţegului, Ţara Aoaşului...) toate ascultă de Crăia Ungurească*"[14].

Comentând acest text se desprind câteva concluzii: că în vremea aceea termenul de Ardeal acoperă teritorial o suprafaţă mare care nu se confundă cu Transilvania. Numele de Ardeal în viziunea lui Grigore Ureche apare ca un ecou al unui stat centralizat.

În cronicile slavo-române se foloseşte pentru a denumi această ţară, termenul de *ARDEALSKOI ZEMLI*[15]. Cele două letopiseţe de la Putna (nr.1 şi nr.2) nu se deosebesc cu nimic în ceea ce priveşte grafierea numelui

țării. Cronicile moldo-polonă și moldo-sârbă grafiează sub forma de *ARDENSKY ZEMLY* și respectiv Vlasîkoi Zemly[16].

Călătorii străini ca și cei turco-bizantini receptează forma de *DACIA* dar și pe cea de *HERDELIA* cum face Felix Petancic (1445-1517)[17]. El spune despre Sibiu că acest oraș este capitala Ardealului, regiune care scrie că „*Ladislau împăratul peonilor pornind așadar din ARDELIA (ARDEAL) peste Istru și trecându-și armata, a ajuns în țara împăratului și și-a așezat aici tabăra pe la marginea Mării Negre*"[18].

Recent a apărut o lucrare nouă de toponomie hunedoreană a reputaților Dr. Mircea Valea, Dr. Rudeanu N. Mihai și prof. Nistor Anghel, care contestă originea maghiară a denumirii *ARDEALULUI*, demonstrând că originea acestui apelativ vine din substratul traco-dacic. Numele de Ardeal deriva din ARGEA și trece prin forma populară ARGEAL. De asemenea B.P Hașdeu, I.I. Rusu și I. Iordan, sunt de acord că se referă la ceva din mediu rural. Autorii acestei lucrări susțin că „*Apropierea întâmplătoare ca formă a vreunui cuvânt românesc cu unul maghiar a dus, nu o dată, în decursul veacurilor la asimilarea prin etimologie birocratică a denumirilor populare cu termeni maghiari*". Astfel, denumirii românești *Argel (Argeal)*, fără sens în limba maghiară i s-a modificat consoana *g* cu *d*, în acest fel numele ținutului intracarpatic putând fi socotit ca fiind în raport direct cu maghiarul *erdö „pădure"*. Utilizarea frecventă în actele oficiale maghaire a lui Erdely, paralel cu Transilvania a avut influență așa cum am arătat, influență asupra documentelor slavo-române. Toponimul *Argeal* exprimă forma masculină a apelativului feminin corespunzător *arge(a)*, diftongarea lui e din Argel datorându-se influenței formei feminine articulate *argeaua*[19].

Numele este românesc, vine de departe dintr-o antichitate ca și pământul Ardealului, dar și dacă nu ar fi românesc, Ardealul tot românesc rămâne.

2. ȚARA, TERITORIU, ÎNTINDERE, DE LA VOEVODAT LA PRINCIPAT

Teritoriul țării variază de la o etapă la alta, de la voevodat la principat în funcție de numele pe care îl poartă din antichitate și până la Marea Unire de la 1 Decembrie 1918.

În antichitate această țară cuprindea o parte din *„Dacia Superior"* până în vremea lui Marcus Aurelius când au apărut cele trei Dacii. Țara de care ne ocupăm și care cuprindea așa cum am mai scris o parte din Dacia Superior, acum acoperă Dacia Porolisensis cu capitala la Napoca.

După retragerea lui Aurelian (271-275) s-a refăcut unitatea Daciei și s-a eliberat de sub ocupația Romei, urmând o dezvoltare unitară și sincronă, păstrând trăsăturile esențiale ale antichității, atât teritorial, cât și economic, spiritual, etno-cultural și lingvistic. Aici apar formațiuni politice, voevodate, cnezate și țări așa cum ne comunică cronistica latino-maghiară a epocii. Recente descoperiri par a arăta existența unui stat centralizat la sfârșitul mileniului I d. Hr. și începutul celui de-al doilea. Rămâne ca cercetarea ulterioară să confirme sau să infirme acest lucru.

Ungurii după înfrângerea suferită pe râul Lech (955) din partea lui Otto cel Mare și-au îndreptat cuceririle spre spațiul românesc, unde Anonymus pomenește trei formațiuni politice, trei voevodate; unul în Crișana, condus de ducele Menumorut, care cuprindea teritoriul dintre râurile Someș și Mureș, avându-și centrul în cetatea Biharea; al doilea în Banat, între Mureș și Dunăre, condus de ducele Glad care-și avea centrul probabil în cetatea Cuvin (Keve) dintre Timiș și Dunăre și al treilea în Transilvania propriu-zisă , care se întinde de la Porțile Meseșului până la izvoarele Someșurilor, condus de ducele Gelu care-și avea centrul în

apropierea Clujului[20] cu axa pe Someşuri-Mureş-Târnave. În acest voevodat, la moartea lui Gelu, puterea a fost preluată în Ultrasilvana, cu învoirea locuitorilor ţării, români şi slavi de către Tuhutem „*El nu a luat conducerea acelei ţări pentru ducele Arpad ci pentru sine şi pentru urmaşii săi*" cum spunea Anonimus. Prin urmare, Tuhutum a creat în „ţara de peste pădure" un „dominium" propriu şi o dinastie „*Iar Tuhutum din ziua aceea a stăpânit ţara în pace şi fericire şi urmaşii lui au stăpânit-o până în timpul lui Ştefan cel Sfânt*"[21].

După moartea lui Gelu, de-a lungul acelui „*seculum obscurum*" Transilvania nu a mai fost condusă de români, dar şi-a păstrat statutul de independenţă şi, datorită numărului mare de creştini de rit răsăritean, români şi slavi, a găzduit începând cu jumătatea veacului X o episcopie dependentă de Constantinopol[22].

Pătrunderea comunităţilor tribale maghiare în Ardeal trebuie socotită mai degrabă nişte incursiuni de jaf ale acestora la începutul sec. X după care se retrăgeau în Câmpia Panonică. Au rămas puţini unguri în aceste locuri, convieţuind cu populaţia românească. De aceea, din această perioadă nu s-au găsit urme în Ardeal ale triburilor maghaire decât arheologic în foarte puţine locuri ca: Biharia-Oradea, Cluj, Simeria[23], Şiclău-Arad, la Gîmbaş şi eventual Lopadea lângă Aiud. S-au descoperit urme şi obiecte mărunte de călăreţi nomazi şi arme[24]. Toate acestea nu dovedesc o stăpânire a acestor teritorii de către triburile maghiare, deoarece călăreţii se deplasează pe distanţe mari de locurile unde s-a aşezat masa populaţiei ungureşti din care făceau parte[25].

În secolele XI-XIII se va desfăşura acţiunea violentă de cucerire a ţinuturilor româneşti, iar în acest context vor întregi voevodatul lui Gelu fără ca regatul Ungariei să reuşească a-l integra în sistemul său economic, religios, cultural, etnic, spiritual şi politico-administrativ. Ardealul, va rămâne *VOEVODAT* românesc, cu structuri economice, culturale, religioase şi politice româneşti, strâns legate de cele din Moldova şi Ţara Românească.

„*Statul maghiar întemeiat în a doua jumătate a sec. X şi consolidat abia în urma creştinării populaţiei ungureşti de după anul 1000*, spune I.A.Pop, *nu a avut capacitatea militară să cucerească şi mai ales, să domine Ardealul decât într-o perioadă mai târzie*"[26].

Cucerirea maghiară

Ungurii au cucerit la început părţile de câmpie ale Crişanei şi ale Banatului. Le-a fost mai uşor; popoarele nomade se fereau de pădure şi munte unde băştinaşii se refugiau, fiindu-le teamă de duhurile rele, şi unde puteau fi înfrânte mai uşor.

Cucerirea propriu-zisă a Ardealului a început în a doua jumătate a sec. XI. În 1068 o parte din Ardeal a întreprins chiar o incursiune pe teritoriul Ungariei, scrie M. Rusu în lucrarea sa, *Les Formations* (p. 381), evidenţiind acest lucru. Regele maghiar Solomon (1063-1074) cu principii Geza şi Ladislau trece cu trupele sale prin Porţile Meseşului înfrângându-i pe pecenegi, marcând începutul cuceririi maghiare în Ardeal. La sfârşitul sec. XI apar şi uzii şi cumanii care atacă Ungaria şi Bizanţul. Regele Solomon se aliază cu Kute împotriva lui Ladislau, promiţându-i Ardealul. Numai după numeroase lupte ale lui Ladislau I cu cumanii, dominaţia ungurilor asupra unei părţi a Ardealului începe să se consolideze. *„Este vremea când în Transilvania se îngroapă o serie de tezaure monetare şi când cancelaria regală nu mai emite nici un document referitor în mod direct la această ţară"*[27].

Secolul XII şi începutul celui de al XIII-lea marchează ultima etapă a cuceririi teritoriului intracarpatic de către regalitatea maghiară. O dovadă a acestui proces de cucerire este înfiinţarea de comitate, instituţii administrativ politice, aduse de cuceritorii maghiari peste cele româneşti, voevodate şi cnezate. Dacă studiem apariţia comitatelor constatăm că procesul de cucerire maghiară nu s-a încheiat. În jurul anului 1200 existau doar trei: Solnocuri (Exterior, Interior şi Mijlociu). În 1177 exista Comitatul Clujului format din partea centrală a voevodatului lui Gelu. A existat, şi comitatul Alba, cu centrul la Bălgrad (sau Alba Iulia) ce cuprindea nucleul fostei formaţiuni politice a lui Gyla-Iula atestat în scris tot în 1177. În fine comitatul Târnova, situat în centrul Ardealului nu apare în documente înainte de 1214, iar comitatul Hunedoarei apare consemnat doar în 1276. De asemenea, se încearcă şi introducerea unei noi forme de organizare, respectiv principatul[28] dar fără succes. Mercurius şi episcopul Simion (catolic) al Ultrasilvaniei purtau titlurile de *„principe şi episcop în partibus"*. În 1176 apare şi titlul de voevod (Leustachius) ceea ce dovedeşte

că instituţia românească s-a impus şi se va păstra în tot evul mediu (până in 1451). Acest lucru mai dovedeşte că Ardealul nu a fost integrat în regatul Ungariei.

Aria de cuprindere a Ardealului de la „ducatul lui Gelu" se măreşte concomitent cu creşterea cuceririlor maghiare, care se vor adăuga, păstrând forma de organizare românească a *VOEVODATULUI.* Lui i se adaugă şi ţara lui Menumorut. Paralel cu încercarea de cucerire a „ducatului lui Salanus", ungurii atacă şi unele teritorii ale ducatului lui Menumorut, care era între: Tisa, Mureş şi Porţile Meseşului. Centrul lui Menumorut era lui Biharea lângă Oradea. Arpad, în urma sfaturilor primite de la căpeteniile sale apropiate, a trimis o solie la Menumorut prin care i-a solicitat acestuia să-i cedeze ţara. Răspunsul lui Menumorut a fost plin de demnitate şi reflectă cutezanţa acestuia de a înfrunta agresiunea maghiară. Din acest răspuns rezultă şi faptul că exista legături cu Bizanţul. În urma soliei, Arpad a trimis armata împotriva lui Menumorut. Armata condusă de Zobolsu şi Thosu. La cererea poporului, supus a fost ridicat un târg între Nir şi Tisa. Armata condusă de Zobolsu şi Thosu a ajuns la cetatea Zătmar, iar aici după o luptă aprigă au reuşit să pătrundă în cetate.

Tuhutum şi fiul său Horca aflaţi în fruntea celei de a doua armate *„a supus mult popor până la râu Er"* şi au ajuns la Zalău. Cucerirea ţării lui Menumorut s-a făcut în trei etape spune A. I. Pop şi au participat şi secui. Agresiunea maghiară s-a îndreptat şi asupra teritoriului dintre Tisa (spre apus), Dunăre (spre sud) şi Criş (spre nord), până în Ţara Haţegului, teritoriu ce-i aparţinea lui Glad şi mai apoi lui Ahtum (trădat de Chanadinus) cu capitala la Cenad. Voevodatul Ardealului stăpânit de Gylas-Gyula era cu mult mai mare decât fusese voevodatul lui Gelu.

În afara acestor formaţiuni politice în Ardeal, care nu trebuie confundat cu Transilvania, există numeroase ţări (voevodate şi cnezate) *„mai mici care toate de dânsa se ţin şi suptu ascultarea şi suntu alte ţări... Maramureşu, Ţara Secuiască... Ţara Oltului, Ţara Bârsei, Ţara Haţegului, Ţara Almaşului...*[31]. Aşa cum scrie Grigore Ureche răzbate un ecou îndepărtat al unei ţări mari şi întinse. El spune: *„Ţara Ardealului nu iaşte numai o ţară ia însuşi, ci Ardealul se chiamă mijlocul ţării care multe cuprinde în toate părţile... iar pe la marginea ei sântu alte ţări mai mici care de dânsa se ţin*"[32]. În afara acestor ţări mai sunt districtele, care

cuprindeau un număr mare de cnezate şi voevodate. Ele continuau să asigure autonomia instituţiilor şi a obştilor româneşti. Erau districte în apropiere de cetăţile regale (Hunedoara, Dobra, Strei, Deva şi a Haţegului), şi districtele bănăţene de la Ilidia, Almăj, Sebeş, Craşova, Bârzava, Comiat, Lugoj, Mehadia. De asemenea erau districte în cadrul unor comitate ca: Timiş şi Caraş. Mai erau districte în Zărand şi Bihor, pe domeniile regale Crasna, Satu Mare, Cluj, Solnoc şi Dăbâca.

În cercetarea românească (I.A.Pop, Viorica Enăchiuc şi A. Deac) se acreditează tot mai mult ideea continuităţii unui stat, a unor formaţiuni politice, care au supravieţuit retragerii aureliene şi până la statul românesc care s-a născut din unirea acelor formaţiuni în fruntea cărora se afla un conducător sau un domn (care provine din latinescul *DOMINUS*). I.A.Pop afirma că: „*... întinse regiuni din Banat, Oltenia şi Muntenia, adică de la nord de Dunăre au continuat prin sec. VI, să facă parte oficial, cu intermitenţe, din imperiu. Spre acesta, spre imperiu, a continuat să graviteze intens şi permanent populaţia romanizată de la nord de Dunăre. Imperiul a rămas chiar şi pentru romanicii abandonaţi, un model de organizare politică şi este de presupus că în forme adaptate, unele instituţii politice romane au continuat să existe*"[33]. N. Iorga a sesizat nuclee de continuitate politică[34] care erau opuse acelui „*barbaricumului*". Acestea erau fragmente organizate sutonom, spune I.A.Pop. De asemenea el precizează că *ŢARA* cea *MARE* este împărţită în ţări mai mici. Procopius din Caesarea (Războiul cu goţii) menţionează că gepizii stăpânesc aproape toate cetăţile Daciei. „*Priviţi! Spune el – Goţii stăpâneau mai înainte ţara dacilor care plăteau tribut, iar gepizii sălăşuiau dintr-un început cu toţi de cealaltă parte a Istrului*"[35]. De asemenea, el spune că gepizii se laudă că în curând vor cuceri toată întreaga Dacie. Deci există o ţară a Daciei peste Dunăre, care plătea tribut, confirmând intuiţia istoricului clujean I. A. Pop.

Teritorial, Ardealul, căci la el ne-am referit, are această întindere până când devine *PRINCIPAT* (1541), iar în 1765 *MARE PRINCIPAT* al *TRANSILVANIEI*, care cuprinde următoarele comitate: Alba, Cluj, Crasna, Dăbâca, Hunedoara, Solnocul de Mijloc, Solnocul Interior, Târnava, Turda, Zărand, care ţinea din punct de vedere administrativ de *PRINCIPAT*. Mai erau comitatele din Banat ca: Timiş, Torantal şi Caraş. Banatul care a fost

cucerit de către regatul maghiar încă pe vremea lui Ahtum își va păstra autonomia care se va transforma în vremea lui Iancu de Hunedoara asemeni Zarandului într-o *CONGREGAȚIE*. Banatul de Severin este numit de către Giovani Andrea Gromo, în *Scurta descriere a Transilvaniei* (la 1564), *VALAHIA CISTERIANA*[37]. De asemenea, erau și comitatele din vestul Tranislvaniei cunoscute sub denumirea de *PARTIUM*, ca: Arad, Bihor, Satu Mare și Maramureș[38].

Se vor produce în timp și alte reorganizări ajungând ca la *MAREA UNIRE* din Decembrie 1918 să se constitue în *ARDEAL* țările: *TRANSILVANIA, CRIȘANA, MARAMUREȘ, PARTIUM* și *BANAT*. Principatul Ardealului cuprinde – după Toader Nicoară – următoarele: Alba, Cluj, Crasna, Dăbâca, Hunedoara, Solnocul de Mijloc, Solnocul Interior, Târnava, Turda și Zărand, în total 11 comitate, scaune săsești ca: Cincu Mediaș, Miercurea, Nocrich, Orăștie, Rupea, Sebeș, Sibiu și Sighișoara. De asemenea erau și cinci scaune secuiești, respectiv: Arieș, Ciuc, Mureș, Trei Scaune și Odorhei.

Pe lângă scaune și comitate mai erau și orașe libere regești ca: Alba Iulia, Bistrița, Brașov, Cluj, Gherla, Dumbrăveni (din 1786), Mediaș, Sebeș, Sibiu, Sighișoara și Târgu Mureș[38]. Lor li se adaugă și orașele românești ca: Hațeg, Lipova, Caransebeș etc precum și districtele Chioar, Brașov, Făgăraș și Bistrița. E bine să facem și o precizare privind teritoriile principatului Transilvaniei, că nu cuprinde unele teritorii ca: Pașalâcul de Oradea și Pașalâcul de Timișoara (până în 1718), ele făcând parte din Imperiul Otoman. De asemenea, Banatul Timișoarei după 1718 făcea parte din Imperiul Austriei[39].

Teza continuității vieții statale în Dacia, și după părăsirea aureliană, câștigă tot mai mult teren. Istoricul A. Deac a adus sub forma unui microfilm de la Biblioteca Academiei de Științe Ungare din Budapesta, o cronică română înregistrată sub denumirea de *CODEX ROHONCZY*, consemnând în 446 pagini, scrisă într-o limbă română arhaică (A. Deac, *„Documente care demolează „mitul" întâietății maghiarilor"*, în *Românul*

nr. 35 (385) an VIII, 1–7 sept. 1977) şi descifrată de către Viorica Enăchiuc, în care se consemnează existenţa în perioada secolelor XI–XII a unui stat român (BLAK), în care se vorbeşte despre: organizarea statului, armatei, a bisericii ortodoxe, a artelor plastice, a muzicii şi literaturii. (O arhivă diplomatică a statului (BLAK) din anii 1064–1101). Dacă trebuie să dăm crezare celor doi istorici: Viorica Enăchiuc şi A. Deac, atunci ne apare clar de ce ungurilor le-au trebuit peste 250 de ani ca să cucerească Ardealul în cinci etape; care după A. Deac sunt în timpul regelui Ştefan I cel Sfânt (1017–1038). Acesta şi-a extins dominaţia asupra râurilor Someşului până spre Cluj, a doua etapă este din timpul regelui Sf. Ladislau (1077–1096), când regalitatea ungară îşi supune teritoriile dintre albiile râurilor Mureş şi a celor două Târnave. A treia etapă corespunde domniei regelui Geza al II–lea (1142–1162) când în jurul anului 1150, acesta îşi subordonează regiunea Sibiului. A patra etapă a fost în timpul regelui Andrei al III–lea (1205–1236), căci după 1211 acesta îşi subordonează regiunea Braşovului şi judeţele Trei Scaune şi Ciuc şi în fine cea de a cincea etapă din secolul al XIV–lea, când regalitatea ungară îşi subordonează regiunea Braşovului şi judeţele Trei Scaune şi Ciuc şi în fine cea de a cincea etapă din secolul al XIV–lea, când regalitatea ungară îşi subordonează şi Maramureşul (C.A. Deac, Documente care demontează mitul întâietăţii ungurilor I; Romanul nr. 35, 1–7 sept. 1977).

Acordând credit acestui *CODEX ROHONCZY* începem a înţelege mai clar persecuţiile etnice şi ura oficialităţilor asupra românilor ortodocşi precum şi de ce a stagnat procesul de formare a statului centralizat românesc.

3. POPULAȚIA

În abordarea acestei probleme pornim de la teza emisă încă din 1937 de către G. Vâlsan care scria că: „... *poporul român este un produs al Carpaților, iar primele capitale ale statelor românești au apărut în vecinătatea munților de unde apoi s-au mutat în locuri deschise*". Sunt toponime care vorbesc de conviețuirea și mediul geografic ca: Țara Codrului, Silvania, Pădurea Craiului, Transilvania și altele. Simion Mehedinți, încă din 1939 afirmă că „*Statul este expresia geografică, etnografică și istorică a voinței unui neam*".

Un loc aparte în păstrarea identității, a etniei (naționale), revine marilor ctitorii religioase ale domnilor munteni, ardeleni și moldoveni.

Poporul român s-a legat organic de natura în mijlocul căreia a trăit. A plâns ca pădurea iarna, implorând cerul cu brațele copacilor pentru ocrotirea în fața păgânilor. Românii stau lipiți de munți asemenea străbunilor lor, daco-geți și daco-romani. În acest fel vedem că este ceva etno-genetic. Păstrând această idee, a legăturilor pe care le aveau românii cu natura este explicabilă vigoarea și trăinicia lor spre viitor.

Populația Daciei la sfârșitul secolului al III-lea d. Hr. arăta istoricul D. Protase, în lucrarea sa „*Autohtonii*" se ridica la aproximativ 800.000 locuitori[41].

Ardealul a fost o zonă căreia autoritățile romane i-au acordat atenție specială. De aceea a fost plasată capitala noii provincii, Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Aici au rezidat cele mai multe legiuni și trupe auxiliare (Leg. a XIII-a Gemina și a V-a Macedonica), singurele care au staționat cvasipermanent în Dacia, și-au avut garnizoanele la Apulum și respectiv la Potaisa. Aici au funcționat, raportat la teritorii, cele mai multe colonii și municipii cu cea mai numeroasă populație, faptul atestând

existenţa în zona intracarpatică a celor mai active vieţi urbane din provincie[42].

În această perioadă a antichităţii trăiau într-o înţelegere tolerantă, daco-geţii care formau grosul populaţiei majoritare cu etnii pasagere ca: celţii, sarmaţii, sciţii, iar pe litoral grecii, care aşa cum spune M. Eminescu: „... *Cum veniră se făcură/ Toţi o apă şi un pământ*".

Între părăsirea *Daciei Romane* de către Imperiul Roman şi apariţia pe scena istoriei a poporului român s-au produs mutaţii demografice şi etnice. Daco-romanii rezultaţi din simbioza băştinaşilor cu lumea romană, a fost completată de către carpi (seminţie daco-getă), care în contact cu latinofonii s-au romanizat. Odată cu ei au venit şi goţii în Dacia (neam germanic) care în urma înfrângerii suferite din partea hunilor în 375 – le-a făcut loc acestor neamuri asiatice care au dominat aproape trei sferturi de veac; între 375-453. După această dată, locul hunilor a fost luat de gepizi, pe la mijlocul sec. al V–lea, care aşa cum am mai arătat se lăudau că vor cuceri toate oraşele şi cetăţile Daciei. Aceştia cuprind toată Dacia, până la hotarul estic al Oltului, respectiv Crişana şi Câmpia Tisei.

Succesiunea dominaţiei nominale asupra Daciei (Transilvania şi Banatul) trece oarecum automat asupra învingătorilor avari, al căror teritoriu de locuire şi centru e, însă, bine stabilit, în Panonia şi pusta ungară[43]. Descoperirile arheologice, privind urmele avarilor în Banat şi Ardeal sunt destul de rare, ceea ce înseamnă că dominaţia lor a fost doar nominală asupra acestor teritorii. Totuşi pentru populaţia de aici stăpânirea, fie ea şi efemeră a însemnat o perioadă de cumplite frământări, de lupte între seminţiile migratoare ce-şi disputau stăpânirea, jafurile şi prădăciunile asupra localnicilor. Această stăpânire a barbarilor nu a însemnat însă nimicirea băştinaşilor. Nimeni nu avea nevoie de întinderi pustii fără oameni. Pătrunderea slavilor în ţinuturile spaţiului românesc s-a produs înainte de trecerea Dunării, în prima jumătate a sec. VI. La început au venit anţii şi sclavinii. În Ardeal slavii se aşează în a doua jumătate a sec. VII. Ei au fost semnalaţi cronistic de notarul anonim al regelui Bela, atunci când vorbeşte de voevodatul lui Gelu. Urme arheologice ale slavilor au fost semnalate la Someşeni (lângă Cluj), la Blandiana şi Ciumbrud (jud. Alba). Aceştia au fost asimilaţi, influenţând prin sedentarismul lor procesul de desăvârşire al formării culturii.

Ungurii. Aceştia sunt de neam ugro-finic şi pătrund în părţile noastre prin sec. X. Despre ei ne vorbeşte Anonimus. Penetraţia lor între Dunăre, Tisa şi Panonia a avut loc peste Carpaţii Păduroşi. Teza celei de-a doua descălecări susţinute de Paul Lendvai, cum că avarii ar fi proto-unguri[44], teză susţinută şi de către Bela Kopeczy şi Ladislau Makay, în *Istoria Transilvaniei*, nu se justifică. Ea este infirmată de către izvoarele maghiare şi descoperirile arheologice din Ardeal.

Ungurii încep cucerirea Ardealului în sec. XI-XIII când sunt înfruntaţi de către Gelu, Menumorut şi Glad.

Bulgarii îşi fac simţită prezenţa în Banat fără a juca un rol important în destinele ţinuturilor respective.

Proporţiile acestor populaţii mici chiar procentual nu pot fi stabilite. Un lucru este sigur, românii au fost, sunt şi vor fi majoritari. Ei au avut, au şi vor avea o superioritate culturală cu o vocaţie civilizatoare. Au fost sunt şi vor fi toleranţi, au iertat multe nelegiuri, dar n-au uitat şi nici nu le vor uita. Din cel puţin aceste motive şi încă multe altele au biruit timpul şi nedreptăţile vremurilor. Ei s-au născut aici şi aici vor muri, aparţin acestor meleaguri străbune. Nu au vânturat lumea cătându-şi o patrie. Acest lucru l-au ştiut şi străinii care au rămas impresionaţi de aceste valori care aveau conştiinţa originii lor. Anton Verancsics în *Descrierea Transilvaniei, Moldovei şi a Ţării Româneşti* scria că: *„Dar chiar şi în vremea noastră acest stat (DACIA) se deosebeşte printr-o întreită împărţire, în Transilvania, Ţara Românească şi Moldova. Şi locuitorii acestora se numesc români... că această împărţire a rămas de la tradiţia, aceea străveche a geţilor sau dacilor până în vremurile noastre... valahii îşi trag originea de la romani... valahii te întreabă Oare ştii româneşte? Iar când vor să ştie dacă eşti valah ei spun: Eşti român?... despre români se crede că sunt cu mult mai vechi şi decât ungurii"*[45]. Acelaşi lucru îl spune şi Iohan Honterus, Giovani Andrea Gromo , în *Descrierea Transilvaniei*, unde scria că: *„Limba lor se numeşte romanza sau romanescha şi este un fel de latină... Se socotesc urmaşii ai colonilor romani. Legea şi religia lor este greacă"*[46]. Românii au avut impresia că trăiesc într-un stat românesc şi s-au comportat ca atare.

În perioada feudalismului dezvoltat ca urmare a dezvoltării economice, bazată pe marile resurse umane şi materiale, au introdus

tehnologii moderne în agricultură, ce au condus la ameliorarea nivelului de trai, la sporirea condiţiilor de sănătate în special la sate, unde sunt în majoritatea lor români, ceea ce a făcut să crească numărul populaţiei, în special a românilor care trăiau în mediul rural. Sporeşte şi populaţia de la oraşe care se ridică la câteva mii în secolele XV-XVI. De exemplu: Bistriţa avea circa 3500 de locuitori, Sibiul circa 4000, Clujul între 4000-5000, Braşovul peste 5000 locuitori. Târgurile îşi sporesc şi ele populaţia ca şi satele. Orăştia avea circa 1700 de locuitori, Ighiul vreo 1200, Cricăul şi Romosul aveau circa 1000 de locuitori. Pe la mijlocul secolului XIV existau atestate documentar cel puţin 2600 de aşezări. Trebuie să avem în vedere şi faptul că multe sate nu sunt evidenţiate mai ales cele din ţinuturile de munte. În cele vreo 2600 de aşezări rurale trăiau deci peste 500.000 de locuitori. La sfârşitul sec. XIV numărul aşezărilor ajunge pe la 3200, aproximativ 780.000 locuitori, ceea ce înseamnă 7 locuitori pe 1 kmp.

Pe baza socotelilor de dijmă s-a evaluat populaţia voevodatului. Numai fără Banat, Crişana şi Maramureş pe la sfârşitul sec. al XV-lea erau 425.000 de ţărani fără orăşeni. Adăugându-i şi pe aceştia, populaţia voevodatului se putea ridica la circa 500.000 locuitori, la care, dacă adăugăm şi populaţia din Banat, Crişana şi Maramureş, vom constata o foarte bine populată ţară[47].

Transformările politice care au loc după 1526, vor influenţa şi situaţia demografică a principatului. Vor apărea paşalâcuri aşa cum am mai arătat (de la Buda, Oradea, Timişoara), unele teritorii vor fi incluse în Imperiul Habsburgic. De asemenea s-au produs emigrări, în special ale românilor în Moldova şi Ţara Românească. Aceste emigrări au fost consemnate însă prin sporul natural al populaţiei, în special al celei româneşti. *Ardealul*, spune C.C.Giurăscu, *a fost dintotdeauna un adevărat bazin etnic din care prisosul de populaţie al regiunilor muntoase s-a revărsat pe margini în toate direcţiile, dar mai cu seamă înspre răsărit şi miazăzi; de asemenea păstoritul prin transhumanţă, dinspre Ardeal spre Moldova până peste Nistru şi până în Dobrogea, a constituit un mijloc de armonie, de cunoaştere, de legătură între românii ardeleni şi cei de peste munte, de uniformizare a obiceiurilor şi tradiţiilor de păstrarea credinţei şi a libertăţii*". Această transhumanţă se făcea nu numai cu oile, ci şi cu vitele mari (bovine şi cai), fiind cunoscută din vremuri străvechi, din sec.

XIII şi este atestată documentar în vremea lui Mircea cel Bătrân. Este atestată în 1524/ 3 iunie, din 22 iulie 1583, 1675, 1695, 1700, 1813 şi încă multe alte documente fac referiri la aceste transhumanţe[55a].

Migrările din Ardeal spre Moldova şi Ţara Românească s-au înregistrat din vremea daco-românilor, aşa cum a fost aceea a dacilor liberi (a carpilor) în zonele romanizate.

În epoca medievală ştim exact de migrarea elitelor, a lui Negru Vodă din Ţara Oltului în Ţara Românească şi din Maramureş a lui Dragoş şi Bogdan, întemeind alt stat. Astfel de migrări s-au înregistrat într-o scrisoare papală din 1234 adresată de papă prinţului de Coroană al Ungariei, Bela al IV-lea , ca şi în *Diploma Cavalerilor Ioaniţi* din 1247. La fel se întâmplă şi în 1420, 1432 şi 1460, când din cauza persecuţiilor religioase românii ardeleni trec munţii la Trotuş, Bacău, Roman şi Huşi. Pe lângă români au venit şi saşi husiţi. În sec. XIII-XIV pământurile ortodocşilor din Ardeal le-au fost răpite. (E cazul mănăstirii din Cârţa) din vremea lui Ludovic cel Mare. În 1366 regele Ungariei ordonă arestarea tuturor preoţilor schismatici din comitatele Caraş, Cuvin şi Sebeş. Analizând această migraţie din Ardeal spre Ţara Românească şi Moldova se constată trei valuri: 1) între 1438-1478 s-a migrat spre Polonia unde s-au întemeiat 71 de sate; 2) între anii 1492-1500 când s-au întemeiat 14 aşezări; 3) al treilea val este cuprins între 1509-1550 când s-au întemeiat 123 de sate. Ţăranii români proveneau din comitatele Bistriţa Năsăud, Maramureş, Sătmar, Sălaj, Bihor, Ugocea şi Bereg[55b].

Atracţia ţăranilor români spre Moldova şi Ţara Românească se explică prin statutul de toleranţă al românilor în ţara lor, Ardealul, după 1437 ca şi atragerea lor, a emigranţilor de către domnitori este oglindită într-o scrisoare din 26 aprilie 1635 în care se arată că un căpitan moldovean cu numele de Ignat, zăboveşte aici şi „ *încredinţează... oamenii să meargă acolo cu făgăduinţă că voevodul le dă slobozenie de zece ani tuturor celor care se duc*". De asemenea în 1662 Mihai Apaffy recomandă bistriţenilor să păzească bine graniţele cu Moldova: „*Aşa auzim că sărăcimea a început să treacă de-a binelea în Moldova din pricina lipsei de grâne*". Documentele înregistrează migrări masive. În 1726 s-au înregistrat numai din Făgăraş aproape de 900 de emigranţi.

S-a ajuns să se spună că vine tot Ardealul la noi (*Tota Transilvania, ad nos venit*)[55c]. G. Reicherisdorff, Anton Verancsics, G.A. Gromo, buni cunoscători ai problemelor ardelenilor confirmă situaţia demografică a principatului. Teodor Nicoară, în lucrarea sa *Transilvania la începuturile timpurilor moderne* (1680-1800) prezintă o situaţie statistică privind dinamica demografică pe ani şi etnii.

Anul	Români	Maghiari	Germani	Saşi	Secui
1690	600.000	150.000	-	100.000	120.000
1721	230.000	172.000	74.000	130.000	-
1766	677.000	590.000	95.000	-	-
1794	729.000	350.000	-	-	-
1800	758.800	161.000	-	-	-

Pentru Banat situaţia demografică se prezintă după cum urmează[48]:

Anul	Români	Maghiari	Sârbi	Bulgari	Germani
1764	250.000	-	101.000	-	-
1772	280.000	-	110.000	-	-
1797	394.000	-	147.000	-	-

Folosind o altă sursă constatăm că potrivit conscripţiei din 1773 numărul românilor era de 578.382[49].

Conscripţia de la 1760-1762 ne arată că atunci erau 66,46% români, 21,62% unguri şi secui împreună şi 11, 72% saşi[50].

Un comentariu la cifrele de mai sus este de prisos. Diferenţele sunt mai mici: depinde şi de sursele folosite de autori. O concluzie este sigură. Românii au fost dintotdeauna majoritari, în timp ce populaţiile de alte etnii sunt minoritare, care nu pot da Ardealului decât o culoare

românească, nu a unei minorităţi, fie ea chiar şi maghiară. Pentru a integra aceste ţinuturi româneşti în lumea maghiară, regatul apostolic al Sf. Ştefan a folosit diferite metode şi procedee care sunt de-a dreptul supărătoare ca: persecuţiile etnice, catolicizarea, colonizarea şi fără dubii, cele săvârşite de către hortyşti, crimele de la Ip, Trăsnea, Moisei şi din alte părţi.

4. COLONIZAREA

Colonizarea cu elemente alogene a unor părţi din ARDEAL s-a făcut cu scopuri bine definite de către regatul maghiar, dar care nu întotdeauna a avut succesele scontate.

Regii maghiari au căutat sprijin militar în cucerirea acestei ţări care a opus o rezistenţă de peste 200 de ani. Feudalitatea maghiară a luat exemplu statului roman care pentru a pierde identitatea popoarelor cucerite a colonizat teritoriile supuse, i-a obligat pe cuceriţi să-şi piardă limba, înlocuind-o pe cea a băştinaşilor cu limba latină, au adus pentru aceasta colonişti din întreg imperiul roman (Ex: *„tot orbe romano"* – cum avea să scrie Eutropius), astfel că pe lângă civilizaţia şi cultura învingătorilor, superioară celei ale autohtonilor – s-a impus şi limba – care este un factor esenţial pentru identitatea etnică a unui popor.

Aceste colonizări romane s-au făcut cu precădere în Ardeal, unde se aflau şi numeroase bogăţii (aur, argint, fier, sare etc) concentrate în mare parte în Dacia Superior.

Regii arpadieni au uitat un lucru. Ei, cotropitorii, erau inferiori în ce priveşte cultura şi civilizaţia. Abia s-au format în stat de tip feudal. Au împrumutat numeroase elemente occidentale pe care au încercat să le suprapună peste cele băştinaşe, pe care acestea le-au apărat cu dârzenie. Anonymus ca şi Simon de Keza, episcopul Gerard din Banat au relevat numeroase aspecte ale rezistenţei românilor în faţa armatelor cuceritoare. La toate acestea se adaugă şi rezistenţa religioasă. Românii fiind creştini de rit răsăritean, au ascultat de patriarhul de Constantinopol, ca şi de împărat aşa cum spunea Menumorut atunci când refuză a se supune lui Arpad.

Zona Ardealului de est, cu excepţia izvoarelor Mureşului, Topliţa, Gheorgheni şi Miercurea Ciuc a făcut parte din Dacia Superior. Bogată şi

renumită prin dezvoltarea ei. Teritoriile cucerite şi pământurile uzurpate obştiilor, au devenit proprietatea regelui în mare parte.

Din nevoia de a consolida stăpânirea maghiară a regilor arpadieni ca şi a pazei graniţelor de sud, regalitatea neputând face faţă autohtonilor, atacurilor frecvente ale tătarilor, pecenegilor şi cumanilor, ungurii fiind inferiori numericeşte au apelat la populaţii de alte etnii din alte părţi ale Europei. Scopul colonizării Ardealului cu alte populaţii decât maghiare, secui, germanofone, pecenge şi chiar cumane au fost:

a) organizarea şi consolidarea stăpânirii maghiare;

b) catolicizarea românilor, a altor necatolici;

c) o dominaţie eficientă a maghiarilor, a regalităţilor arpadiene în teritoriile cucerite;

d) integrarea Ardealului în structurile statului maghiar;

e) extinderea stăpânirii maghiare la est şi sud de Carpaţi.

Pentru aceştia coloniştii trebuiau să aibe multiple roluri: militare, economice şi demografice. În acest context, românii primejduiţi s-au retras pe cursul văilor, spre deal şi munte rezistând politicii de maghiarizare.

Ei nu se încredeau în românii pe care i-au subjugat, şi datorită credinţei lor în creştinismul de rit răsăritean, împotriva devizei regelui Sf. Ştefan care spunea: *„... regnum unius linqguae imbecille est"*[51].

La începutul secolului X din populaţia care a locuit teritoriile ocupate, peste 50% avea nume nemaghiare, purta nume slave, armene, evreieşti, germanofone, româneşti ş.m.d. Primii colonişti aduşi în spaţiul românesc aflat în stăpânirea maghiară au fost SECUII.

Despre obârşia secuilor se cunosc date contradictorii. O parte din istoriografia maghiară (materialist-şovină) susţinea că erau protomaghiari. O altă parte a istoriografiei maghiare inclusiv Simon de Keza susţine că sunt diferiţi de unguri. Secuii sunt o populaţie rezultată din asimilarea unor populaţii (turce), în urma convieţurii lor laolaltă. Numele de secui vine de la cuvântul turc *„SKIL"* care înseamnă *„NEAM ALES"*[52]. Izvoarele istorice arată că secuii se găseau în părţile nord-vestice ale Ardealului, înainte de aşezarea ungurilor în Panonia. La trecerea triburilor maghiare peste Carpaţii nordici, secuii le-au ieşit în cale şi au cucerit împreună Panonia. Au luptat în avangarda ungurilor, potrivit obiceiurilor popoarelor nomade[53]. Simon de Keza scrie prin 1282, vorbind,

după o cronică despre o legendară descendență hunică a secuilor. El arată că aceștia și-au stabilit în răsăritul țării *„la hotare în munți, împreună cu românii, pe care i au găsit aici"* și s-au amestecat cu ei, împrumutând și scrierea acestora. Au mai rămas dintre huni circa 3000 de bărbați care au scăpat cu fuga din războiul *CRIMHILDIN* (cu Crimhilda – Căutarea Nibelungilor) și care, de teama popoarelor apusene au rămas tot timpul în Chigla până în vremea lui Arpad.

Aceștia s-au chemat *ZACULI*, căci acești *ZACULI* sunt rămășițe ale hunilor care, aflând că ungurii vin din nou în Panonia, le ieșiră în cale când se întorceau din Ruthenia, și după ce cuceriră împreună Panonia au dobândit o parte din acestea, dar nu Câmpia Panoniei, ci în munții de margine ai țării împreună cu *BLACKII* și se spunea că se foloseau de literele lor[54].

Așezați în mai multe etape în locurile de azi, în mijlocul romanilor cu care s-au amestecat, secuii au fost organizați în șapte scaune. Acestea erau: 1) Odorhei și Cristur; 2) Ciuc și Gurghiu; 3) Mureș; 4) Chezdi; 5) Sepsi; Orboi și 7) Arieș. Ei se bucurau de privilegii economice (erau scutiți de unele taxe și impozite); aveau o autonomie militară (voevodul Ardealului era și comite al secuilor), ceea ce românii nu aveau, astfel de funcții.

COLONIZAREA GERMANOFONILOR

Venirea sașilor în Ungaria este înregistrată înainte de anul 1000 când nu se încheiase nici procesul de creștinare al ungurilor. Colonizarea reală a sașilor este marcată de secolul XII[55], ei au luat locul secuilor. Colonizarea lor este în timpul domniei regelui Geza al II-lea (1141-1162). În Panonia colonizarea sașilor a început în sec. XI, în vremea lui Ladislau cel Sfânt (1077-1095). În legile regelui Coloman (1095-1116) ei sunt numiți *LIBERI ȘI OASPEȚI*[56].

Înlocuirea secuilor cu sași în sudul Transilvaniei a avut loc treptat. Această colonizare a fost un flux continuu, începând cu sec. XI și până în sec. XIV. Sașii din zona Orăștiei primesc și *„terra syculorum terrae Sebius"*. Locuirea secuilor în sudul Transilvaniei, în nordul munților Sebeșului și Cibinului a durat doar cincizeci de ani (1100-1150) când regele Geza al

II-lea îi va înlocui cu saşi în etape succesive. Secuii s-au aşezat pe cursurile superioare ale Oltului şi Mureşului în afara de Ţara Bârsei[57]. Colonizarea saşilor s-a făcut cu scopul întăririi autorităţii maghiare în Transilvania; s-a făcut în cinci etape: a) pe la anul 900 până la Someşul Mic; b) cea de-a doua etapă pe la anul 1000, de-a lungul văii Someşului Mic şi cursul mijlociu al Mureşului; c) cea de-a treia etapă, pe la 1100 pe valea Târnavei Mari; d) a patra etapă pe la 1150 pe linia Oltului, e) iar a cincea etapă, pe la anul 1200 pe linia Carpaţilor[58]. Colonizarea saşilor în Ardeal a avut loc în etapa finală a pătrunderii feudale maghiare.

Populaţia germană a fost chemată de puterea centrală maghiară. În Ardeal saşii au venit din *LOTHARINGIA* (vor veni şi voilonî). Această colonizare nu a fost iniţiată de statul german. În 1191 documentele de cancelarie menţionează o „...*eclesia Theutonicarum Ultrasilvanorum*", iar între anii 1192-1196 sunt menţionate „*omues FLANDRENSES şi abii FLANDRENSES, iar în privilegiul acordat de Andrei al II-lea în 1206 coloniştilor din Cricău, Ighiu (jud. Alba) şi Romos (jud. Hunedoara) sunt amintite abii Saxonies*"[59].

Prin filiera ordinului *CISTERIAN* au fost aduşi şi colonişti francezi, în Ardeal. În 1202 a luat naştere mănăstirea cisteriana de la Cârţa, creată din mănăstirea din Igriş dieceza *CENAD*[60].

Drumul parcurs de saşi în părţile răsăritene precizează specialistul Thomas Nagler a urmat drumul Dunării în Panonia. Au ajuns în Slovacia şi Croaţia, iar alţii au traversat Tisa şi s-au îndreptat pe Mureş în sus, iar cei ce urmau să se aşeze în nord au urcat pe valea Someşului, şi s-au aşezat la Satu Mare.

În diploma acordaă în 1230 de către Andrei al II-lea, oaspeţilor din Satu Mare, se arăta că ei au fost aduşi de regina Gisela care i-a ocrotit (deci în timpul lui Ştefan cel Sfânt).

Gustav Wenzel, spune că primii veniţi în sudul Ardealului au fost saxonii care s-au stabilit aici. Documentele înregistrează şi prezintă unor germanofoni veniţi din *BRABANTUL* belgian, la Bărăbanţ (jud. Alba) care se leagă de numele provinciei de unde au venit. Într-o diplomă din 1206 a regelui Andrei al II-lea ei sunt numiţi „*premi hespites regni*"[61].

Există saşi veniţi şi din Luxemburg, de pe teritoriul Germaniei până pe cursul mijlociu al Elbei. În secolul XII, masa coloniştilor a venit

din stânga Rinului, iar în sec. XIII, epicentrul emigrării s-a mutat din teritoriile francone în Germania centrală și de sud.

Cea mai mare zonă colonizată în Ardeal cu sași a fost *provincia Sibiului*. Acest teritoriu este amintit pentru prima dată într-un document datat din 1192-1196. În același scop al consolidării autorității maghiare au fost colonizați în 1211 cavalerii teutoni în Țara Bârsei, de către regele Andrei al II-lea. Aceștia nu au respectat autoritatea maghiară și nici demersurile papalității de a se înțelege cu regele Ungariei. Ei voiau un stat teutonic independent de autoritatea regală, care i-a adus, printre altele, ca să lupte împotriva cumanilor. În final regele în 1225 i-a izgonit din Ardeal, aceștia așezându-se în Polonia.

Împotriva Ungariei au luptat și pecenegii care amenințau împreună cu românii autoritatea de stăpâni a feudalilor maghiari.

Populația germanofonă cunoscută sub denumirea de sași a găsit în locurile unde s-au așezat pe români. Cercetările arheologice de la Boarta, Bratei, Mediaș, Ocna Sibiului și Gușterița a confirmat populația din sec. VIII. Sașii au găsit numeroase cetăți de pământ la Bolgrad (Alba Iulia), Țeligrad, Hunedoara etc. Venirea acestei populații germanofone formate din țărani, negustori și meșteșugari s-a bucurat de numeroase privilegii economice, sociale și politice. Toate privilegiile sunt înscrise în *DIPLOMA ANDREANUM* din 1224 (sau *BULA DE AUR*)[62].

În 1247 au fost aduși și colonizați cavalerii ioaniți, pe baza unui contract încheiat de regele Bela IV și magistrul cavalerilor ioaniți (sau ospitalieri), cu scopul de a asigura apărarea acelorași zone sudice (Banat și sud-vestul Ardealului) în fața marii primejdii tătare.

Cavalerii ioaniți sunt a doua forță organizată a cruciadei, adusă pe teritoriul românesc, după teutoni. Ei aveau un rol defensiv, de apărare a regatului, de o nouă incursiune tătară și ofensiv de readucerea *„Cumamiei"* sub dependența ungară și de presiune asupra Peninsulei Balcanice, în sprijinul Imperiului Latin de Răsărit. Acești cavaleri ioaniți stăpâneau Țara Severinului care în 1232 a fost transformat în *BANAT* de către regatul maghiar și adusă sub ascultarea acestuia. Ioaniții au avut roluri militare, economice, demografice și politice. S-a urmărit și prin ioaniți integrarea Ardealului în regatul Ungariei, dar și extinderea dominației maghiare în spațiul dintre Carpați și Dunăre, în părțile Moldovei[63].

Sintetizând problema colonizării saşilor trebuie să arătăm că ei stăpâneau pământurile cuprinse între Orăştie şi până la Baraolt, între văile Târnavelor şi Valea Oltului, Ţara Bârsei şi regiunea Bistriţei. Ei, saşii, au fost organizaţi în şapte scaune. Primele scaune săseşti au fost menţionate în secolul XIV: Sibiu, Sebeş, Mediaş, Şeica Mare, Şeica Mică, Cincu şi Sighişoara; numărul de şapte a fost depăşit prin adăugarea de noi scaune ca cele de la Orăştie, Nocrich, Rupea, Braşov şi Bistriţa.

Ei – adică saşii – s-au organizat după model propriu: zece gospodării de saşi dintr-un sat formau *ZECIME* sau *ZEHNER*, iar o sută de sate alcătuiau o unitate *HUNDERSCHATT* după care urma *SCAUNUL*.

Saşii au avut o episcopie proprie, neascultând de episcopul catolic de la Alba Iulia.

Urmările colonizării saşilor în spaţiul Ardealului cu centrul la Sibiu, sau cum îi spuneau saşii, Siebenburgen, care ar deriva de la cele şapte oraşe săseşti ca: Sibiu, Sighişoara, Mediaş, Sebeş, Orăştie, Braşov şi Cluj. În realitate, numele de Sibiu vine de la autohtonul *CIBINUM*.

Nu putem trece cu vederea nici faptul că ei nu au procedat la germanizarea autohtonilor aşa cum a făcut autoritatea maghiară care a ridicat la rang de politică de stat, acest fenomen.

Colonizarea saşilor a contribuit la stimularea dezvoltării feudalismului, la stimularea şi dezvoltarea urbanistică, la dezvoltarea arhitecturii, stimularea dezvoltării economice a Ardealului, (agricultură, meşteşuguri, negoţ etc), a stimulat dezvoltarea culturii româneşti, a procesului de formare a conştiinţei naţionale.

5. UNGARIA ŞI ARDEALUL, ŢĂRI DIFERITE

Ungaria şi Ardealul au fost în toată istoria lor *ţări diferite* cu structuri economice, sociale, etnice, demografice, politice, militare, culturale şi confesionale diferite. Comun n-au avut decât stăpânirea otomană dar şi aceasta a fost diferită. În timp ce Ardealul era vasal Porţii, Ungaria dispare ca stat de pe harta Europei, devenind „*paşalâc*" turcesc, iar o altă parte a ei este integrată Imperiului Habsburgic.

Fiinţa deosebită a *ARDEALULUI* de Ungaria a fost recunoscută de altfel şi de geografi şi de istorici, care şi-au întemeiat lucrările lor pe o cercetare ştiinţifică erudită, aşa cum au procedat geograful Jenö Cholnoky, istoricii Laszlo Kovary şi Alex. Szilagy. Ei spun că Transilvania era îndreptată spre răsărit, majoritatea populaţiei ei aparţinând bisericii răsăritene, ortodoxe, iar A. Szilgyi precizează că Ardealul şi Ungaria nu au fost niciodată contopite... ele au rămas ţări deosebite.

Spre deosebire de aceştia sunt istorici, ca cei care au scris sub auspiciile Academiei de Ştiinţe a Ungariei, o Istorie a Transilvaniei în mai multe volume care falsifică pur şi simplu adevărul istoric aşa cum procedează Bella Kopeczy şi Laszlo Makay, care fac confuzii grosolane. Acestei suite i se poate adăuga şi „*opera*" lui Paul Lendvai „*Existenţa, ba chiar supravieţuirea poporului ungar şi a statului său naţional în bazinul Carpaţilor este un miracol al istoriei europene*"[64].

Nimic mai aberant. Ungurii sunt popor de pustă. Acolo şi-au întemeiat noua lor patrie după ce au venit din părţile UIGURIEI, în goana cailor nebuni, după jaf şi pradă. Ei, ungurii din triburile maghiare au vrut să cucerească această ţară a Ardealului, fără să reuşească a o integra regatului maghiar. Ardealul este parte componentă a vechii *DACII* şi într-un fel sau

altul prin „*descălecatul*" din Moldova şi Ţara Românească, a participat la formarea statelor feudale româneşti. Această ţară s-a născut din antichitatea daco-romană, ca ţară valahă. Dacă trebuie să dăm crezare Vioricăi Enăchiuc privind conţinutul celebrului „*CODEX ROHONCZCY*" adus de la Budapesta sub forma de microfilm (ce conţine 446 pagini) de către Dr. Augustin Deac, atunci suntem obligaţi să acceptăm existenţa unui stat românesc (*BLAK*) din anii 1046-1091 condus de Vlad. Din acest Codex rezultă că în secolul XI românii aveau un stat organizat, armată, biserică creştină organizată, o viaţă literară, artă plastică, muzică ş.a.m.d. Acest manuscris prin conţinutul său spulberă tezele aberante ale istoriografiei maghiare iredentiste reprezentate şi de Santho Pal Vilmos din Miercurea Ciuc.

Ţara blakilor se numea *DACIA* şi se întindea de la Tisa până la Nistru şi de la Istru până aproape de izvoarele Nistrului, iar locuitorii după locul unde se aflau, se numeau geţi, daci şi cumi.

În lucrările lor, călătorii străini numesc teritoriul arcului carpato-danubiano-pontic, Dacia, care nu este altceva decât ecoul statului cu acelaşi nume din antichitate, reîmprospătat de către statul lui Vlad (al blakilor). Anton Verancsics, în „*Descrierea Transilvaniei, Moldovei şi Ţării Româneşti*" vorbind despre populaţie spune că: „*Jordanii, apoi dacii se numesc ardeleni (transilvăneni) şi munteni, dintre care aceştia ajung la miazăzi până la Istru, iar aceia se îndreaptă către apus spre Ungaria şi se întind până la Tisa care era odinioară marginea întărită a DACIEI, ... iar ei îşi zic români*".

Receptarea de către Occident a spaţiului românesc este ca fiind diferit de cel maghiar. Alţi călători străini, ca de exemplu, Michael Bocignoli, din Raguza, scrie că: „*Această Valahie se mărgineşte dinspre răsărit cu cealaltă Valahie, care e numită de unguri Moldova şi a fost odinioară numită de cei vechi Dacia, dinspre apus cu ungurii şi cetatea Severinului aşezată pe malul Dunării şi ţinând de unguri; dinspre nord cu munţii care despart... Transilvania de Ţara Românească, dinspre miazăzi cu Dunărea*". Remarcăm reflectarea Daciei ca un tot unitar, iar Ardealul ca parte componentă a acesteia. Raportul cu Ungaria fiind de „*supuşenie*" nu de parte componentă a acesteia. Sunt ţări distincte, popoare diferite. Acest aspect se reflectă şi în operele lui A. Bonfinius, Eneas S.

Piccolomini, Blaise de Vigenere, Iohan Honterus, Reicherstorffer Georg, Giovani Andrea Gromo, este mult mai categoric. El avea să scrie *„Aşadar statul Transilvaniei e înconjurat spre răsărit de un lanţ de munţi înalţi de la care începe Moldova şi se întinde spre nord de-a lungul Ţării Româneşti până la Dunăre. Banatul care are capitala la Caransebeş, un oraş bine populat. Se mărgineşte spre sud-est cu susnumita Orşova, stăpânită de turci, spre răsărit cu Ţara Românească, spre miazăzi cu Timişoara, iar spre apus cu Ungaria"*[66]. A. Gromo spune răspicat că este vorba de statul ARDEALULUI, care avea o armată proprie, care *„împreună cu statul maghiar, la Cosovo ridica 40.000 de oameni la care se adaugă 7000 de călăreţi"*. L. Cholcondilas spune că *„Iancu a fost ales general comandant de către unguri şi l-au pus să stea în fruntea statului lor, fiind acum atacat de către barbari şi germani"*. El precizează că Iancu a strâns *„armată mare de tot pe cât putea din Ardeal şi a luat şi dintre peonii (unguri)"*. Un alt aspect, era acela că, Ardealul se afla sub conducerea lui Iancu şi că este de sine stătător[67].

Francesco Massora într-o scrisoare adresată secretarului dogelui Veneţiei, pe la mijlocul sec. XVI, spune că *„Această Transilvanie deci a fost numită DACIA de către antici"*. Nu face nici o aluzie că a fost integrată Ungariei. După bătălia de la Mohacs din 1526 Ungaria nu mai exista ca stat. După aceea regatul apostolic dispare de pe harta Europei, iar Ardealul devine *PRINCIPAT*, autonom dar sub suzeranitatea *PORŢII OTOMANE*, plătind tribut asemeni Moldovei şi Ţării Româneşti. Ţara Ardealului, şi în cadrul stăpânirii romane avea teritoriul strâns legat de cel al Olteniei (şi parţial al Munteniei), făcând parte din aceeaşi structură teritorială. Această parte a *DACIEI*, numită Ardeal, este orientată economic, social, politic, cultural-religios, demografic, etnic spre Moldova şi Ţara Românească, de care este legată organic. Existenţa voevodatelor, cnezatelor, a ţărilor şi districtelor, vor imprima acestui teritoriu o dezvoltare deosebită de acea a regatului arpadian şi explică de ce Ardealul nu s-a contopit niciodată cu Ungaria, de ce nu a format o singură ţară cu aceasta, ci două ţări deosebite. Ungaria s-a orientat spre apus, spre lumea catolică, iar Ardealul spre cele două ţări române de la răsărit şi sud de Carpaţi[68].

Voevodatul, ca instituţie s-a născut din aceleaşi instituţii băştinaşe găsite de regii arpadieni la cucerirea Ardealului.

Voevodatul ..... *nu e altceva decât dezvoltarea pentru întreaga ţară a vechilor voevodate din sec. IX-XI*'. Această organizare nu este specifică Ungariei ci numai românilor, de aceea apariţia voevodatului *ARDEALULUI* abia la 1176 precizează Ştefan Pascu, dovedeşte două lucruri: a) că la acea dată Transilvania, nu fusese cucerită în întregime, voevodul *LEUSTACHIU* este dovada, b) că puterea centrală maghiară a fost nevoită să recunoască trăinicia vechilor instituţii feudale româneşti.

Această organizare administrativ-politică deosebită de Ungaria (de regat), voevodate, cnezate, districte, vor imprima Ardealului o dezvoltare deosebită de cea a Ungariei. Aceasta explică de ce Ardealul nu făcea parte din Ungaria. Ardealul este o ţară (*REGNUM)* deosebită. La 1257 regele Bela al IV-lea e nevoit în urma stăruinţelor şi presiunilor fiului său Ştefan să-i cedeze acestuia Ardealul. Vreme de 13 ani, Ştefan, în calitate de conducător al Ardealului şi-a asumat prerogative de suveran. El a cârmuit Ardealul ca pe o ţară independentă.

A înfruntat cu ajutorul localnicilor pe regele Bela al IV-lea, când acesta a căutat să-l aducă la ascultare pe fiul său Ştefan. Regele a suferit o serie de înfrângeri, fiind obligat să accepte pacea.

În perioada anarhiei feudale din vremea lui Ladislau al IV-lea Cumanul, Ardealul a fost socotit din nou o ţară (regnum) deosebită, iar voevodul său Roland Borsa (1282-1284) a exercitat prerogativele de suveran al ţării separând-o de regatul Ungariei ş.a.m.d. El s-a amestecat în succesiunea la tronul regatului. Urmaşul lui Roland Borsa, Ladislau Khan (1294-1315), separă şi mai mult Ardealul de Ungaria. El îşi constituie la Deva o adevărată curte suverană cu juzi, cu notari, stăpânind cetăţi, oraşe, domenii regale, saline[69]. El s-a amestecat în disputele dintre Venceslav (fiu al regelui Boemiei) Otto de Bavaria şi Carol de Anjou. A confiscat coroana Ungariei şi îşi căsătoreşte fata cu Ştefan Uros, fiul regelui sârb Ştefan Milutin..., iar pe prezumtivul ginere îl trimite în captivitate la un voevod român – vasal sau din afara Ardealului, probabil în nordul Moldovei[70]. Se declanşează o revoltă a lui L. Khan şi a fiilor săi împotriva lui Carol Robert, fiind ajutat de regele Serbiei, cneazul Holiciului şi probabil şi de către Basarab I.

Autonomia Ardealului se manifestă pe plan politic şi în veacul al XIV-lea, când contrar uzanţelor se constituie adevărate dinastii de voevozi

(Lakffy şi Csaky) ca: Ştefan Lakffy (1344-1350), Andrei Lakffy (1356-1359), Dionisie Lakffy (1360-1367), Nicolae Lakffy (1367-1368), Emeric Lakffy (1362-1372), Ştefan Lakffy (1373-1376) şi Nicolae Csaky (1401-1403), Iacob Lakffy (1403-1409 – 1426-1435), Ladislau Csaky, împreună cu Petru Cseh (1436-1437). Despre familia Csaky, Andrea Giovani Gromo spune că este românească. Astfel de atitudini de autonomie şi chiar de independenţă a Ardealului se manifestă prin răscoale (1302, Peştiş), cea a lui Bogdan din Maramureş (1359) când pleacă în Moldova, a lui Litovoi (1276-1277), a lui Negru Vodă (1291), emigrări (populaţia românească). Legături economice, militare, politice, culturale (ş.a.m.d.) dintre cele trei ţări. Această autonomie atinge nivelul de independenţă în vremea lui Iancu de Hunedoara, care reuneşte cele trei ţări, e drept pe scurtă durată.

6. ORGANIZAREA ARDEALULUI

După retragerea aureliană „Dacia Romană" a încetat să mai existe ca provincie romană împărţită în trei (Apulensis, Porolisensis şi Malveasis). Practic s-a refăcut unitatea teritorială a *DACIEI*, a dispărut proprietatea privată de tip sclavagist şi s-a generalizat *OBŞTEA SĂTEASCĂ* ce avea funcţii multiple ca cele: administrativ-teritoriale, religioase, culturale, economice , sociale, juridice, militare etc.

De la aceste obşti, în timpul migraţiei barbarilor, românii au fost obligaţi a se apăra de atacurile migratorilor. Obştea era condusă de „*Sfatul bătrânilor*" şi Adunarea obştei.

În perioada stăpânirii goţilor în *DACIA*, Procopius din Cesarea arată că: „*Gepizii împinseseră şi stăpâneau cetatea Sirmiun şi aproape toate cetăţile DACIEI*". Dar care sunt aceste cetăţi nu ni se precizează. Mai înainte *DACIA* plătea goţilor un tribut, iar gepizii locuiau la început toţi de cealaltă parte a Istrului[71]. Această situaţie se petrece în vremea lui Iustinian (527-565). De aici rezultă că era o societate organizată. Cineva aduna şi ducea tributul la care se referă Procopius. Ulterior formele acestea din cadrul obştilor, au evoluat. Obştile în faţa pericolului exercitat de barbari şi-au unit forţele în cnezate şi voevodate care au continuat să se consolideze şi să se regăsească în fosta *DACIEI*.

Această organizare a început să se transforme în ţări şi districte conduse de personalităţi numite domnii, termen de origine latină, deci, foarte vechi. Ele se conduceau după legi proprii în care se regăsesc elemente de drept roman, demonstrând caracterul latin al acestor norme juridice.

Recapitulând şi sintetizând aceste forme de organizare, putem preciza că de la *OBŞTEA SĂTEASCĂ*, prin unificare se ajunge la cnezate,

voevodate, districte şi ţări, care au ajuns la forma *VOEVODATULUI* condus de un *DOMN*, care poate îndeplini şi pe cea de voevod (conducător militar). Din cronicile ungureşti aflăm de existenţa unor formaţiuni politice româneşti (Anonymus) ca cele ale lui Gelu, Menumorut, Glad, Gylas etc.

Regalitatea arpadiană a luptat pentru a instaura în Ardeal o conducere similară Ungariei. În 1111 este amintit principele Mercurius, ca după 65 de ani, documentele din 1176 să pomenească de *VOEVODUL LEUSTACHIUS*. De asemenea există formaţiuni în Banat, ca cea a lui *VOILA*. Faptul că la 1176 se vorbeşte despre voevodul Leustachius demonstrează victoria românilor care şi-au impus propria lor formă de organizare statală, ca şi cel puţin pentru un moment o autonomie.

În fruntea voevodatului se află *VOEVODUL*, care aşa cum s-a mai spus reprezintă instituţia politică-adminstrativă centrală autohtonă românească. Această particularitate faţă de Ungaria însoţită de altele ca: voevodatele mai mărunte, cnezatele, districtele, scaunele (româneşti de judecată), vor imprima statului o dezvoltare deosebită de cea a Ungariei feudale şi explică de ce Ardealul nu s-a integrat în regat, de ce nu au făcut împreună un singur stat, cu toate eforturile *UNGARIEI*.

Mai precizăm o dată, Ungaria s-a orientat spre Apus, ea fiind catolică, în timp ce Ardealul s-a orientat spre spaţiul Ţării Româneşti şi spre Moldova, el fiind ortodox. Voevodul Ardealului era numit de regele Ungariei, iar el era ajutat de vicevoevod, care era numit de voevod, uneori erau doi vicevoevozi. (De exemplu, în vremea lui Iancu de Hunedoara erau vicevoevozi în 1441 Nicolae de Ocna Sibiului şi Pancraţiu Dindeleag, până în 1444)[72].

Voevodul avea largi prerogative şi o mare autonomie faţă de coroana maghiară. El stăpânea cetăţi. Cetăţile sunt de două feluri, de pământ, care aparţin obştilor de ţărani, şi de piatră, ce aparţin puterii centrale. Cetăţile de pământ au fost ridicate de români şi au jucat un rol defensiv, de a apăra comunităţile rurale de invazia barbarilor (maghiarilor şi tătarilor). Cele mai vechi ştiri despre aceste cetăţi de pământ le avem din sec. IX când paralel cu începuturile penetraţiei maghiare, au început jefuirea obştilor. Astfel de cetăţi româneşti s-au descoperit la Moraşti Biharea, Moldoveneşti (lângă Turda), Pianul de Jos (jud. Alba), Birton (jud. Sibiu, Firtăuş (jud. Mureş), Hunedoara şi în alte părţi. Ele au fost

cucerite de regalitatea maghiară, şi răpite pământurilor românilor. Aveau: oraşe, domenii, mine de sare, de fier, aveau putere de a schimba episcopi (catolici), aveau armată şi un organism *ADUNAREA REPREZENTANŢILOR* (stărilor) din care la început făceau parte şi românii (după aceea, cum se consolida autoritatea regatului, românii au fost excluşi). Se exercitau prevederile lui Ludovic cel Mare *„nimeni nu poate fi nobil dacă nu este catolic"*.

În afară de voevod, vicevoevodul şi adunarea stărilor, existau districtele, care cuprindeau un număr mare de voevodate şi cnezate. Ele asigurau autonomia românilor, iar în interiorul lor se conducea după „legea românilor". Aceste adunări rezolvau litigii privind stăpânirea în devălmăşie ca a Depresiunii Jiurilor (în 1435). Aceste districte se păstrează până în vremea Principatului, iar scaunele lor de judecată rezolvau şi probleme succesorale, sau litigii de proprietate. Erau districte în Ţara Haţegului, Făgăraşului, Bârsei, în Banat, Zărand Bihor şi Banatul, ca ţară, mai este numit şi valahia Cisteriană[74]. Nicolae Olahus vorbeşte şi de „Ţara dintre Someşuri", de „Ţara dintre Timişuri". Această situaţie este schimbătoare, unele ţări vor deveni o unitate. Acelaşi Nicolae Olahus face această precizare[75].

Comparativ cu *ARDEALUL*, Ungaria este un alt stat şi are o altă organizare. Există un rege, o cancelarie regală (organizată după modelul Bizanţului). Are comitate, singurul element asemănător între Ungaria şi Ardeal. Justiţia în Ungaria se realiza prin judecători aleşi; la români se înfăptuieşte acest lucru în cadrul scaunelor de judecată pe temeiul „Legii românilor" aşa cum am mai menţionat. Comitatele sunt nobiliare, există aşa-zişii *BARONI* care la românii din Ardeal lipsesc. Organizarea Ungariei urmează după istoricul maghiar Gergely Andraş, următoarele structuri: 1) regele, 2) cancelaria regală, 3) Dieta, 4) biserica (romano-catolică), 5) comitatele, 6) oraşele regeşti, 7) cetăţile în jurul cărora s-au arondat comitatele. În schimb, în Ardeal, era următoarea structură: 1) Voevodul; 2) vicevoevodul; 3) Adunarea stărilor, ţările; 4) districtele; 5) voevodatele; 6) cnezatele, care în interior se conduc după legi proprii, au scaune de judecată; 7) biserica (care este ortodoxă). În timp ce Ungaria este un mozaic etnic, Ardealul este ţara românilor lângă care mai convieţuiau şi minorităţi. Ungurii nu erau majoritari în ţara lor, românilor li s-au răpit pământurile

de către cuceritori. Religia în Ungaria a devenit o problemă politică, la români a rămas o problemă cu mesaj spiritual şi etnic.

Proprietatea feudală maghiară este rezultată din: teritoriile cucerite în Ardeal, din uzurparea oştilor, din minele ce au aparţinut băştinaşilor etc. Ungaria şi Ardealul mai au comun şi capacitatea de a bate monedă, dreptul de a stabili aria unde poate să circule. De exemplu, Iancu de Hunedoara, le spune sibienilor să bată monedă care să circule şi peste munţi, în Ţara Românească. Acum putem conchide că Ardealul, din această perspectivă, nu poate fi integrat Ungariei.

Ardealul gravitează spre refacerea întregului de altădată: *DACIA*. Principatul care s-a născut în 1541, după Mohacs, păstrează următoarea organizare: principele care se află în fruntea ţării şi era investit de către Poarta Otomană – acest lucru era încălcat uneori prin numirea lui directă de către sultan, era apoi dieta, care îl alegea pe principe şi-l propunea sultanului. El hotăra în problemele de politică externă (declara pace sau război), numea pe trimişii diplomatici, primea ambasadori, trebuia să plătească tribut turcilor. El îşi alegea colaboratori dintre marii feudali; ei formau sfatul (consilierii) principatului. Dieta care era o formă dezvoltată a adunărilor nobiliare din perioada voevodatului cuprinde pe nobili (câte doi de comitat şi doi de scaun), reprezentanţii oraşelor (din 9 oraşe şi 14 târguri), erau apoi 10 pârcălabi de cetăţi regale. În total erau 150 de oameni care se adunau la chemarea principelui. Avea armată, bătea monedă, instanţe judecătoreşti.

În mai 1688, generalul Anton Caraffoa a impus Ardealului să accepte protecţia Vienei.

Prin *DIPLOMA LEOPOLDNA* din 1691, Curtea de la Viena a trecut la o nouă organizare a principatului, care se referă la faptul că Ardealul îşi consolidează poziţia de ţară distinctă, de Ungaria (care nu există din 1526 ca ţară). Viena putea să o alipească acelei părţi a Ungariei care era ocupată de Imperiul Habsburgic, dar nu a făcut-o.

Organizarea politică a Ardealului se bazează pe acel odios *Unic Trium Naţionum* din 1437 (pe unirea celor trei naţiuni saşi, secui şi maghiari). De asemenea se menţine dieta, organizarea administrativă şi judecătorească. Viena recunoaşte legile derivate din *Tripartitumul lui Verböczy*. Ardealul are un guvernator recunoscut de Viena. Există un

comandant militar. Principatul are obligaţii financiare mai mari faţă de împărat decât faţă de Poartă; 120.000 de florini în timp de pace şi 400.000 de florini în timp de război, de asemenea, împăratul are dreptul a se amesteca în problemele interne ale ţării.

Din 1765 când Ardealul devine *MARE PRINCIPAT*, organizarea lui se schimbă astfel:

– principe devine împăratul, care are o „cancelarie aulică" pentru această ţară;

– există o tablă regească;

– se păstrează Dieta dar i se restrâng atribuţiile;

– există un guvernator numit de împărat şi un comandant militar subordonat împăratului. Practic ţara nu mai are armată, dar se înfiinţează regimente grănicereşti româneşti şi secuieşti în părţile Năsăudului, în secuime, la Haţeg, care avea subunităţi la Hunedoara (Răcăştie), Ţara Bârsei şi în alte părţi.

Practic autonomia Ardealului este limitată, iar atribuţiile administrative şi judecătoreşti (justiţia trece sub controlul statului, împăratului). Se restrâng drepturile comitatelor. Se numesc de către Viena judecători care aplică legile acesteia. Se respectă edictul de toleranţă.

Viena, practic este mână în mână cu nobilimea naţiunilor privilegiate. Principatul cuprinde mai multe regiuni. Principatul propriu-zis cuprinde zona intracarpatică, Banatul, părţile vestice (numite Partium) Crişana, Satmar, Maramureş.

Marele principat cuprinde următoarele comitate: Alba, Cluj, Crasna, Dăbâca, Hunedoara, Solnocul de Mijloc, Solnocul interior, Târnava, Turda şi Zărand, dar din punct de vedere fiscal acestea ţin de Ungaria[77]. Acestor comitate li se adaugă cele din Parţium (Arad, Bihor, Satu Mare, Maramureş) precum şi comitatele Timiş, Torontal şi Caraş. De asemenea se mai păstrează şi câteva districte ca, cele ale Chioarului, Braşov, Făgăraş şi Bistriţa. În ce priveşte organizarea saşilor şi a secuilor, ea a rămas tot în scaune. Saşii aveau următoarele scaune în principat: Miercurea Nocrich, Orăştie, Rupea, Sebeş, Sibiu şi Sighişoara, iar secuii aveau: Arieş, Ciuc, Mureş, Odorhei şi Trei Scaune. Pe lângă acestea se mai păstrează şi următoarele oraşe libere: Alba Iulia, Bistriţa, Braşov, Cluj (de la forma românească Clus), Gherla Dumbrăveni (iar din 1786) şi Mediaş.

Reorganizarea administrativă a Ardealului va mai continua.

Să nu uităm că din 1867 se va realiza uniunea austro-ungară, care va marca alipirea Ardealului la Ungaria şi a Banatului la Austria.

7. LEGĂTURI ECONOMICE ÎNTRE ȚĂRILE ROMÂNE

Cu toate acestea, Ardealul nu a încetat de a-și păstra fața spre frații săi de peste munți, din *VALAHIA MARE* și *VALAHIA MICĂ* formând împreună *DACIA*.

Legăturile economice, spirituale și politico-militare reflectă o unitate organică a celor trei țări românești, care se vor uni la 1 Decembrie 1918 cu România.

La temelia unității românești din întregul său spațiu se află originea comună, cea daco-romană, limba și credința răsăriteană (ortodoxă), conștiința acestei obârșii. Acest lucru este demonstrat științific și recunoscut chiar și de cei mai înverșunați adversari ai adevărului istoric. Călătorii străini prin spațiul românesc, umaniștii, renascentiștii au receptat și ei acest lucru inclusiv conștiința originii daco-romane. Alessandro Guagmini scria că: „*Acest popor al valahilor se numește român și ei spun că își trag obârșia... din Italia. Limba lor este o corcitură a limbii latine și a celei italiene, astfel că un italian înțelege ușor pe un român*"[78].

Reicherstorffer face încă o precizare că „... *acea parte unde locuiesc românii, cuprinde vechea DACIE. La apus este râul Tisa, spre sud Dunărea, iar spre nord Polonia*"[79]. Același lucru îl spun și Enea Silvio Picolomini, Pierre Lescalopier călător francez care a trecut în a doua jumătate a secolului XVI-lea înregistrează și conștiința originii românilor când scrie că: „*Această țară împreună cu Moldova și cu cea mai mare parte din Transilvania a fost populată de coloniștii romani din timpul împăratului Traian. Locuitorii acestei țări se socoteau urmașii adevărați ai romanilor și limba lor românească*"[80]. De asemenea Antonio Verancsics, constată că „... *românii sunt cu mult mai vechi și decât ungurii*".

Belsius într-o scrisoare către Maximilian arată că Despot Vodă în corespondenţa sa, redactează întâi scrisorile în limba română, apoi le traduce în latină. Ceea ce demonstrează că treptat limba valahă se impune şi la nivelul elitelor. Hans Dernschwan won de Hrodeczin relatează că *„la salinele din părţile Sibiului este nevoie de şapte slujbaşi, care în mod obligatoriu trebuie să ştie româneşte"*[81].

Acest lucru devine o necesitate, deoarece, spune Antonio Possevino *„toţi folosesc limba ungurească afară de români"*[82]. În vremea lui Iacob Hiltebrand româneşte vorbesc şi minoritarii. El va scrie că aceştia *„Cum locuiesc printre ardeleni, învaţă şi limba românilor (adică ungurii) ca să poată vorbi cu ei şi să le poată da ordine, ca zilieri, şi servitori. Aceşti români de rând, de condiţie servilă... sunt pedepsiţi aspru în Transilvania şi traşi de obicei în ţeapă, astfel că se pot vedea în faţa tuturor oraşelor, târgurilor şi satelor ţării astfel de spectacole îngrozitoare"*[83].

Scrisoarea lui Neacşu către Iohanes Bekner judele Braşovului ne arată că elitele saşilor încă din 1521 vorbeau româneşte. De aici se mai desprinde o concluzie, că acest oraş este centrul economic din spaţiul românesc fapt pe care-l consemnează şi Nicolae Olahus. El avea să scrie în *„Descrierea Transilvaniei"* că *„Braşovul este o piaţă de schimb pentru români... şi ceilalţi oameni din afară"*[84].

Sebastian Munster în *Cosmografia* sa, constată că *„Braşovul este centrul economic al lumii româneşti"*[85], iar Giovani Andrea Gromo completează spunând că *„Aici se adună toate popoarele învecinate ca într-o hală comună de mărfuri şi se găsesc totdeauna munteni, moldoveni, turci, greci, armeni, secui şi alţii"*[86].

Unitatea economică a tuturor românilor în evul mediu s-a manifestat în condiţiile geografice şi etnice ale teritoriului lor, iar caracterul complementar al producţiei materiale a ţărilor române manifestat totodată în condiţiile caracterului unitar al preocupărilor economice ale populaţiei din cele trei ţări române a stat la baza schimbului de mărfuri din Ardeal pe de o parte, Moldova şi Ţara Românească, pe de altă parte[87]. În acest context vor avea loc în permanenţă legături politice între cele trei ţări: Ardealul, Moldova şi Ţara Românească, ce vor da un caracter unitar al acţiunilor lor care vor culmina printr-o autonomie şi independenţă a statului unic românesc.

8. LEGĂTURILE POLITICE ÎNTRE ȚĂRILE ROMÂNE

Legăturile politice între cele trei țări românești în epoca feudală se înregistrează din sec. XIII, când are loc încercarea lui Litovoi de a obține independența. Țara Hațegului face corp comun cu Valea Jiului și Oltenia. În *Diploma Ioaniților* din 1247 sunt precizate în mod indirect aceste legături. De asemenea, descălecatul lui Negru Vodă (din 1290) urmat de descălecatul lui Dragoș (din 1352-1353) și apoi acel al lui Bogdan („infidelul notoriu") din Maramureș, care alungă pe urmașii lui Dragoș și întemeiază statul feudal independent Moldova. Într-un fel sau altul, Ardealul participă la întemeierea celorlalte două state românești, fapt normal dacă ținem seama de legătura organică, permanentă din cele mai vechi timpuri și până azi, dintre cele două versante ale Carpaților și de unitatea spațiului carpato-dunărean[88].

Nicolae Alex. Basarab I (1352-1364) și cu urmașul său Vladislav Vlaicu (1364-1377) stăpânesc cu titlul de feud Almașul și Făgărașul din Ardeal. Același lucru de stăpânire în Ardeal a fost în vremea lui Litovoi care stăpânea Țara Hațegului. Mai sunt și alți domnitori care au domenii peste munți ca: Radu de la Afumați (1522-1529) și Radu Paise (1536-1545). Ei vor stăpâni Vințul de Jos și Vurpărul. Domnii moldoveni au și ei domenii peste munți ca Ștefan cel Mare (1457-1504) care primește de la regele Matia Corvinul cetățile Ciceiul și Cetatea de Baltă cu satele aferente (60 de sate)[89]. Aceste cetăți rămân în posesia urmașilor, Petru Rareș (1527-1538; 1541-1546) care sporește această zestre cu cetățile și satele aferente, Bistriței, Rodnei și Ungurașului.

Atunci când se profilează la orizont pericolul otoman românii din cele trei țări ale lor se vor ridica la luptă, apărând cu pieptul și brațele

lor creştinătatea şi bineînţeles glia strămoşească şi libertatea, atât de greu încercată. După lupta de la Rovine, Mircea, deşi biruitor, a trebuit să se retragă la Braşov, de unde cu sprijinul voevodului Ardealului, Ştibor (1359-1401) şi al regelui Sigismund de Luxemburg, îşi recucereşte tronul. Acest ajutor antiotoman l-au primit de la ardeleni şi Dan al II-lea şi Alexandru Aldea (1431-1436) care se bizuiau pe braşoveni. Alexandru Aldea le scrie acestora o scrisoare în care precizează: *„Aşa să ştiţi că turcii au trecut Dunărea prin toate vadurile şi vin împotriva ţării să prade şi să jefuiască; şi grăbiţi-vă cât mai iute, ziua şi noaptea, să-mi veniţi în ajutor, căci dacă nouă ne va fi rău, vouă vă va fi şi mai rău... câtă oaste puteţi ridica în grabă, să vie, iar câtă nu este gata, o veţi trimite în urmă"*[90]. Un moment important îl constituie Iancu de Hunedoara supranumit „Stăpânul românilor". Acesta uneşte toate forţele româneşti sub o singură spadă împotriva pericolului islamic. De asemenea la 10 ianuarie 1475 la Vaslui a participat şi un detaşament ardelenesc. În 1479, saşii din Braşov îi trimit lui Ştefan cel Mare următoarea scrisoare: *„Multă supunere şi slujbă ţi aducem înainte de toate Măriei Tale, parcă ai fost ales şi trimis de Dumnezeu pentru cârmuirea şi apărarea Ardealului. Îţi dăm de ştire că suntem în mare primejdie şi la mare strâmtoare din pricina turcilor nespus de cruzi... pentru aceea, cu mult dor şi dragoste te rugăm pe Măria Ta ca să faci bunătatea să te apropii de această ţară spre a o feri de acei turci... Căci au nădejde în Măria Ta şi cei din Valahia că îi vei scăpa de silă şi robia acelor păgâni"*[91].

Ştefan cel Mare întemeiază mănăstirea Vadul în apropiere de cetatea Vadul care păstoreşte peste 84 de sate din Ungaria şi cetatea Ciceului. La rândul lor ardelenii lui Bartolomeu Dragfy care era încuscrit cu Ştefan Vodă îl sprijină în 1497 împotriva polonezilor cu 12000 de oşteni. După 1526, după lupta de la Mohacs, Ardealul s-a separat definitiv de Ungaria şi ca urmare ea a avut o viaţă administrativ-teritorială, juridică, etnică, religioasă şi culturală proprie care i-a dat trăsături de stat românesc. Legăturile dintre cele trei ţări româneşti erau şi în vremea lui Ioan Zapolyay şi Petru Rareş care în 22 iunie 1529 l-au înfrânt pe Ferdinand de Austria, iar când a intrat victorios în Braşov spunea că această ţară a cucerit-o pentru el cu sabia în mână şi n-o dă nimănui. De asemenea, Alexandru Lăpuşneanu şi Pătraşcu cel Bun au aşezat în scaun în Ardeal (1556) pe fiul

nevârstnic al lui Zapolyay. Un al doilea moment important a fost în vremea lui Mihai Viteazul, reuşind de la Iancu de Hunedoara unirea tuturor românilor sub acelaşi buzdugan. Şi Bathoreşty nutreau ideea unităţii româneşti. Continuă să fie activă (în această idee se încadrează şi tratatul din mai 1595 când principele Ardealului este superiorul Moldovei şi al Ţării Româneşti. Ieremia Movilă dorea să-l aibă pe fratele său Simion pe tronul Ţării Româneşti.

Gabriel Bathory principele Ardealului nutreşte idealul de a fi *„regele DACIEI"* (Rex *DACIAE*), idee care va cuprinde pe Gh. Rakoczy I şi Gh. Rakoczy II, Matei Basarab şi V. Lupu, promotorii statului *CONFEDERAT*. Nu erau străini de aceste legături nici Gh. Duca, Grigore Ghica, Şerban Cantacuzino şi Constantin Brâncoveanu. Teama unităţii româneşti este receptată şi în exterior. Turcii, respectiv Soliman cel Mare (Magnificul) în 1538 spune Anto Verancsics că: *„... s-a temut sultanul Soliman (Magnificul) ca nu cumva când ar încerca el să ocupe Transilvania sau Ţara Românească sau Moldova, toate aceste ţări să se unească împreună şi să se apere, în parte prin curse, ceea ce de asemenea nu este greu de crezut, prin forţă, deoarece sunt făcute bine, apărate de munţii cei înalţi, cei mai abrupţi, de pădurile cele mai grele de străbătut... şi o armată ţărănească atât de pricepută şi atât de dârză în atacarea duşmanului"*[12].

Aceste legături se vor maturiza ajungând până la 1 Decembrie 1918 când se va naşte *ROMÂNIA MARE*.

9. LEGĂTURILE CULTURALE ÎNTRE ȚĂRILE ROMÂNE

Spre acest stat ce va apare după primul război mondial au concurat și legăturile culturale, tot ceea ce a gestat în Ardeal. Aceste legături au fost dezvoltate de românii de pe toți versanții (sudic și răsăritean) munților Carpați care nu au fost niște granițe ci punți de legătură, ce au favorizat mișcarea populației, migrații de populații care a cimentat aceste legături. Aici în Ardeal ca și în Moldova, Maramureș, Dobrogea și Țara Românească, există miorița, doina, sârba, hora, cântecul bradului, orația de nuntă, obiceiuri tradiționale de muncă, de naștere, nuntă și moarte.

Sărbătorile de anotimp sunt specifice pentru întreg teritoriul românesc. Această cultură populară (artă populară, muzică și dansuri) au un caracter unitar. Noi nu găsim în cultura românească, ceardașul, sau alte obiceiuri, ci tradiții românești. Găsim cel mult niște influențe nesemnificative. Nici din această perspectivă nu există o legătură cu cultura maghiară. Aici, în Ardeal au apărut primele elemente de cultură greacă (alfabetul, helenismul) de cultură latină (scrierea latină, arhitectura romană, urbanistica, tradiții de anotimp ca saturnaliile și multe altele). Aici a fost romanizată cel mai intens populația. Tot aici au apărut elemente de astronomie (la Sarmizegetusa Regia, de medicină (plante medicinale, chirurgia (operații pe craniu) etc.

S-au făcut descoperiri în acest sens la Sarmizegetusa Regia. De asemenea celebra ștampilă cu caractere latine „*Decebalus per Scorylo*" imprimată pe vasul de lut, descoperit tot la Sarmizegetusa Regia și multe alte descoperiri de acest gen. Din epoca de trecere spre feudalism, ne-au mai rămas relicve, ca celebrul donarius de la Biertam cu textul latin „*Ego*

Zenovius votum posuit" din sec. IV d. Hr. De asemenea numeroasele descoperiri de la Porolisum, Napoca, Micia şi Ulpia Traiana sunt atâtea relicve antice de cultură şi civilizaţie daco-romană. În acest domeniu al culturii amintim şi primele biserici de piatră de la Densuş sec. IV d. Hr. Pui, Sântămăria Orlea, Strei şi altele. În viaţa spirituală sunt demne de amintit episcopiile din sec. VII-VIII şi IX, descoperite de Epifanie Norocel şi Nestor Vornicescu[93] ca şi episcopiile de la Biharea, Dăbâca şi Morisena unde ne este pomenit şi episcopul Ursus, apoi descoperirea de la Prejmer (lângă Braşov) unde s-a descoperit o biserică de rit răsăritean din sec. XV[94].

Acestora le putem adăuga pe cele de la Strei Sângeorz, de la Gurasada, care datează din a doua jumătate a sec. XIII[95].

Ardealul este lăcaşul limbii române, aici s-au tradus primele texte bisericeşti în româneşte. Sub influenţa reformei au fost traduse în româneşte Evanghelia, Psaltirea şi Faptele Apostolilor şi Psaltirea Scheiană (1514). În sudul Ardealului s-au mai descoperit un Octoih şi un Apostol. Unii cercetători le consideră că ar data din sec. XV. Ardealul are meritul de a fi locul unde s-au făcut traduceri de carte sfântă, sub influenţa husiţilor din acest sec. XV. Tot în Ardeal spune C.C. Giurăscu avem şi primele texte de literatură populară în româneşte ca: Vieţile sfinţilor, texte bisericeşti apocrife sau legende religioase, apoi romanele populare de genul Alexandriei, în sfârşit textele astrologice de prevestire a viitorului după mersul astrelor, cuprinse în *CODEX STURDZANUS*, copiate între anii 1580-1619[96]. Există Codicele de la Coholm scris în 1592, există un Codex Neago Reanus se cuprinde, pe lângă cea mai veche versiune în româneşte a Alexandriei, scrisă la 1620 de preotul Ion Valahul din satul Sânpetru (jud. Hunedoara)[97].

În Ardeal s-au tipărit pentru întâia dată cărţi în limba română. Cele mai vechi sunt două catehisme, ambele de caracter luteran tipărite la Sibiu în 1544 celălalt la Braşov în 1550. Primele texte muzicale le avem tot datorită ardelenilor, prin persoana călugărului franciscan Ion Căianu, care printre altele a transcris o variantă a *Căluşului*. El a trăit între 1629-1687. Colecţia de texte muzicale se cheamă „*Codex Caianii*", care păstrează şi cântecul „*voevodesei Lupu*"[98].

În ceea ce priveşte versurile, primele se datoresc pastorului Visky (reformat) de la Sântămăria Orlea, apoi Mihail Halici fiul, născut în

Caransebeş. Acesta scrie o odă dedicată unui prieten. Tot lui i se datorește și cel mai vechi dicționar latino-român, cunoscut azi sub denumirea *„anonymus Caransebunsis"*.

În Banat s-a redactat şi primul dicționar româno-maghair-latin[79], prima piesă de teatru în limba română, a fost scrisă tot în Ardeal şi are ca subiect uciderea lui Grigore Ghica, deci după 1777[79].

Suntem obligați şi ne facem datoria de credință şi trebuie evidențiată contribuția corifeilor *„Şcolii Ardelene"* care se vor remarca în domeniile istoriei, lingvisticii şi gramaticii, combătând prin opera lor teoriile imigraţioniste ale vremii. Samuel Micu Clain (1745-1806) va scrie o gramatică a limbii române, completată de Gheorghe Şincai şi publicată în latineşte la Viena în 1780 sub titlul *„Elementa linguae daco-romane sive valachise"* şi o lucrare intitulată *„Istoria lucrurilor şi întâmplărilor românilor"*. Samuel Micu Clain demonstrează în lucrarea sa, originea daco-romană a românilor. Gheorghe Şincai (1753-1816) continuă ideea daco-românilor a lui S.M.Clain, în lucrarea sa *„Hronica românilor şi a mai multor neamuri"*. De asemenea, în această lucrare Gh. Şincai prezintă evenimentele din anul 87 d. Hr. până în 1739. El face referiri la românii de pretutindeni atât la cei din stânga Dunării cât şi din dreapta Dunării.

Petru Maior (1760-1821) era cel de-al treilea corifeu al *„Şcolii Ardelene"*. Lucrarea lui de căpetenie este *Istoria pentru începuturile românilor în Dachia*, apărută în 1812. El combate tezele aberante ale lui Eder, Sulzer şi Engel. El introduce teoria *„puristă a originii românilor"*, din latini, de la Roma.

Corifeii *„Şcolii Ardelene"* s-au bătut cu vigoare pentru introducerea literelor latine (alfabetul latin) în locul celui chirilic.

În 1709 apare la Sibiu un *Catehism*, iar în 1744 *Bucoavna de la Cluj*, tipărite cu litere latine, fiind o premieră şi în această direcţie în spaţiul românesc[80] şi *Cartea de Cântece câmpeneşti* tipărită tot la Cluj. În 1805 apare la Cluj *Ortografia latină-valahică*, atribuită unui oarecare Cristian (Korocsi).

Numărul bucoavnelor se îmbogăţeşte cu cele de la Blaj şi de la Sibiu.

Ideile *„Şcolii Ardelene"* se răspândesc cu rapiditate în spaţiul românesc, cu sprijinul acestora dar şi al dascălilor (cadrelor didactice)

care vor ajunge la şcolile din Bucureşti şi din Iaşi, aşa cum au fost: Gheorghe Lazăr (din Avrig, născut în 1781) care ajunge la Bucureşti şi Gh. Asaki la Iaşi. Opera lor va fi continuată de o pleiadă de dascăli ca: Iosif Gentilie, Aaron Florian, August Treboniu Laurian, Axente Sever şi Ion Maiorescu. La Iaşi au activat bănăţeanul Damaschin Bojâncă, Eftimie Murgu, Alexandru Papiu Ilarian. La Vâlcea activa Radu Tempea.

În ştiinţă s-au remarcat în mod deosebit, Victor Babeş (1854-1927), Aurel Vlaicu (1882-1919), Traian Vuia (1872-1950), în biologie şi aviaţie, iar în domeniul chimiei Iacob Teclu.

De cea mai mare însemnătate s-a bucurat contribuţia Ardealului la dezvoltarea literaturii prin Ioan Budai Deleanu (cu celebra *Ţiganiada* şi poemul *Trei Viteji)*, Liviu Rebreanu *(Pădurea spânzuraţilor* şi *Răscoala)*, Gheorghe Coşbuc (*Fire de tort, Jurnalul unui pierde vară*), Octavian Goga, Lucian Blaga şi alţii.

Din punct de vedere al aportului artelor plastice la dezvoltarea culturii româneşti, menţionăm contribuţia adusă de C. Leca (1810-1887), Carol Pop de Satmary (1813-1888), care se remarcă şi în domeniul fotografiei, Sava Henţia (1848-1904), iar în sculptură Cornel Medrea de la Miercurea Sibiului. Din domeniul muzicii se remarcă Gh. Dima (1847-1925) şi Tiberiu Brediceanu şi încă mulţi alţii.

Am lăsat mai la urmă contribuţia românilor ardeleni la dezvoltarea Renaşterii. Un rol important în promovarea ideilor Renaşterii îl va juca Iancu de Hunedoara, care sprijină pe tinerii români capabili, şi-i trimite la studii în străinătate; ca Ştefan, fiul lui Toma din Ciula, care este student la Cracovia (în 1445). De asemenea Ioan, fiul lui Filip More din Ciula a studiat tot la Cracovia, în Polonia, va ajunge canonic la Alba Regală între 1484-1492. Iancu de Hunedoara împreună cu Filipo Scolari vor emite teza originii daco-romane a românilor. Iancu de Hunedoara la fel ca şi fiul său Matia s-a înconjurat de mari oameni de cultură, vestiţi umanişti, aşa cum a fost Ioan Vitez (Viteazul de la Oradea) român catolic, care împreună cu Iancu va fundamenta teza renascentistă că „*autoritatea centrală*" trebuie întemeiată pe sprijinul cnezimii române. Un alt umanist român celebru a fost Filip More din Ciula, episcop catolic de Pecs, iniţiatorul şi potenţialul editor al lui Mezerius, cel dintâi editor al unei lucrări de epigrafie romană veche din Dacia. El este cronicarul de la Curtea voevodului român Iancu

de Hunedoara, şi iniţiatorul primelor traduceri în limba română[101]. Cel mai strălucit umanist român a fost Nicolae Olahus care a făcut glorie nu numai românilor ci şi întregii Europe. Nicolae Olahus a fost rudă cu Hunedoreştii. El scrie că: „... *limba românilor a fost odinioară romană, ca unii ce sunt coloni romani, dar multe din vorbele lor pot fi înţelese de latini*"[102].

Un rol important în promovarea culturii în general şi a celei româneşti l-a avut tiparul, iar saşii din Ardeal au jucat în acest sens un rol important, tipărind numeroase cărţi şi au contribuit la folosirea limbii româneşti în cultura românească.

Prima carte în limba română s-a tipărit, aşa cum am mai spus, la Sibiu în 1544 de către Filip Moldovanul, un catehism, tipograf fiind sasul Lukas Trapoldner. De asemenea diaconul Coresi şi-a petrecut o bună parte din activitate în Ardeal, la Braşov, când au avut loc o serie de colaborări ale sale cu Iohan Bekner şi Lukas Hirscher. De asemenea, în epoca lui Ioan Honterus şi Valentin Wagner, şcoala şi tipografia din Braşov, jucase un rol mediator între cultura românească ortodoxă-bizantină şi cea protestant-latină[103].

Primele tipărituri sibiene au fost: „... *pasquillete şi antipapale*", scrise după toate aparenţele de Iohan Myld, rectorul şcolii orăşeneşti... În 1 februarie 1529 episcopia din Alba Iulia (catolică) a emis un act prin care se interzice editarea scrierilor anticatolice. Cu toate acestea Thomas Germanicus editează tot în 1529 un *Libellus Gramaticus* (Cibinii) considerat pe bună dreptate prima tipăritură din Ardeal[104].

Tipografia sibiană dispunea de litere chirilice şi după 1544 datorită lui Filip Pictor Moldoveanul, scriitorul scrierilor româneşti, ca meşter capabil să mai scrie carte. Ca urmare la 22 iunie 1546, Filip termină *Tetraevangheliarul slavon*. El a semnat pe această carte cu numele său Filip Moldoveanul[105].

Între timp va apare o tipografie şi la Cluj (Clus), unde apar în limba română *Cântarea cântărilor* apoi o *Cazanie*. Tipografia clujeană a apărut în 1550. La Cluj se publică şi se tipăreşte una dintre primele lucrări ale renumitului umanist ardelean Christian Scheraus, care a făcut studiile

la Wittenberg (1556). El devine diacon (predicator), iar în 1558 publică biografia lui Francisc David. De asemenea a publicat „*Istoria lui Matia Corvinul*" de Antoniu Bonfinius într-o concepţie umanistă[106].

Din toate aceste aspecte se desprind câteva concluzii esenţiale care se referă la: Caracterul unitar al Ardealului cu Ţara Românească, Moldova şi Banatul, la existenţa conştiinţei originii comune a românilor din daco-romani, la complementaritatea spaţiului economic, la existenţa unei pieţe comune la Braşov. De asemenea reiese clar că Ungaria nu a putut integra statul Ardealului, cu toate eforturile făcute de elitele maghiare. Românii au aceleaşi tradiţii, obiceiuri şi credinţe religioase. Ardealul împreună cu Moldova şi Ţara Românească au apărat creştinătatea de turci. Ardealul a făcut corp comun cu celelalte ţări româneşti, nu cu Ungaria, pe care în epoca *HUNEDOREŞTILOR* au condus-o fără a se integra Ungariei. O altă concluzie importantă se referă la unitatea Ardealului cu Moldova şi Ţara Românească, a principilor Ardealului, până când Maria Tereza a creat Marele Principat, iar împăratul Francisc Iosif a creat dualismul austro-maghiar în 1867. De asemenea Ungaria a furnizat numai instabilitate politică în zonă şi persecuţii, discriminări naţionale, culturale şi religioase, mai ales împotriva românilor. O altă concluzie importantă care se desprinde este aceea că naţionalităţile minoritare din Ardeal (saşi, secui şi maghiari) din păturile sociale inferioare s-au înţeles, neavând de împărţit decât sărăcia şi nevoile, aroganţa şi infatuarea erau ale nobilimii maghiare, care se credea predestinată să conducă, furând munca celor oropsiţi.

Toate acestea au fost biruite şi au impus naţiunea română care şi-a adus o contribuţie majoră la prosperitatea culturii româneşti, la impunerea limbii române ca limbă unică în Ardeal, ca mijloc de comunicare inter-etnică. În 1784 la 26 aprilie s-a introdus prin ordonanţă în locul limbii latine, limba germană, ca limbă oficială a administraţiei. Cu acest prilej populaţiile română, germană şi sârbă s-au pronunţat că nu doresc să fie introdusă limba maghiară. La 1848 pastorul Ştefan Ludwig

Roth arăta clar şi răspicat că, de fapt, limba comună de înţelegere, între toate naţionalităţile din Ardeal, este română. Acesta a murit ca martir al revoluţiei fiind executat de paşoptiştii maghiari la Cluj în 1849.

NOTE BIBLIOGRAFICE

[1] Procopius din Cesarea, Războiul cu goţii, Bucureşti, 1963, p.180/190.
[2] Iordanes , Getica, în Izvoarele istoriei României, 1970, vol. II, p. 429/431.
[3] Ştef. Pascu, Voievodatul Transilvaniei, vol. I, Cluj, 1972, p.19/21.
[4] Adrian Riza, Ardealul (XII), în Transilvania nr. XI, 1983, Sibiu, p.32/37.
[5] I.A. Pop, Românii şi maghiarii în sec. IX-XIV, p.8.
[6] ibidem
[7] Adrian Riza, op. cit. p. 32/37.
[8] I.A.Pop, op. cit. p. 9.
[9] A. Riza, op. cit. p. 32.
[10] Stephan Taurinus, în Călători străini..., vol. I, p. 159.
[11] Ştefan Brodarics, Descrierea Transilvaniei în Călători străini, vol. I/447/448.
[12] Antonio Bonfinius, Despre limba românilor, în Călători... vol. I, p. 483.
[13] Stolnicul C. Cantacuzino, Istoria Ţării Româneşti, ediţia Nicolae Cartojan, p. 47.
[14] Grigore Ureche, Letopiseţul Ţării Moldovei, 1955, p. 123.
[15] P.P. Panaitescu, Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI, 1959, p. 45/57.
[16] Ibidem, op. cit. p. 169 şi 49.
[17] Felix Petanciu, Despre drumuri pe care trebuie să se pornească expediţia contra turcilor, în Călători străini..., vol. I, p. 443.
[18] Laonic Chalcondilas, Expuneri istorice, 1958, p. 193.
[19] Mircea Valea, Nistor Anghel, Dr. Mihail N. Rudeanu, Toponimia

hunedoreană, de la daci la români, Călăuza, 2002, p. 289 et. passim.

[20] C. Daicoviciu, St. Pascu, V. Cheresteşiu, T. Morariu, Din istoria Transilvaniei, vol. I. 1960, p. 64.

[21] I. A. Pop, op. cit, p. 142.

[22] Ibidem op. cit.

[23] Materialele se află la Muzeul Judeţean din Deva, în depozite

[24] K. Horedt, Untersuchungen zur Fruhgeschihte Siebenburgens, Bucureşti, 1958, p. 139-148.

[25] E. Petrovici, La population de la Transilvanie an XI-a siecle, in Nefeu de Transilvania I, 1944, p. 65.

[26] I.A.Pop, op. cit. p. 148.

[27] I.A.Pop, op. cit, p. 149.

[28] Ibidem op. cit. p. 150.

[29] Vezi lucrarea lui I.A.Pop. Românii şi maghiarii în sec. IX-XIV.

[30] Ibidem op. cit, p. 102 et passim.

[31] Grigore Ureche, Letopiseţul Ţării Moldovei, 1955, p. 123.

[32] Ibidem

[33] Ibidem, op.cit.

[34] N. Iorga, Studii, p. 29/30.

[35] Procopius din Caesarea, Războiul cu goţii, 1963, p. 188. et. passim,

[36] Todor Nicoară, Transilvania la începutul timpurilor moderne (1680-1800) DACIA, Cluj Napoca, p.11 et passim.

[37] G. Andrea Gromo, Scurtă descriere a Transilvaniei, în Călători străini... vol. II p. 316.

[38] Todor Nicoară, op. cit. p. 11.

[39] C. Daicoviciu, St. Pascu, V. Cheresteşiu, T. Moraru et passim. Din istoria Transilvaniei, vol. I, 1960, p. 134.

[40] Nicolae Hodor, Condiţionarea geografică a etniei şi confesiunii, modelul latinităţii, orientale, în Etnie, naţiune, confesiune, Orient, 1996, p. 132.

[41] D. Protase, Autohtonii, p. 264.

[42] I.A.Pop, op. cit, p. 21.

[43] C. Daicoviciu, St. Pascu,., op.cit. p.40

[44] Paul Lendvai, Ungurii, 2001, editura Humanitas, p.27, et. passim.

[45] Anton Veroncsics, Descrierea Transilvaniei, Moldovei şi a Ţării Româneşti, în Călători străini... vol. I, p. 400 et. passim.

[46] Andrea Gromo, op. cit. 316.

[47] Magyar muvelodes tortenete, vol. II p. 124.

[48] Todor Nicoară, Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800), Dacia, Cluj Napoca, 2001, p. 23.

[50] Ibidem op. cit. p. 19.

[51] I. I. Rusu. Românii şi secuii, Bucureşti 1990, p. 22.

[52] C. Daicoviciu, St. Pascu, V. Cheresteşiu, T. Moraru, op. cit. p. 73

[53] Ibidem

[54] I.I.Rusu, op. citată, p. 45 et passim.

[55a] C.C. Giurăscu, op. cit. p. 59 et. passim.

[55b] Idem p. 49 et passim.

[55c] Idem, p. 54 et passim.

[56] Thomas Noder, Aşezarea saşilor în Transilvania şi aportul lor la dezvoltarea societăţii româneşti, în Studii de istorie a naţionalităţilor din România şi înfrăţirii lor cu naţiunea română, Bucureşti, 1976, p. 20.

[57] Idem op. cit. p. 21.

[58] Idem p. 17

[59] Idem p. 38/39

[60] Ibidem

[61] Idem op. cit. p. 51

[62] I.A. Pop op. cit. p. 160.

[63] Idem op. cit. p. 161/162.

[64] Paul Lendvoy, op. cit. p. 7

[65] Michael Bocignoli din Reguza, în Călători străini, vol. I, p. 175.

[66] G. Andrea Gromo, în Călători străini... vol II, 1970, p. 328.

[67] Laonicos Chalcondilas. Expuneri istorice, 1958, Bucureşti, p. 156, 157, 200 et passim.

[68] L. Kovary, în Erdely tortenete (Istoria Transilvaniei), Pesta, 1859, vol. I, p. 136.

[69] C. Daicoviciu, St. Pascu, V. Cheresteşiu, T. Moraru, op. cit. p. 84.

[70] I.A. Pop, op. cit. p. 188.

[71] Procopius din Caesarea, Despre războaie, în *FONTES HISTORIAE*

DACO-ROMANAE, vol. II, p. 445 et passim.

72) Documente privind Istoria României, Introducere vol. I, ed. Academiei, RPR, 1956. p. 504.

73) I.A.Rusu, Dovezi privind continuitatea adunărilor româneşti din Ţara Haţegului după mijlocul secolului al XV-lea în Sargeţia XVII-XIX (1184-1985), p. 170 et passim.

74) Giovani Andrea Gromo, Scurtă descriere a Transilvaniei, în Călători străini. vol. II, p. 316.

75) Nicolae Olahus. Despre Transilvania, în Călători străini. vol. I, p. 494, 495.

76) Toador Nicoară. Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800). editura Dacia, Cluj Napoca, 2001, p.6.

77) Idem op. cit. p. 11

78) Alessandro Guagmini, Reântoarcerea lui Alex. Lăpuşneanu, în Călători străini... p. 299.

79) Reicherstorffer Georg, Corografia Moldovei, în Călători străini... vol. I p. 211.

80) Antonie Maria, Graziani (1537-1611) Descrierea Moldovei, în Călători străini... vol. II, p. 428/429.

81) Hans Dernschwam de Hrodeczin, ... în Călători străini vol. I p. 285.

82) A. Possevino, op. cit. p. 554.

83) I. Hiltebrand, Călători străini, vol. VI p. 585.

84) N. Olahus, Despre Transilvania, în Călători străini... vol. I, p. 492.

85) Sebastian Munster, Cosmografia, în vol. Călători vol.I. p. 508.

86) Giovani A. Gromo, op. cit, p. 357.

87) Vezi Radu Manolescu. Legături economice între ţările române, în secolele XIV-XVII, în Studii de istoria naţionalităţilor..., p. 209 et passim.

88) C.C.Giurăscu, Transilvania în istoria poporului român 1967. Bucureşti, p. 85.

89) Victor Motorga, Cetatea Ciceului sub stăpânirea Moldovei. Schiţă istorică. Dej. (1927). p. 54/55.

[90] I. Bogdan, Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul, p. 41.

[91] Scrisoare publicată de N. Iorga în Îndreptări și întregirile istoriei românilor, după acte și arhivele sosite în An; Acad. Rom. Mom. Sect. ist. XXVII (1904-1905) p. 108.

[92] Anton Veranesics op. cit, p. 418.

[93] Epifanie Norocel, pagini din istoria veche a culturii române, 1966, p. 261.

[94] Popescu Ovidiu. Politica voievozilor români de la sud de Carpați, de apărare împotriva penetrării feudalității maghiare și a catolicismului în Sargeția XX, 1986/1987, p.155.

[95] V. Vatășanu, Istoria artei feudale în Țările Române vol. I, 1959, p. 74-78.

[96] C.C.Giurăscu, op. cit. p. 103 et passim.

[97] N. Cartojan, Cărțile populare în literatura românească, vol. I, 1929.

[98] Ștef. Pascu, Istoria Transilvaniei, p. 145.

[99] C.C.Giurăscu, op. cit. p. 107/108/109.

[100] C.C.Giurăscu op. cit. p. 172.

[101] Popescu Ovidiu și Popescu Șerban, Hunedoara, orașul pădurenilor, orașul fierului, Arad, 2001, p. 100.

[102] Umanistul Nicolae Olahus (1493-1568) cu studiu introductiv de I.L.Piru și Corneliu Albu, 1963, p. 120.

[103] Pavel Binder, Interferențe în domeniul tiparului în Transilvania sec. XVI, în Studii de istorie a naționalităților conlocuitoare din România și a înfrățirii lor cu națiunea română, București, 1976, p. 279.

[104] Pavel Binder, op. cit. p. 279.

[105] Idem op. cit. p. 287.

[106] Idem op. cit. p. 292.

10. LIMBA ROMÂNĂ, LIMBA DE COMUNICARE INTERETNICĂ ÎN ARDEAL

Limba este instrumentul gândirii ce-l deosebeşte fundamental pe om de celelalte fiinţe, deoarece cu ajutorul ei se transmit idei, noţiuni, stări afective şi sentimente, îndeplinind astfel funcţia de comunicare interumană. De asemenea, este necesar să precizăm că limba îndeplineşte şi calitatea de purtătoare de cultură a comunităţilor umane, ca având caracter istoric, fiind constituită pe un teritoriu specific, determinant, pentru fiecare popor în parte.

În acest context este firesc ca, limba română, să nu facă excepţie de la regula generală. Ea este legată direct de poporul român, fiind creaţia directă a acestuia, legată de alcătuirea şi distingerea unei unităţi de cultură pe un teritoriu comun, cu un destin în lume, creat de împrejurările şi condiţiile în care trăieşte şi îşi desfăşoară existenţa.

Sub aspect metodologic dar şi ştiinţific, atunci când studiem limba unui popor, suntem obligaţi să avem în vedere însăşi poporul respectiv: structura lui etnică, teritoriul pe care a luat naştere, data apariţiei sale în istorie ca unitate distinctă, originea limbii proprii, adaptarea unui nume deosebitor, contactele cu alte popoare şi limbi, influenţe şi determinări reciproce.

Limba unui popor – spune P.P.Panaitescu – este un factor de cultură, de vreme ce exprimă gândirea acelui popor. Ea este reprezentanta abstractă a vieţii materiale şi spirituale a unui popor întreg şi numai a acelui popor[1].

În acest context e bine totuşi să reamintim, chiar dacă se cunoaşte, că poporul şi limba română s-au format în spaţiul *CARPATO-DANUBIANO-PONTIC*, pe teritoriul patriei noastre, în stânga şi dreapta Dunării.

Popoarele romanice – arată acelaşi istoric, P.P. Panaitescu – s-au născut prin despărţirea de unitatea romană, pe când popoarele migratoare din evul mediu, germanice, slave şi finice s-au format prin reunirea triburilor de care erau despărţite[2].

În cazul românilor – a numelui pe care îl purtăm – constatăm că el vine direct din antichitatea romană. *„Noi ne numim români, sau mai corect după schimbarea sunetelor: rumâni. În toate dialectele ei, limba noastră este denumită rumânească. E un nume popular, numele oamenilor, nu al statului sau al ţinutului, e numele poporului român, lepădat şi pierdut de toţi romanicii din Apus, păstrat numai de neamul de ţărani români de la Dunăre"*.

Poporul român, creatorul limbii sale, s-a format prin romanizarea geto-dacilor, proces care s-a încheiat în ultimele secole ale mileniului I, iar limba română este o limbă romanică, chiar dacă au pătruns şi alte cuvinte de origine slavă, greacă, turcă, pecenegă, cumană, maghiară ş.a.; dar care nu au putut să-i schimbe caracterul sau structura latină.

Teritoriul de formare este vast, dar nucleul central în jurul căruia a gravitat acest proces îl constituie vechea Dacie, fapt dovedit de istoricii mai noi sau mai vechi, demonstrat inclusiv de conştiinţa românilor, de apartenenţa lor la acest spaţiu.

Originea daco-romană a românilor, caracterul latin al limbii noastre, este dovedit de contemporanii din evul mediu, care, au susţinut în lucrările lor acest fapt. În acest sens amintim *„Chorografia Moldovei"* publicată de Reicherstorffer în 1541 în care autorul avea să spună: „... *românii sunt o seminţie italică ce se trage, după cum zic ei, din vechii romani, despre care se spune în istorie că au fost aduşi în Dacia de împăratul Traian*"[3]. De asemenea, umanistul Tröster, căruia Antonie Plămădeală îi dedică o lucrare specială, încearcă să demonstreze pe bază de lingvistică latinitatea limbii române. În sprijinul acestei idei „... *nu mult după Troster, în secolul al XVIII-lea, un iezuit, Franciscus Fasching, ocupându-se de vetus Decorum idioma şi arătând că românii se trag din romanii strămutaţi de Traian în Dacia, aduce în spijinul afirmaţiilor sale*

tot argumente lingvistice, printre altele denumirea de Prot de la Traian pentru Câmpia lui Traian de lângă Turda şi expresii ca „şi noi sentem rumeni, noi sentem di sange romuna"[4].

Istoriografia evului mediu, călătorii străini în lucrările lor arată şi demonstrează că românii sunt descendenţi ai dacilor, iar ardelenii, moldovenii şi muntenii sunt unul şi acelaşi popor, iar ţara lor în vechime era una, *DACIA*. Această imagine se păstrează în tot evul mediu. Oamenii de cultură fac deosebire între ţara Ardealului şi ţara Ungariei, ei nu fac confuzie şi nici nu au afirmat că Ardealul ar fi Regatul de Est al Ungariei. De exemplu: A.Verancisc spune că: „... *Transilvania se mărgineşte la apus cu Ungaria*"[5]. Deosebirea dintre Ungaria şi Transilvania o fac şi Ştefan Boradics în lucrarea „*De conflictu Hungarorum cum Turcis ad Mohacs verissima descriptic*", Enea Silvio Piccolomini în „*Cosmografia*", Nicolae Olahus, Martin Hochmeistor ş.a. Aceştia, în lucrările lor, precizează că Ardealul este ţară separată de Ungaria şi că, împreună cu Ţara Românească şi Moldova alcătuiau *DACIA*. Am făcut aceste precizări pentru a nu crea posibilitatea unor îndoieli, pentru a demonstra falsitatea tezei privind „*Ungaria Mare*" promovată de către extremiştii hortişti.

Oamenii de bună credinţă, reprezentanţi ai culturii maghiare autentice nu au îmbrăţişat niciodată aceste teze. *Statul maghiar* – spune J.Acsady – *a fost conglomerat pestriţ de teritorii, de ţinuturi, mari domenii şi oraşe a căror unitate, aceasta este adevărat, o reprezinta coroana căreia, însă, nu i-a reuşit niciodată ca să o realizeze şi de fapt*[6]. „*Românii* – spunea A.Papiu Ilarian – *s-au inspirat din sfaturile lui Cserey, care, deşi secui, nu era prin aceasta mai puţin patriot, când la sfârşitul veacului al XVII-lea se plângea de relele din patrie (care nu era Ungaria) şi striga cu glas profetic: „Suferinţele tale de azi să-ţi servească de lecţie, o Transilvanie, patria mea iubită, pentru a evita orice uniune cu Ungaria... Nenorocirea Transilvaniei a venit întotdeauna din Ungaria şi de la unguri*"[7].

Am prezentat cele de mai sus pentru a demonstra că Ardealul, populaţia lui, care, în principal, era formată din români, secui, saşi şi unguri, nu face parte din Ungaria. Raporturile dintre cele două ţări erau doar de vasalitate (şi nu de puţine ori au fost conflicte militare cu tendinţe reale de

eliberare, de scuturarea suzeranității maghiare. Exemple de acest fel sunt numeroase. De asemenea, limba cunoscută și folosită de toți locuitorii Ardealului a fost și este limba română. Numai în românește se puteau înțelege sașii cu ungurii, cu secuii și toți aceștia cu românii.

La început acest fenomen se referea la straturile sociale inferioare (țărănimea și sărăcimea orașelor), chiar dacă din 1437 românii au fost considerați tolerați în propria lor țară. Treptat însă, dezvoltându-și orașele, legăturile comerciale dintre ele va impune o cultură orășenească și implicit limba română care va fi limba de comunicare între meșteșugari și negustori concretizată în scrisori și diverse acte comerciale[8]. A treia etapă în care limba română se impune în Ardeal se referă la perioada când ea cuprinde cercurile culturale, când umaniștii locali sau străini scriu studii despre români, sau creează poezii în limba română. Ultima etapă va cuprinde și cercurile conducătoare ale Transilvaniei, când limba română devine limbă diplomatică, mai ales după *UNIREA* celor trei țări românești sub buzduganul lui Mihai Viteazul.

Factorii care au determinat acest fenomen sunt destul de numeroși, iar în cele ce urmează vom încerca a enumera pe cei mai importanți. Printre aceștia se numără caracterul complementar al economiei țărilor române. Legăturile economice, dezvoltarea cu precădere față de Moldova și Țara Românească a meșteșugarilor în Transilvania, a determinat negoțul celor trei țări românești să fie orientat în interiorul spațiului românesc, nu înspre Ungaria. Cercetând hărțile legăturilor comerciale ale Ungariei și Ardealului întocmite de oameni de știință maghiari ca: Cholnoky J., Bosiczky B. și Glaser L. se va constata că Ardealul este orientată cu predilecție spre Moldova și Țara Românească în timp ce Ungaria gravitează spre nordul și sud-vestul Europei. Acest lucru este determinat de mai multe cauze dintre care amintim:

a) caracterul unitar al dezvoltării societății românești ce vine din antichitatea geto-dacă și apoi din cea daco-romană;

b) complementaritatea producției de mărfuri din cele trei țări românești. Moldova și Țara Românească exportă în Ardeal materii prime, vite mari și mici, produse animaliere (piei, lână, brânză), apoi miere și ceară, pește, grâne și vin; adică din roadele pământului, și cumpărau arme, bijuterii, unelte și alte produse meșteșugărești. Cele 16 trecători ale

Carpaţilor pe unde mărfurile din Ardeal pătrundeau, în Ţara Românească şi Moldova , ca şi sistemul unui regim vamal propriu al Ardealului diferit de cel al Ungariei, existenţa unei monede proprii: marca Sibiului, statornicită de Matia Corvin în 1489 pentru întreaga Transilvanie, constituie tot atâtea dovezi ale complementarităţii[9].

Georg Reicherstorffer, vorbind de Braşov ca centru comercial, arată că: „... *Aici aleargă secuii, românii, armenii şi grecii şi se aduc mărfuri turceşti din Moldova şi din Ţara Românească*"[10]. Nu spune că aleargă ungurii şi aduc mărfuri din Occident. Legăturile economice sunt organice între cele trei ţări româneşti. Sintetizând toate aceste relaţii, Radu Manolescu demonstrează că „*Ţara Românească era legată de Banat prin Valea Oltului, de la Braşov şi Ţara Bârsei prin drumurile Dâmboviţei, Prahovei, Teleajănului şi Buzăului. Moldova era legată de Ţara Bârsei prin drumul Braşovului de pe Valea Oituzului şi prin drumul Trotuşului. De Transilvania răsăriteană prin pasul Bicazului, iar de Bistriţa şi Transilvania nordică prin drumul Bistriţei de pe Valea Moldovei*"[11].

Un alt factor important al determinării limbii române ca mijloc de comunicare interetnică în Transilvania avea să-l constituie grija cu care românii au ştiut să-şi păstreze graiul, care le-a fost mai scump decât însăşi viaţa. A. Bonfini, referindu-se la acest aspect, spunea: „*Deşi năvăliri barbare de tot felul s-au revărsat asupra provinciei Dacia şi asupra poporului român şi asupra regiunii geţilor împreună cu Panonia , totuşi s-a văzut că n-au putut fi răpuse coloniile şi legiunile romane care se dezvoltaseră de curând. Înecate sub valul de barbari, ele totuşi mai exală limba română, şi ca să nu o părăsească nicidecum, se împotrivesc cu atâta îndârjire, încât îi vezi că luptă nu atât pentru păstrarea neatinsă a vieţii cât a limbii. Căci, cine nu s-ar minuna, dacă ar sta să socotească desele puhoaie ale sarmaţilor şi geţilor, şi de asemenea, ale hunilor, vandalilor şi gepizilor şi incursiunile germanilor şi longobarzilor, că s-au mai păstrat încă până acum la daci şi geţi rămăşiţele limbii române?*"[12].

De asemenea, trebuie să arătăm că în acea epocă , barbarii, al căror stadiu de dezvoltare era inferior populaţiei daco-romane (chiar dacă erau cuceritori) şi, mai târziu, celei româneşti, apare firesc că la curtea căpeteniilor lor să se vorbească o limbă cultă, de circulaţie în lumea epocii respective. Priscus din Panion, aflat la curtea lui Atila în calitate de

ambsador, constată că aici se vorbeşte limba latină sau „... *a ausonilor*"[13]. M. Rusu, referindu-se la aceasta spune că „...având în vedere faptul că marea majoritate a populaţiei supuse vorbea latineşte era firesc ca şi unii dintre huni sau goţi ori gepizi şi sciţi ce trăiau sub stăpânirea hunilor să fi învăţat latina, mai ales că aceasta era o limbă de largă circulaţie."[14]

Faptul că românii au constituit încă de la început populaţia majoritară şi, bineînţeles, băştinaşă, a determinat etniile minoritare pentru a supravieţui, să înveţe româneşte. Din studiile de demografie istorică rezultă că în Transilvania, în ajunul marii invazii tătaro-mongole, din 1241, erau circa 550.000 locuitori, dintre care 400.000 erau români, adică 65%. Pe la mijlocul sec. XIV-lea, populaţia Transilvaniei, datorită sporului natural, atingea aproximativ 900.000 locuitori, din care tot 65% sunt români, procent ce se va modifica începând cu secolul al XVII-lea, când numărul românilor va creşte[15]. Aceste studii de demografie istorică sunt confirmate de numeroşi călători străini care, trecând prin Transilvania, au constatat acest lucru, adică, ponderea populaţiei româneşti[16].

Păstrarea etnosului românesc în Transilvania, a limbii române, a fost puternic influenţată de religia ortodoxă. Încercările care s-au făcut, de dezrădăcinare a românilor ardeleni au dat greş. Există numeroase exemple când prelaţi catolici au încercat să-i converteascā pe români la biserica Romei, în care scop au învăţat şi româneşte, dar totul a fost fără rezultat. Analizând prin analogie cu ceea ce se întâmplă în Moldova, când misionari saşi sau unguri învaţă româneşte cu gândul la convertirea românilor. „*Aceşti catolici* – spune P.B.Baksic – *îşi păstrează limba lor săsească şi unii dintre ei sunt unguri; dar toţi ştiu limba românească mai bine decât limba lor, şi pentru cine vrea să stea printre ei e de-ajuns să ştie limba românească, pe care mai ales femeile o cunosc mai bine decât pe cealaltă, cu toate că ar fi bine să o ştie şi pe cea maghiară*"[17].

Creştinismul la noi a fost propovăduit în limba latină[18].

În procesul de deznaţionalizare, feudalitatea maghiară loveşte puternic în biserica ortodoxă. Începutul brutal al regilor Ludovic I şi Sigismund care îi obliga pe români să-şi boteze copiii în rit catolic, avea să se izbească de o rezistenţă puternică. Românii au preferat bunurilor materiale, păstrarea fiinţei lor de neam[20]. Lupta lor împotriva catolicismului, mai ales după desfiinţarea episcopiilor româneşti va fi susţinută de

voievozii români; la început de primii Basarabi, apoi de urmaşii lor. Unele biserici din sudul Transilvaniei au fost zidite cu contribuţia materială a lui Radu I, biserica din Răşinari 1383 şi cea din Râşnov 1384, şi a altora. Mircea cel Bătrân dăruieşte bisericile din Ardeal cu sate şi moşii. De asemenea, mitropoliţii Ţării Româneşti sfinţesc preoţii români din Ardeal pentru a nu-i lipsi pe aceştia de feţe bisericeşti. Mitropolitul Antim al Ungrovlahiei este investit cu atribuţii de exarh al Ungariei şi al Plaiurilor (adică reprezentant, împuternicit a toată Transilvania şi a regiunilor subcarpatice din Banat)[21]. Protecţia Bisericii Ortodoxe Române din Ardeal se va intensifica tot mai mult şi va căpăta forme noi. La 21 octombrie 1579 preoţii români din Ardeal au ales pe Ghenadie ca mitropolit care va fi hirotonisit la Târgovişte[22]. Prin tratatul din 20 mai 1595, între Mihai Viteazul şi S. Bathori biserica românească ardeleană a fost subordonată mitropoliei Ţării Româneşti. Marele voievod va spijini biserica Ardealului, construind la Alba Iulia o biserică miropolitană[23].

În concluzie, biserica ortodoxă română, prin rolul pe care l-a jucat, a participat direct la procesul de formare a conştiinţei naţionale, a unităţii naţionale, la consolidarea limbii române ca mijloc de legătură şi comunicare între oameni, dovedind necesitatea cunoaşterii ei de către întreaga populaţie, chiar dacă românii, prin acel *TICĂLOS UNIO TRIUM NATIONUM* au fost scoşi în afara legilor. În acest context, ei au fost condamnaţi să muncească pentru nobilii maghiari, care, deşi stăpâni sau administratori pe domeniile feudale erau totuşi obligaţi să vorbească şi cu ţăranii, oricât de trufaşi au fost. Toţi ungurii, spune Giovan Andrea Gromo, se socotesc nobili şi cavaleri, iar în această calitate, bineînţeles, că nu lucrau.

„Ei... îşi dau pământurile lor românilor să le lucreze în felul cum se obişnuieşte în Italia"[24]. Locuitorii satelor, precizează Pietro Busto, ai A(lteţei) S(ale) şi ai nobililor maghiari sunt români, iobagi ai ungurilor şi sunt siliţi să muncească pământurile stăpânilor lor fără nici o cheltuială. Bogăţia stăpânilor constă în a avea mulţi din aceşti iobagi pentru că nu duc lipsă de pământuri[25].

De fapt, fenomenul acesta este determinat de factori mai vechi, aşa cum este armata. Ştim precis, că cel puţin, până la dezastrul de la Mohacs, baza socială a armatei din Ardeal, era formata din ţărani, adică

din români, conduşi de cnezii lor. Toţi aceştia vorbeau româneşte, iar saşii, secuii şi ungurii erau obligaţi a şti româneşte. Acest lucru se impune cu atât mai mult, cu cât nu de puţine ori armatele celor trei ţări române luptau împreună contra aceluiaşi duşman comun, iar soldaţii şi comandanţii lor trebuiau să comunice între ei. Frontul comun împotriva turcilor a căpătat o strălucire deosebită în timpul lui Iancu de Hunedoara, când Bogdan, tatăl lui Ştefan cel Mare, voevodul Moldovei, îi scrie acestuia, în februarie 1450, din Roman, următoarele: *„Ţara domniei mele şi ţara domniei tale una să fie"*. De asemenea, să nu uităm că românii au fost cei care s-au opus pătrunderii păgânilor în Europa, iar în acest context marea personalitate a lui Iancu de Hunedoara, împreună cu *„Vitejii Ardealului"*, vor impresiona lumea. Referindu-se la acest aspect, E.S. Picolomini scria: *„... nu a sporit atât gloria ungurilor, cât a românilor din mijlocul cărora se născuse"*[26]. De fapt, forţa militară a celor trei ţări româneşti o constituie, în sec. XII-XIII-XIV-XV-XVI, ţăranul român. Acest lucru este observat şi de străini, care descriu armata românească de la sfârşitul sec. XV, astfel: *„... cu o cavalerie uimitor de numeroasă, şi o armată ţărănească atât de pricepută şi atât de dârză în atacarea duşmanului în asemenea locuri grele, încât cei ce nu ar vedea acest lucru cu greu ar putea fi făcut să-l creadă. Îmbrăcaţi într-o dimie de culoare brună, grosolană şi peste măsură de păroasă, acoperiţi pe cap cu o căciulă ascuţită de acelaşi fel în formă de piramidă şi încălţaţi cu opinci şi cu feţele negre din cauza bărbii, a părului lung nepieptănat, înarmaţi doar cu un topor şi o coasă legată de o prăjină, nespus de sprinteni, aleargă departe în mare număr prin acele păduri şi munţi şi atacă peste tot locul..."*[27].

Secolul XVII va furniza noi modele de colaborare militară a celor trei ţări româneşti, mai ales în timpul domniei lui Gabriel Bethlem şi ale lui Gh. Racokczy I şi II, Vasile Lupu, Gh. Ştefan şi Matei Basarab.

Analizând aspectele politice constatăm că treptat, în Ardeal se impune limba română ca mijloc de comunicare şi la nivelele conducătoare. Sunt voevozi români în Transilvania care, e limpede, vorbesc româneşte. Din seria acestora fac parte în mod sigur Neucă, Poşa, R. Borşa, Iancu de Hunedoara, B. Dragfy, S. Mailat; Bathoreştii vorbeau româneşte (erau nepoţi şi strănepoţi de-ai lui Ştefan Mailat. De asemenea, la curtea lui I. Sigismund care *„... ştia bine limba română..."*[29] trăiau personalităţi

marcante din rândul românilor ca M. Csaky, A. Baracsay, Gaşpar Bekes sau care ştiau româneşte ca I. Kemeny[29].

Victoriile lui Mihai Viteazul ca şi marea lui realizare, *UNIREA* celor trei Ţări Româneşti nu vor rămâne fără urmări în planul limbii române. Marele voevod impune limba română ca limbă oficială în cancelaria domnească, iar ideea lui de unitate va domina de-acum viaţa politică a sec. XVII şi XVIII ca în secolele XIX şi XX să se intensifice lupta şi să fie realizată unitatea politică a românilor. Astfel de tendinţe ale românilor de unire sunt constatate încă de la începutul secolului al XVI-lea. Pentru Perombsky, secretarul polon al reginei Isabela, văduva lui Ioan Zapolya, arăta într-o scrisoare a sa, că pătrunderea lui Petru Rareş în Ardeal nu a întâmpinat piedici mari, fiind ţara aceasta locuită de români, din pricina asemănării limbii lor, s-au alăturat cu uşurinţă moldovenilor. De asemenea, Gheorghe Martinuzzi spunea lămurit într-o scrisoare din 1542, că locuitorii acestei ţări doreau de multă vreme să fie deopotrivă cu cei din Muntenia şi din Moldova sub ocrotirea turcului. Ioan Kemeny, principele Transilvaniei (1661-1662) ne confirmă şi el, în memoriile sale, că limba română devine limbă diplomatică în relaţiile dintre cele trei ţări. Referindu-se la solia lui în Moldova, la V. Lupu, scria că Gh. Rakoczy I: *„Ne-a încredinţat ca să-i aducem acestuia, noi înşine, două răvaşe scrise în latineşte şi în româneşte"*[30]. După cum vedem, limba română a început să cuprindă straturile conducătoare din Ardeal. Putem vorbi că după ce s-a impus la nivelele inferioare, ea cuprinde treptat toată societatea, toate straturile sociale.

Renaşterea în ţara noastră, dezvoltarea ei impetuoasă, mai ales în Ardeal, a influenţat determinant în secolele XVI şi XVII impunerea limbii române ca limbă de circulaţie interetnică. Ea este o limbă latină , ori cărturarii vremii au observat acest lucu; ei fiind de fapt cei care mânuiau latina în cercurile culturale. De aceea, au şi învăţat-o cu multă uşurinţă, scriind studii despre români, despre limba lor, despre strămoşii geto-daci şi romani. În galeria acestora vom aminti pe Ioan Vitez de la Oradea, episcopul Gereb de la Alba Iulia, Nicolae Olahus (toţi trei sunt de fapt, de origine română ca şi Filip din Ciula Mare – Haţeg, Pavel din Turdaş). Deschiderea de şcoli în limba română în Ardeal, la care vor preda dascăli

nu numai români, ci şi saşi, secui şi unguri, va impune în Ardeal şi mai mult limba autohtonilor. În urma presiunii exercitate de calvini asupra românilor, pentru şcolile lor se tipăreşte în 1570, cu litere latine, o cărticică,[12] cărticică de cântări în limba română, tradusă după alta ungurească a lui Szegedi Gergel[31]. De asemenea, în 1697, Ioan Viski (adică din Visea) va traduce pentru românii calvinizaţi (el fiind unul dintre ei) din zona Hunedoarei *„Psalmi şi cântece bisericeşti"*[32].

Perioada renaşterii va impune – aşa cum s-a mai arătat – limba română. O primă dovadă de netăgăduit este celebra scrisoare a lui Neacşu din Câmpulung adresată lui Iohanes Bekner, judele Braşovului, scrisoare în care se folosea limba română, ceea ce dovedeşte cunoşterea ei în condiţii bune de către judele Braşovului. Umanistul Conrad Iacob Hiltebrand spunea că: *„... Aceşti urmaşi ai romanilor... în limba lor, ei se numesc români. Sunt în număr atât de mare în Maramureşul din Transilvania, încât aproape covârşesc cu mulţimea lor pe unguri şi pe nemţi. Cum locuiesc printre transilvăneni (adică printre români), aceştia învaţă şi limba românilor ca să poată vorbi cu ei şi să le poată da ordine"*[33]. De asemenea, vestitul poet german Martin Optiz, profesor la Alba Iulia era atâta de încântat de români şi limba lor încât se simte îndemnat a scrie versuri despre ei[34]. Marii umanişti saşi şi maghiari vorbeau curent româneşte, aşa cum sunt: Valentin Lado[35], Giovani de Marini Poli[36], I. Honterus, Tröster, Topeltinus[37] ş.a. Istoricul I. Lupaş spune că: *„Nu numai în păturile de jos ale sătenilor, ci şi printre orăşeni se înrădăcinase cunoştinţa limbii române, afirmându-se chiar simpatie pentru ea"*[38]. În acest sens, îl citează pe Comitele Valentin Franck von Frankenstein, care scria versuri în limba română: *„Csei fegeduială/ Fere deruyala?/ Trechetoare brumă/ Fum vunt, prah, szau, szpuma/ Iare csei în mune/ Nu jeszte mincsune"*[39].

Mai târziu, când limba românească se pregătea să-şi înceapă cu ajutorul tiparului, lucrarea chibzuită de clădire a unităţii naţionale, s-a pornit năvala unor curente potrivnice; de germanizare în Bucovina căzută sub stăpânitorii austrieci, de rusificare în Basarabia cuprinsă de muscali, de maghiarizare în Ardeal şi Banat[40]. În această perioadă s-au vânturat unele teze duşmănoase românilor ca: *„a cui este ţara, a aceluia să fie şi credinţa"*. Mai târziu, li se va pune românilor o altă teză: *„A cui este ţara,*

a aceluia să fie şi limba". Acum se va porni prin politica de maghiarizare, alungarea limbilor popoarelor subjugate de *IMPERIU*. Asistăm la războiul limbilor care culminează în 1842 cu hotărârea Dietei din Cluj, când limba maghiară este decretată limba oficială. Hotărârea Dietei este doar un act efemer împotriva realităţilor istorice. În Ardeal se vorbeşte româneşte de către toţi locuitorii săi. Iosif al II-lea la 1773 călătorind prin această ţară împreună cu notarul sas din Mediaş, Mihail Heydendorf avea să afle de la acesta că: *„toţi saşii cunosc limba română întocmai ca şi limba lor maternă*".

Concluzionând, constatăm că limba română s-a impus de la început ca limbă de comunicare interetnică în Ardeal. Prima dată acest fenomen a cuprins păturile sociale inferioare ale populaţiei, apoi, treptat, pe cele bisericeşti şi cărturăreşti, ca în final să cuprindă şi pe cele politiceşti. Această realitate avea să-l determine pe marele revoluţionar Ştefan Ludwig Roth să spună: *„.... în Transilvania nu este necesar să fie impusă o limbă prin votul Dietei pentru a fi folosită de toată lumea fiindcă acea limbă există, ea nefiind nici limba germană, nici limba maghiară, ci limba românească, pe care o ştiu toţi, fără să fi învăţat. Pentru învăţarea altei limbi îţi trebuie ani de zile, să osteneşti prin şcoli. Limba românească o înveţi aproape fără să vrei, din întâlnirea zilnică de pe stradă. Dintr-o dată bagi de seamă că ştii româneşte. Şi chiar dacă n-ai dori să vorbeşti limba aceasta, o înmiită trebuinţă a vieţii de toate zilele îţi cere cunoştinţa ei*".

În marele proces de înfăptuire a unităţii naţionale, al reîntregirii neamului între graniţele sale fireşti şi istorice, limba română a jucat, pe lângă ceilalţi factori, geografici, economici sociali, politici, culturali ş.a., un rol primordial. Ea a constituit liantul care i-a unit nu numai pe români, ci toate etniile existente pe plaiurile româneşti într-un stat naţional unitar la 1 Decembrie 1918, Ziua Naţională a României – a tuturor cetăţenilor ei.

10. (NOTE BIBLIOGRAFICE)

[1] P.P. Panaitescu – Introducere la istoria culturii româneşti, Editura Ştiinţifică, 1969, p. 133.

[2] Ibidem – Op.cit.p.140; autorul arată că un alt mod de formare a numelor de popoare în Europa, este rezultatul unificării prin cuceriri. Cel mai convingător exemplu îl constituie francezii, care sunt un popor romanic, dar poartă numele unui trib germanic, al cuceritorilor Galiei.

[3] Georg Reicherstorffer – *Chorografia Moldovei* în *Călători străini despre Ţările Române*, vol. I, p. 196.
De asemenea, vezi în acest sens şi lucrările lui A. Verancsies, I. Honterus, E.S. Piccolomini, Ştefan Brodarics ş.a.

[4] Franciscus Fashing – S.I., Vetus Dacia ex. probatis Seriptoribus deprampta ac Antiquitatum Cultaribus, Claudiopoli, 1725, p.15, 23-24, 91.

[5] A. Verancisei – *Descrierea Transilvaniei, Moldovei şi Ţării Româneşti* în *Călători străini...*, vol. I, p. 400-401.

[6] J. Acsandy – Magyarorszag harom reszre oszlasanok tortenette Budapesta, 1987, p. 10.

[7] Apud A. Papiu Ilarian – Les Roumains des etats eutrichieurs L'independence constitutionalle de la Transilvanie, Bucarest, 1961, p.37.

[8] R. Manolescu – Cultura orăşenească în Moldova în a doua jumătate a sec. XV-lea, în Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare, Bucureşti, 1964, p. 69.

[9] C.C. Giurăscu – Transilvania în istoria poporului român, Editura Ştiinţifică, 1976, p. 69.

[10] G. Reicherstorffer – op. cit. p. 218.

[11] R. Manolescu – Comerţul Ţării Româneşti şi Moldovei cu Braşovul (sec. XIV-XVI), Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1965, p. 257.

[12] A. Bonfini – Despre limba românilor, în *Călători străini...*, vol. I, p. 483.

[13] Priscus din Panion – Ambasadele în G. Popa Liseanu, Izvoarele istoriei Românilor, vol. VIII , 1936, p. 105.

[14] M. Rusu – Paleocreştinismului şi etnogeneza românilor, în Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie – Cluj Napoca , 1983-1984, p. 51.

[15] S. Pascu – Ce este Transilvania, Editura Dacia, 1983, p. 53- 54.

[16] A. Veramcises – p.cit., p. 410, acelaşi lucru îl constată şi Giovan Andrea Grama, în *Scurtă descriere a Transilvaniei, Călători străini...* vol. II, p. 320. De asemenea, mai târziu , avea să confirme acest lucru şi Iohanne Traster în lucrarea sau cu un titlu ciudat, *Das Alt-und Neu-teutsche Dacia*, Nurnberg 1666, p. 338.

[17] B.P. Baksie – Rapoarte, informări , descrieri, în *Călători străini...*, Editura Ştiinţifică, 1973, vol. II, p.238.

[18] Mircea Păcuraru – Istoria bisericii ortodoxe române, 1980 , vol. I , p. 69.

[19] Nestor Vornicescu – Primele scrieri paotristice în literatura noastră, sec. IV-XVI, Craiova, 1984, p. 29.

[20] C.C. Giurăscu – Istoria românilor, vol. I, 1974, p. 59.

[21] Mircea Muşat, Ion Ardealeanu – De la statul geto-dac la Statul român unitar, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1983, p. 103.

[22] Mircea Păcuraru – op. cit., p. 353-355.

[23] Idem, op. cit., p. 359.

[24] Giovani Andrea Gromo – *Descrierea mai amplă a Transilvaniei*, în *Călători străini...*, vol. II, p. 333.

[25] Pietro Busto – *Scrisoare către...* în *Călători străini*, vol. III, pag. 439.
[26] E.S. Piccolomini – *Cosmografia* în *Călători străini*..., Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1976, vol. II, p. 472.
[27] A. Veramcises – op. cit., p. 418-419
[28] Giovan Andrea Gromo – op. cit., p. 362.
[29] Ioan Kemeny – *Memorii*, în *Călători străini*..., vol. V, p. 129
[30] Idem, op. cit, p. 135.
[31] Sextil Puşcariu – Istoria literaturii române, Epoca veche Sibiu, ed. II, 1930, p. 74.
[32] Nicolae Albu – Istoria învăţământului românesc din Transilvania, Blaj, 1944, p. 26, Ioan Visky este de fapt român din Hăjdat, jud. Hunedoara, sat care trecuse aproape în întregime la calvinism. Vezi în acest sens M. Păcuraru, Istoria mânăstirii Prislop.
[33] C.I. Hiltebrand – *Călătoria în Transilvania*, în *Călători străini*..., vol. V, p. 585.
[34] I. Lupaş – Istoria românilor, 1944, p. 268.
[35] V. Lado – Românii şi propaganda catolică, Călători străini... vol. III, p. 120-121.
[36] Giovani de Marini Poli – ... Călători străini..., vol. III, p. 274.
[37] Vezi în *Călători străini*, capitolele dedicate lui Honterus, Topelltiuus şi Troster.
[38] I. Lupaş – Istoria românilor, 1944, p. 333.
[39] Idem, op. cit., p. 333
[40] Apud I. Lupaş – Istoria unirii românilor, p. 108.

II. IANCU DE HUNEDOARA, VOEVODUL ROMÂNILOR DIN EPOCA SA

Aeneas Silvio Piccolomini, viitor papă, în lucrarea sa „*Cosmografia*”, referindu-se la Iancu de Hunedoara avea să scrie că: „*Iancu de Hunedoara (Huniades) a cărui reputaţie o întunecă pe a celorlalţi, nu a sporit atât gloria ungurilor cât a românilor din mijlocul cărora se născuse*”[1].

Citatul de mai sus este semnificativ pentru cele ce urmează, pentru ceea ce a însemnat marele hunedorean pentru români, pentru întreaga Europă. El prin calităţile sale personale, prin ce a înfăptuit în politica sa faţă de românii pe care i-a adunat sub un singur sceptru, a apărat creştinătatea de invazia turcilor, fiind numit de contemporanii săi „*căpetenia valahilor*”, adică voevodul lor.

Pentru a fi cât mai explicit în ceea ce voim a spune, îl vom cita şi pe Anton Verancsics care în „*Descrierea Transilvaniei, Moldovei şi Ţării Româneşti* scria: „*Principii lor se numesc* (ai românilor) *voevozi, ceea ce înseamnă conducători de oaste, de la vog sau voinza, care în limba ilirică* (slavă) *înseamnă oaste şi vody care înseamnă a conduce. De aceea ei numesc pe soldaţi voinici şi spun voevozi, pentru a face slujba ostăşească*”[2]. Iancu în calitate de voevod a fost recunoscut drept căpitan suzeran pentru ţările şi oştile care luptau la Dunărea de Jos. El era de drept suzeranul celor trei ţări române, deosebite de legăturile de vasalitate faţă de regii Ungariei[3], devansându-l, în această idee, pe Mihai Viteazul. Ungaria se afla în această epocă într-o criză dinastică, într-o profundă anarhie feudală, ce se va termina cu dispariţia Ungariei ca stat de pe harta Europei.

În dezvoltarea lor românii din arcul carpato-danubiano-pontic au urmat aceeaşi evoluţie economică, socială, politică şi spirituală.

Cu toate acestea procesele prestatale s-au interferat între cele trei ţări. S-au produs aşa zisele descălecate ca cele ale lui Dragoş şi Bogdan din Maramureş în Moldova şi descălecatul lui Litovoi în Ţara Românească. Voevodul care stăpânea Ţara Haţegului se afla în nordul Olteniei. Radu Popa acceptă posibilitatea ca Litovoi cel din *Diploma cavalerilor ioaniţi* din 1247 să fi descălecat din Ţara Haţegului[1]. Legăturile dintre Ţara Românească şi Ţara Haţegului au fost permanente sub toate aspectele, contribuind la conservarea structurilor româneşti. În politica sa de catolicizare şi maghiarizare, regatul maghiar a desfăşurat asupra românilor o acţiune concertată de a distruge structurile politice, româneşti (ţări, districte sau voevodate) creând în locul lor comitate şi colonizări (ale saşilor şi secuilor în zonele unde erau puternice structuri româneşti), Braşov, Făgăraş, Sebeş, Orăştie, Sibiu şi chiar Haţeg. În secolul X s-au înregistrat foarte puţine comunităţi maghiare în Ardeal, doar cele de la Cluj, Biharea-Oradea şi la Şiclău, Arad.

12. POLITICA DE CATOLICIZARE A ROMÂNILOR – STRUCTURI POLITICE

În 1230 la cererea episcopului Iacob Prenestin, legatul apostolic a fost trimis pentru combaterea necatolicilor, regele Bela al IV-lea, a jurat să se străduiască, *„să stârpim pe toţi ereticii... şi falşii creştini din ţările noastre. Iar pe aceia care nu sunt supuşi bisericii romane în ţările noastre, ci au ritul lor naţional, incompatibil cu credinţa catolică, îi vom sili să asculte de biserica romană"*[6].

Sinodul de la Buda din 1279 a interzis schismaticilor să-şi clădească biserici şi capele. Sinodul din 1309 de la Bratislava îi lipseşte pe ortodocşi *„... de toate privilegiile, indulgenţele, favorurile şi beneficiile feudale"*. Aceste acţiuni au devenit politică de stat, demonstrată de actul emis în 1366 de Ludovic cel Mare în care se spune: *„... nici un nobil al regatului nu poate fi decât catolic"*. Toţi ceilalţi de alte origini urmau să decadă din respectiva stare[7]. După cum vedem din textele citate mai sus, etnicul se suprapune cu confesionalul şi are bătaie lungă, fiind încorporate într-un sistem organizat şi peren de maghiarizare a românilor.

Ca urmare a temeiului legal de desfăşurare a prigoanei împotriva românilor ortodocşi, li s-au răpit acestora bisericile de piatră (de la Alba Iulia, Haţeg, Sântămăria Orlea şi Bretea). Bisericile ortodoxe sunt transformate în biserici catolice pentru oaspeţii regali.[8] Au dat foc bisericilor româneşti din lemn, sau le-au distrus. I.P.S. Nestor Vornicescu într-un studiu erudit constata că în Ardeal erau peste 600 de mănăstiri, din care au fost identificate 400[9]. De asemenea, izvoarele scrise consemnează prezenţa unor episcopii ca cele de la Milcovia, gurile Dunării, Morisena,

Dăbâca, Alba Iulia şi Prejmer, la sfârşitul mileniul I, care au fost desfiinţate sau transformate în episcopii romano-catolice[10].

Papa Urban al V-lea ajutat de regele Ludovic cel Mare între 1365-1369, intensifică acţiunea de prozelitism prin călugării franciscani.

În 1265 s-a creat un arhidiaconat romano-catolic la Hunedoara cu acelaşi scop, catolicizare[11]. Regalitatea maghiară a fost prezentă în Ardeal. A înfiinţat numeroase episcopii pentru a organiza acţiunea de prozelitism catolic într-un sistem. Acesta a fost rolul episcopiilor de la: Cenad, Oradea şi Alba Iulia[12].

O altă cale de maghiarizare a Ardealului urmată de regalitatea maghiară a constat în distrugerea unităţilor administrativ-politice româneşti din acest spaţiu. În primul rând s-au constituit proprietăţile regale feudale. Acestea au luat naştere prin uzurparea obştilor[13].

Regatul maghiar s-a străduit să lichideze ţările româneşti. De exemplu: *Diploma cavalerilor ioaniţi* receptează Haţegul ca fiind o ţară ce face parte din Ţara lui Litovoi, aşezând-o în 1247 pe aceeaşi treaptă[14]. Regalitatea maghiară a rezervat Ţării Haţegului un regim distinct de Ţara lui Litovoi[15].

Pe structura Ţării Haţegului s-a născut pentru scurtă durată comitatul Haţeg[16] apoi s-a născut un district al cetăţii Haţeg care, la fel ca celelalte, reprezintă o subdiviziune a comitatului Hunedoara. Ori acest district a fost creat artificial pe cursul inferior al râului Strei, în cea mai mare parte din sate desprinse de Hateg sau poate din sate care constituiau o subdiviziune a Ţării Haţegului a fost lipsit de viabilitate şi a dispărut[17]. A procedat aşa cu Ţara Haţegului deoarece aceasta joacă rolul unei punţi de legătură dintre trei ţări româneşti şi crea o posibilă unitate între Ardeal, Banat şi Oltenia.

Haţegul, la început a făcut parte din Ţara lui Litovoi, apoi între 1275-1276 a devenit comitat, cu scopul desprinderii acestui teritoriu de voevodatul Olteniei. Din comitatul Haţeg şi implicit anterior acestuia, Radu Popa identifica zece cnezate şi anume: 1) Cnezatul Râului Bărbat; 2) Cnezatul Râului Alb; 3) Cnezatul Râului Mare; 4) Cnezatul Britoniei; 5) Cnezatul Streisângeorgiului; 6) Cnezatul Cernei; 7) Cnezatul Sălaşurilor; 8) Cnezatul Silvaşului; 9) Cnezatul Vadului şi 10) Cnezatul Densuşului.[18] După aceea au luat naştere districtele: Deva, Strei, Dobra şi

Hunedoara, iar la Haţeg s-a construit o cetate regală unde se afla un reprezentant al regelui care aduna impozitele pentru acesta şi pentru a consolida puterea regală. De asemenea trebuie să facem o menţiune în ceea ce priveşte pe acest reprezentant, aceea că strângerea dărilor era o atribuţie a voevodului, deci era românească şi a devenit regală. Primul castelan al Haţegului a fost un personaj străin în vremea voevodului Ladislau Kan, pe nume Petru Aba". De asemenea s-a creat un nou comitat, cel al Hunedoarei, cu capitala la Hunedoara deoarece aici era un arhidiaconat romano-catolic (din 1265), era o cetate de pământ, la care erau arondate satele de pe Valea Cernei, era în apropierea zăcămintelor de fier şi topitorii de la Ghelari. Ulterior centrul comitatului a devenit Deva abia în deceniul trei al secolului al XIV-lea, după cucerirea acestei cetăţi de către oastea regală de la fiii fostului voevod al Ardealului, Ladislau Kan.

Hunedoara şi Haţegul vor purta amprenta unor structuri administrativ-politice româneşti, se leagă de mai multe ţări româneşti de aceea vor fi inima puterii lui Iancu de Hunedoara.

Politica de cucerire prin distrugerea unităţilor administrativ-politice româneşti a continuat.

Regalitatea maghiară a căutat să stăpânească Ţara Românească şi Moldova, folosind în acest scop catolicismul, încă din faza consolidării acestor state.

Vlaicu Vodă a înfiinţat în 1370 şi cea de-a doua mitropolie, a ţării, la Severin, pentru a împiedeca pătrunderea catolicilor din Ungaria.

O altă metodă pentru distrugerea elementelor româneşti se referă la colonizări de străini, în special în zonele cu densitate românească. Aceste colonizări erau însoţite de biserici şi mănăstiri romano-catolice, în special cele ale franciscanilor care au preluat bisericile ortodoxe româneşti ori au construit altele noi. Aşa s-a întâmplat în zonele Bistriţa, Sibiu, Sebeş, Gârbova, Alba Iulia, Haţeg, Hunedoara şi Braşov.

Bisericile româneşti din Haţeg, Sântămăria Orlea, Teceu (Maramureş), Câmpulung, Sighet , Făgăraş etc. Nu putem trece cu vederea nici colonizarea cavalerilor ioaniţi sau a cavalerilor teutoni, care au desfăşurat o adevărată teroare împotriva românilor ortodocşi care s-au răsculat de fiecare dată, aşa cum au procedat cei din Maramureş, Făgăraş şi

Hunedoara, războiul dus de Litovoi (în timpul lui Ladislau al IV-lea Postumul, din 1277) când acesta a murit, iar fratele său Bărbat s-a răscumpărat. De asemenea în aceeaşi acţiune se pot înscrie şi răscoala din 1302 de la Peştiş când a fost distrusă biserica *„Toţi sfinţii"*.

Regatul arpadian intră în criză dinastică. Pe tronul arpadienilor vor veni Angevinii, iar timp de câţiva ani vor avea loc lupte interne, statul maghiar va slăbi. *Ungurii*, spune Antonio Possevino, vorbind de cârmuirea politică a Ardealului *u creat „... acele comitate care se află înăuntrul Ardealului, adică: Clujul, Turda, Dăbâca, Solnocul dinăuntru ţării, Târnava, Alba şi Hunedoara, se cârmuiesc cu foarte puţine deosebiri, după aceleaşi legi şi obiceiuri după care am spus că se cârmuiesc comitatele din afară. În fruntea fiecăruia din comitatele pomenite se află un comite, care are un locţiitor al său numit vicecomite, apoi judecătorul său, asesorul său şi adunările sau întrunirile sale"*[20]. Cu toate acestea, s-a constituit un stat, voevodatul Transilvaniei, menţinându-se vechile forme de organizare ale românilor, de cnezate şi voevodate, ţări şi districte de la unguri persistând doar comitatele ca forme administrative. Ardealul nu a făcut parte din regatul Ungariei niciodată. El a fost doar vasal regatului arpadian. De aceea unele teritorii transilvănene în evul mediu au făcut parte integrantă din Moldova sau Ţara Românească aşa cum au fost cetăţile: Ciceul, Unguraşul, Rodna sau Făgăraşul.

Ţările şi districtele româneşti rămase pe domeniile regale pe locul vechilor cetăţi româneşti în secolele IX- XIII sau în aşezări cu rol economic, politic sau religios, regalitatea sau reprezentanţii ei din Ardeal au ridicat noi fortificaţii, încadrând unităţile politico-administrative ale românilor cu aceste domenii[21]. De exemplu domeniul Hunedoara.

Societatea românească din spaţiul românesc era uniform dezvoltată. Cnezimea tindea spre constituirea statului lor[22] aşa cum se va întâmpla în vremea Hunedoreştilor valorificând toate condiţiile, fiindcă drepturi politice nu vor avea decât nobilii catolici.

Răul pe care l-au înfăptuit regii maghiari românilor l-a exprimat poate cel mai plastic A. Veroncsics, care scria: *„Într-acolo tindeau românii în timpul domniilor lui Carol, Ludovic cel Mare şi Sigismund căci stăpânirea ungurească era mai urâtă decât se poate spune"*[23]. Această stăpânire a distrus şi furat celor mai vechi locuitori ai Ardealului aproape

totul. Le-au luat până şi bisericile de piatră dintre cele mai vechi. Totuşi le-au mai rămas câteva, aşa cum au fost cele de la 1177; mănăstirile de la Dăbâca şi de la Hodoş din vremea lui Ahtum, sau cele de la Măidan, Bezdin[24], ori ca bisericile de la Mănăstirea Râmeţ, Strei Sângeorgiu, Densuş sau ca cele descoperite arheologic din perioada sec. XI-XIII[25].

Un rol important l-au avut şi legăturile economice, spirituale şi culturale.

Din Ardeal în Moldova porneau drumul Braşovului (prin pasul Trotuş), Drumul Tulgheşului (prin pasul Tulgheş) şi Drumul Bistriţei. Spre Ţara Românească pornesc drumuri din Crişana şi Banat, prin Arad pe Valea Mureşului, pe Valea Begheiului sau prin Poarta de Fier a Transilvaniei. De asemenea, din Ţara Haţegului se merge pe drumul Vâlcanului, iar din Sibiu se merge pe Valea Oltului (prin Turnu Roşu) spre Ţara Românească până la Dunăre. Din Ţara Bârsei se merge prin Braşov la Bran, pe drumul Timişului şi Prahova, apoi pe Valea Ialomiţei. Mai sunt Drumul Teleajănului şi Drumul Buzăului.

De Ungaria, Ardealul este legat doar prin Arad–Buda–Viena, iar al doilea drum era cel al Orăzii[26].

Un alt element care a păstrat vie etnia românească şi a stimulat conceptele româneşti a fost credinţa ortodoxă. Din Moldova şi Ţara Românească veneau slujitori ai bisericii ortodoxe în toată Ţara Ardealului încă din secolul al XIII-lea la mănăstirile Prislop şi Colţ, Plosca şi Cerna. Un rol important l-au avut mănăstirile şi bisericile din Ţara Românească, respectiv Vodiţa şi Tismana, Vişina[27], au venit călugări ca Nicodim, de la Tismana şi au întemeiat lăcaşuri (Prislop construită cu bani de la Mircea cel Bătrân[28] sau ctitoriile lui Radu I). Prezenţa Sf. Nicodim în Ţara Ardealului nu numai la Prislop (Haţeg) ci şi în Ţara Zarandului şi în Banat a fost benefică.

Secolul XIV înseamnă o înviorare a credinţei ortodoxe care stimulează implicit viaţa şi cultura românească la mănăstirile de la Peri (Maramureş), Prislop (Haţeg), Plosca (Hunedoara), Scorei (Făgăraş), Hodoş (Arad), Bodrog, Şiria etc. deşi au suportat persecuţiile catolicilor[29].

În bisericile şi mănăstirile româneşti apar ctitori şi şcoli pentru picturi, care, deşi regalitatea şi nobilimea maghiară, biserica romano-catolică, le interzicea să aibă „*moşii*" proprietăţi, prin efort susţinut au

depăşit oprelistile barbare. Biserici cneziale din sec. XIV-lea s-au înregistrat la Râul de Mori (Cândea). Sălaşul de Sus (era biserica cnezului Jaru). Aceasta era biserică a iobagilor (adică a românilor). Aici apare ctitor şi cnezul Sărăcin. Biserici cnezale din sec. al XIV-lea apar şi la Rusor. Aici sunt pomeniţi cnezi până în 1435 ca: Vâlcu, cnezul Băsărabă, cnezul Costea. La biserica din Nălaţi Vad apare şi numele cnezului Florea. O dinastie de cnezi apare la Nucşoara, cnezi apar la Ostrov (cnezii Dionisie şi fiul său Stanciu) apoi bisericile cneziale de la Peşteana, Clopotiva şi Tuştea ca şi Muşineştii din Răchitova.

Secolul al XV-lea produce o adevărată explozie de biserici ortodoxe şi acest lucru este cu atât mai important cu cât ne aflăm la puţin timp după Conciliul de la Florenţa, când s-a încercat o împăcare între cele două biserici creştine în 1439.

S-a crezut mult timp că în fapt s-a produs o reconciliere. Unii istorici exagerând acest act au afirmat că acesta a fost benefic, dar tot ei recunosc că românii au respins catolicismul mai ales în vremea lui Sigismund de Luxemburg. Bisericile şi mănăstirile franciscane din Ţara Haţegului dispar, pierd din enoriaşi[30].

Românii au respins catolicismul, iar în vremea Hunedoreştilor ortodoxia se consolidează şi devine un adevărat liant al acestora.

Nu putem trece cu vederea nici sihăstriile şi rolul lor în cultivarea credinţei şi a originii, a unităţii. Sihăstriile care au scăpat de jaful catolic aveau să-şi aducă o contribuţie importantă la dezvoltarea bazei materiale a lăcaşurilor de cult. Ele aveau moşii şi chiar sate, după obiceiul românesc. Astfel de sihăstrii erau la Remetea şi Pola (Bucova). Ele erau înzestrate de boieri şi domnii din Ţara Românească. Sihăstrii erau şi în Munţii Poiana Ruscă (Lunca Cernii), la Răchitova şi în alte părţi. Ele închideau văile, trecătorile spre Ţara Românească catolicilor[31], aveau şi funcţie de apărare.

Lăcaşurile de cult fără preoţi nu-şi puteau exercita funcţiile liturgice, dogmatice şi spirituale. Mulţi dintre ei provin din rândul cnezilor, iar unii sunt preoţi-cnezi, ca cei din Râul Bărbat, ca Ladislau Simeon şi Dobrota, din Râul Bărbat, Mihail, Teodor şi Ioan din Peşteana, Dan din Sălaşul de Sus.

Erau şi preoţi iobagi ca Stanciul din Râul Alb, Dumitru de la Grădişte şi Ioan din Cârneşti[32].

Domnia lui Sigismund de Luxemburg avea să slăbească persecuţiile asupra românilor care au reuşit să se remarce în lupta împotriva invaziei turceşti. Victoriile lui Mircea cel Bătrân au avut un ecou imens în lumea creştină. Totuşi măsurile luate de papa Grigore al IX-lea de a-i aşeza în aceeaşi trăsură pe românii ortodocşi cu turcii nu a fost benefică. Secolul al XV-lea debutează cu începutul înnobilării românilor, a înrolării lor în oaste regală (ca aulae milles) sau în funcţii eclesiastice catolice. Aşa a fost cu familiile Drăgoseştilor din Maramureş, Hunedoreştilor şi a Cândeştilor. Aceste familii au reprezentat o forţă. Ele au intrat în conflict cu regii maghiari. După moartea lui Litovoi, Cândeştii au apărat ideea de libertate, de identitate etnică, sprijiniţi fiind de Ţara Românească. La sfârşitul sec. al XIV-lea a fost un Cândea executat de rege (probabil pentru nesupunere)[33]. Această familie ca şi altele vor fi alături de Hunedoreşti în acţiunea lor de a deveni o putere în regatul maghiar. Cândeştii au avut în sec. XV o biserică de Curte la Colţ, care a fost înzestrată cu moşii după obiceiul românesc[34]. În 1447, Cândeştii din Râu de Mori au primit ca donaţie de la Iancu de Hunedoara, întreaga localitate. Cândeştii au putut transforma parţial biserica, adăugându-i noi fresce, de cea mai clară factură ortodoxă. Tot acum în sec. XV apar biserici ortodoxe la Măceu, Plopi şi Farcadin. De asemenea (în 15 decembrie 1450) se vorbeşte despre biserici româneşti pe valea Someşului, la Năsăud şi Sângeorz (toate din epoca Hunedoreştilor). Pictura interioară din aceste lăcaşuri este plătită de ctitori. (Ex. bisericile de la Ribiţa, Crişcior, Strei, Streisângeorgiu). Pisania de la Ribiţa , tradusă de Silviu Dragomir sună astfel: „*Cu vrerea Tatălui şi cu ajutorul Fiului şi cu jupâniţa lui Stana, cu fiul... şi cu fratele său jupân Miclăuş şi jupâniţa lui Sora... Casă a Împăratuilui Ceresc s-a zidit şi s-a zugrăvit mănăstirea Sf. Nicolae (pentru pomenirea lui şi a neamului său până în veac, în ziua straşnicei judecăţi a lui Hristos). În zilele lui Jigmond (erai ca să fie uric fiilor lui neamului şi părinţilor săi şi s-a isprăvit în sâmbăta a 6-a a postului, Stana să săvârşască... iar ei au binecuvântat Sf. Duh au isprăvit...) Popa Dragoşin în anul 1417, în luna iulie s-au isprăvit cu mâna*”[35].

Analizând această pisanie ca şi pe altele, vom constata cel mai curat ortodoxism, deşi ne aflăm în Ardeal, la Ribiţa, limba este cea a vechilor cazanii, deşi Sigismund de Luxemburg a manifestat o persecuţie

asupra ortodocşilor. Actul de la 6 iulie 1430 de la Florenţa, după tratative purtate la Ferara în prezenţa împăratului Ioan al VIII-lea al Bizanţului, a patriarhului Constantinopolului , a papei Eugeniu al IV-lea şi a altor ierarhi a fost promulgat , dar fără să-şi atingă scopul propus, convertirea românilor ortodocşi în masă, la catolicism. De aceea regalitatea i-a persecutat pe românii ortodocşi[36]. Regulile după care bisericile au început să prolifereze în plan local, ne scapă[37].

Faptul că în a doua jumătate a sec. al XV-lea vor prolifera bisericile ortodoxe este determinat de bisericile devenite catolice (Sântămăria Orlea) este revenirea la ortodoxie prin pierderile enoriaşilor care au redevenit ortodoxe, iar unii nobili bănăţeni ca Mihai şi Nicolae Poreca s-au reconvertit la ortodoxie ne spune acelaşi lucru, că românii atunci când pot să străbată ierarhiile feudale nu-şi pierd credinţa. De asemenea, la Gurasada şi Zlatna se întâmplă acelaşi lucru, adică au loc reconvertiri la ortodoxie a unor biserici catolice. În acelaşi timp, în 1442 sub aripa lui Iancu de Hunedoara, regele maghiar acordă privilegii călugărilor ortodocşi de la mănăstirea din Peri (Maramureş), la rugămintea românilor[38] este însă altceva. Cnezii români se remarcă în luptele contra turcilor şi vor fi înnobilaţi. În Ţara Haţegului a existat un număr mai mare de nobili, mai ales după 1450 probabil, conchide Radu Popa, fiind mai aproape de Ţara Românească. Diplomele regale se înmulţesc în vremea lui Sigismund de Luxemburg. Până atunci erau cunoscute trei familii cneziale cu diplome regale, ca cele ale judelui Nicolae cel Roşu (de Britonia 1315, a comitetului Laţcu (1362), a Corvineştilor (1409)[39]. Dar înnobilarea cu toate prerogativele de nobil va veni în vremea lui Iancu de Hunedoara. În Ţara Haţegului au existat şi adunări cneziale la care participă reprezentanţi din toate cnezatele ţării[40].

Cea mai puternică familie a fost a Cândeştilor şi apoi din 1409 a Hunedoreştilor, când în octombrie 1409, Voicu din Cinciş a devenit oştean de curte al regelui, iar fiul său va atrage puterea maximă pe care o va depăşi doar Matia care va deveni rege al Ungariei, astfel va lua naştere *„dinastia valahă"*, Iancu se va înconjura de români în armată, în administraţie, biserică , în cancelarii astfel că va fi susţinut de toţi valahii din spaţiul carpato-danubiano-pontic.

Secolul al XV-lea este secolul românilor, în special cea de-a doua parte a sa. Va fi o dominaţie a lor, în special în epoca Hunedoreştilor, când vor statornici şi dinastia *VALAHĂ*.

Rolul haţeganilor care erau mai aproape de Ţara Românească, Banat şi Ardeal creşte, începând cu epoca lui Sigismund şi va culmina cu ceata lui Iancu. Românii au renunţat cu greu la credinţa lor ortodoxă, dar nevoile vremii i-a învăţat cum să răzbată. La 1439 a fost prezent la Florenţa prelatul Valentin, fiul lui Andrei de Silvaş, care apoi a fost făcut de către papalitate arhidiacon de Turda printr-un act din 25 martie 1439, dat la Florenţa. Românii care s-au ridicat printr-un catolicism înainte de 1437 s-au înregistrat şi în Banat prin nobilul Ioan de Bizere trimis la un proces de stăpânire a celor de la Lupşa. A fost trimis de capitulul de la Alba[41]. Exemplele pot fi amplificate citându-i şi pe canonicul de Cenad, Gaşpar de Ostrov sau Ladislau de Haţeg şi Petre More de Galaţi care a deţinut slujbe înalte la episcopia de la Alba Iulia.

Dintr-un document rămas de la I. Capistrano rezultă că Iacob de Măciăs şi soţia sa Ana ca şi Ion de Mâtnic şi soţia sa Doroteea au pătruns în compartimentul trei al franciscanilor. Un şir întreg de capitulari de la Alba Iulia ca Dumitru (1444, 1446, 1447), preotul Gheorghe (1440, 1451) Ştefan (1444, 1447) şi Blaşiu (1457-1458), toţi aceşti capitulari erau specializaţi în probleme româneşti din Ţara Haţegului, fapt ce trădează[42] infuzia românească de slujitori în aparatul de stat şi cel al bisericii romano-catolice.

13. ASCENSIUNEA ROMÂNILOR – ROLUL LUI IANCU DE HUNEDOARA

Hunedoreştii reprezintă o etapă importantă în consolidarea şi formarea puterii româneşti, în special a lui Iancu de Hunedoara care devine în secolul XV exponentul naţiunii române (admiţând ideea că naţiunea a fost prezentă şi în evul mediu). De asemenea, nu ne vom opri prea mult asupra biografiei sale, ci numai asupra acelor aspecte care converg spre Iancu de Hunedoara, voevodul tuturor românilor, a cărui conştiinţă românească, a originii etnice a valahilor a fost puternică şi a influenţat epoca fără a face din aceasta un titlu de glorie. El i-a unit pe toţi românii din arcul carpato-danubiano-pontic sub acelaşi sceptru, creând o singură putere militară şi politică pe cea condusă de un voevod valah.

Iancu de Hunedoara avea să străbată prin opera sa vremurile ajungând până la noi aureolat de gândirea, de lucrarea cea plină de glorie spre cinstirea neamului din care se trage, aşa cum aveau să scrie numeroşi contemporani ai săi din ţară, sau lumea Renaşterii[43].

Iancu învaţă meseria armelor pe lângă nobilii maghiari ai vremii sale ca Csaky, Ujlaki, apoi la episcopul de Zagreb. Începând cu anul 1430, Iancu a intrat în slujba regelui Sigismund de Luxemburg pe care în 1431 îl însoţeşte la Milano[44].

Poate cel mai mult l-a influenţat Filippo Scolari în slujba căruia a ajuns prin intermediul tatălui său Voicu. În călătoria sa cu regele Ungariei prin Europa, Iancu a avut ocazia să cunoască oameni de cultură, renascentişti de valoare, însuşindu-şi multe din ideile vremii.

Iancu de Hunedoara şi Filippo Scolari au fost promotori ai latinităţii românilor în conştiinţa europeană a secolului al XV-lea.[45]

Românii erau trataţi ca un „*paria*" de către baronii maghiari, erau înjosiţi, deposedaţi, iar evoluţia lor pe scara demnităţilor nu era posibilă decât în condiţiile în care îşi părăseau religia şi apoi, de ce nu, şi etnia. Se cunoaşte în acest sens un Nicolae protonotar al Transilvaniei (1415), un Blaşiu, castelan la Şoimuş, un Francisc ce a condus în calitate de diac de Hunedoara. Nicolae a fost şef al Cămării din Maramureş, Ambrozie era la Szeged. Un Ioan a ajuns vicecomite.

Românii îşi fac simţită prezenţa în instituţiile catolice unde vor folosi cunoştinţele lor de onomastică, de toponomie, hidronimie şi limba română.

Iancu de Hunedoara, iar fiul său Matia vor demonstra că sunt succesorii stăpânilor lumii, romanii, idee mult vehiculată în epocă. În acest sens trebuie să înţelegem şi biografia şi genealogia pe care le-a creat-o Bonfinius (pentru Matia).

Un renascentist, român care a devenit prieten al lui Iancu, sfetnic de mare taină şi prin care controla chiar pe nobilii maghiari, a fost Ioan Vitez de Zredna pentru care Iancu va lupta să ajungă episcop de Oradea, unde va iniţia o şcoală de umanistică. De asemenea Ioan Vitez împreună cu Iancu de Hunedoara au trimis numeroşi tineri la universităţi din Europa: la Cracovia, Viena, Padova[46] etc. Toţi aceştia, odată întorşi acasă, vor fi folosiţi în cancelariile regale, episcopale sau aparatul administrativ. Cercetătorii avizaţi vor afirma pe bună dreptate că renaşterea românească din vremea Hunedoreştilor s-a născut la Haţeg. De aici a plecat un Filip More de Ciula, Mezerius, canonic la Alba Iulia[47], fondatorul epigrafiei daco-romane, a pornit tot din Haţeg, iar manuscrisul său a ajuns în Italia datorită lui Filip More. Haţeganii au fost implicaţi în constituirea unei colecţii de inscripţii şi alte urme daco-romane ce au fost dăruite regelui Maia. Românii au fost preocupaţi de originea lor, cel mai clar izvor este acela ce vine de la Flavia Biondo.[48] Trebuie să acceptăm şi concluzia istoricului maghiar Malyusz Elemer care referindu-se la aceste aspecte scria: „... *românii trebuiau să-şi afirme originile pentru a dovedi că posedau o conştiinţă proprie*" şi au făcut-o.

În mediul românesc este o preocupare asiduă pentru genealogie. Prin aceasta se demonstrează originea socială, vechimea, proprietatea, comunitatea, dreptul de a avea o proprietate.

El, (Iancu), a practicat şi a aplicat idei renascentiste în conducerea ţării ca: administraţia în mişcare pe care a practicat-o neîntrerupt. În toată cariera lui, a depăşit tot ceea ce este cunoscut până la el. Iancu a străbătut toate traseele principale din Ardeal, care dintr-un calcul, a necesitat 60 de luni în perioada 1444-1456. El a fost întâlnit în acest timp la Hunedoara, Haţeg, Déva, Timişoara, Bistriţa, Zarand, Maramureş, Braşov, Făgăraş, Caransebeş etc. Iancu de Hunedoara este un renascentist în idei, concepte şi acţiune. El s-a ridicat peste nivelul nobilimii şi a regilor maghiari şi a celorlalţi domni români.

Împreună cu prietenul său, românul Ioan Vitez formulează necesitatea întăririi autorităţii centrale, pe baza sprijinului generos al nobilimii mici. Amândoi formulează ideea păcii interne şi cea a respingerii energice a ingerinţelor otomane, iar în activitatea lor diplomatică, scrie A. Rusu se va reflecta umanismul.

Alături de Ioan de Zrenda vom aminti şi pe umaniştii Andrei de Vetis (român) şi pe polonezul Nicolae Laszocki. Un istoric maghiar, Tibor Kardoş scria în 1963 într-o lucrare de-a sa: *„La realizioni umanisti-se italo-ungheresie il laro caraliere"*, că Iancu a făcut *„una cariera renascimentale.. in tutto e per tulto"*.

Iancu de Hunedoara într-o scrisoare adresată lui Ulrich de Cilli scria: *„eu caut adevărata nobleţe în inima umană nu altundeva"*.[49]

Istoricul maghiar Gheorghe Andraş, emite ideea perfect plauzibilă potrivit căreia în epoca Hunedoreştilor era la modă construirea regatului naţional. Această idee a fost îmbrăţişată de marea majoritate a nobilimii de rând[50]. Această nobilime provenea în majoritatea cazurilor, din rândul românilor (cnezi şi voevozi) de aceea misiunea îi aparţine.

Am face o precizare însă, de care trebuie să ţinem seama ca o realitate istorică, dar şi ca metodă de lucru. Majoritatea istoricilor maghiari tratează Ardealul ca pe o provincie a Ungariei şi o integrează în statul maghiar. Nimic mai greşit. Ardealul este un stat vasal Ungariei, aşa cum Moldova şi Ţara Românească au fost vasale Imperiului Otoman.[51]

În cursul evului mediu Ardealul a manifestat în ansamblu său tendinţe de autonomie ca cele din vremea lui Ladislau Khan şi Roland Borşa. În Ardeal se manifestă neîntrerupt tendinţele de autonomie şi de orienare a acesteia spre Moldova sau Ţara Românească. Este şi firesc să fie

aşa, românii sunt majoritari şi vorbesc aceeaşi limbă, au aceeaşi religie, creştinismul ortodox. Maramureşul gravita spre Moldova, Făgăraşul era o prelungire a Ţării Româneşti ca şi Ţara Haţegului, iar Banatul era legat de Haţeg şi de restul spaţiului românesc.

Stăpânirea nobilimii maghiare şi a regatului maghiar asupra teritoriului Ardealului a creat condiţii optime de răzvrătire împotriva feudalităţii maghiare între 1433-1434 în Ţara Bârsei şi a Făgăraşului., apoi în Ţara Haţegului; urmată de o răzvrătire din Maramureş.

În Ardeal se manifestă tendinţa de autonomie şi de orientare spre cele două ţări româneşti. O mare răzvrătire izbucneşte în 1467 împotriva regelui din Ungaria pusă la cale de trei voevozi, respectiv: Ştefan cel Mare, Radu cel Frumos, Sigismund şi Ioan Szentgyorgy, care urma să devină rege[52]. De asemenea, secuii au fost mereu prezenţi în oastea lui Ştefan cel Mare. Acesta era socotit de secui ca stăpân al scaunelor lor; saşii braşoveni, în 26 aprilie 1478 îl cheamă pe Ştefan... cu mare dor şi dragoste *„să facă bunătatea să se apropie de această ţară spre a apăra de turci socotindu-l „ales şi trimis al lui Dumnezeu pentru apărarea şi cârmuirea Transilvaniei*[53].

Autonomiile româneşti se bazează pe cnezate, voevodate, ţări şi districte. Districtele româneşti sunt supravieţuirea cu modificările impuse de dezvoltarea istorică a vechilor cnezate şi voevodate. În organizarea internă a districtelor se păstrează acel *„Jus valahicum, Legea românilor"* pe care baronii maghiari au fost obligaţi să le respecte până la prăbuşirea regatului maghiar (1526–Mohacs). Este vorba de scaune de judecată, compuse din juraţi, cnezi, preoţi şi chiar oameni de rând.

Acestea sunt: districtul Amlaşului, format din 5 sate româneşti între Sibiu şi Miercurea Sibiului, Ţara Haţegului cu cele cinci districte (Hunedoara, Haţeg, Deva, Strei, Dobra).

Spre nord de Mureş erau în Ţara Zarandului ceea ce se numea districtus Valahales, Banatul cu 8 districte (Ilidia, Almaj, Sebeş, Caran, Corasova, Bârzava, Comiat, Lugoj, Mehadia), Caran-Sebeşul (după ce s-au unit Caranul cu Sebeşul) avea rolul de conducător. Aceste districte erau privilegiate. În fapt Banatul avea 15 districte. În Bihor sunt alte două districte identificate: Crasna, cu două districte identificate, Satu Mare cu

două districte identificate, Radna cu unul, Clujul cu unul, Maramureşul cu un district şi voevodat. Aceste districte erau conduse de cnezi şi crainici, iar conducatorul tuturor dinstrictelor dintr-o ţară erau conduse de un voevod[54].

Sunt adunari cneziale care aveau multiple funcţii de confirmarea proprietăţii, are funcţie juridică, valahicus[55]. Aceste adunări districtuale sunt instituţii româneşti şi au avut acelaşi caracter ca adunările, erau patronate de un reprezentant al domnului, al voevodului, adunările nu au fost simple scaune de judecată, adunările districtuale erau specifice numai românilor, adunările districtuale reprezintă cea mai veche instituţie românească[56].

În Ţara Haţegului se ţineau în diferite locuri, după caz, la: Haţeg, Hunedoara, Bârcea, Deva, Dobra[57]. Aceste adunări cneziale se vor regăsi peste tot, deoarece ţările române se vor menţine în Ardeal. Ele vor fi cunoscute de cancelaria maghiară în cadrul acelor *„districtus valacholes"*. De la aceşti cnezi se va ajunge apoi la boieri şi nobili[58].

Bine pregătit militar, îmbogăţit ideologic de la izvorul renaşterii europene, Iancu de Hunedoara urcă treptele ierarhiei militare şi politice, ajungând în fruntea neamului său cel românesc şi nu numai, înfruntând uraganul ridicat de semilună într-un moment greu pentru întreaga Europă.

Iancu de Hunedoara încă din vremea lui Sigismund de Luxemburg pe lângă care şi-a petrecut o bună parte de timp a oferit un bun prilej pentru a i se cunoaşte calităţile de militar, conducător şi loial creştinismului, poporului român.

Iancu de Hunedoara a început cariera politică împreună cu fratele său Ivaşcu, când în 1438 a devenit ban de Severin. În 1441–1456 a fost voevod al Transilvaniei, iar în 1446 guvernator al Ungariei până în 1453, căpitan general al Ungariei (1453–1456), Iancu a mai îndeplinit şi funcţia de comite al secuilor, comite de Timiş şi comite de Belgrad[59] etc.

În această perioadă Ungaria, care se amestecă în luptele pentru obţinerea tronului de la Neapole, este bântuită de ciumă. Turcii au pătruns în Balcani, cuceresc Bulgaria şi Grecia, pregătesc asediul Constantinopolului în 1453, războiul de 100 ani nu s-a încheiat, turcii înaintează spre vest şi cuceresc Serbia, Bosnia, Herţegovina. În Polonia s-au instalat Iagelonii şi erau departe de pericolul turcesc[60]. După moartea

lui Sigismund de Luxemburg, care a ridicat regatul la rangul de mare putere, ginerele său Albrecht de Habsburg a fost ales rege al Ungariei, dar după 1439 izbucnește o nouă criză dinastică deși la graniță amenințau turcii. Cearta pentru tron a creat convulsii interne la care au participat Casa de Habsburg și Iagelonii. Fiica lui Sigismund ca să asigure tronul Ungariei pentru copilul ei ce avea să-l nască, pe viitorul Ladislau al V-lea, o îndeamnă pe subreta ei Ilona Konttaner, cu câțiva complici să fure coroana Ungariei de la Castelul din Vișegrad pe care a ascuns-o în Austria. Regina Elisabeta a reușit să-l atragă pe Deneș Szeesi, cardinalul și arhiepiscopul de Esztergom în această acțiune de a-l încorona pe sugarul ei ca rege. Între timp nobilii maghiari l-au ales rege pe Wladislav I Jagelo, dar fără coroană. Acesta avea să moară la Varna în 1444. Ca urmare Iancu, în 1446, a fost ales regent (guvernator al Ungariei), pe durata interregnului[61]. Pentru Ungaria, pentru baroni (categoriile privilegiate aveau posesiuni funciare mari) problema vitală a fost cea a succesiunii la tron ce a dominat întreg secolul al XV-lea, nu a pericolului otoman, căruia i se putea opune. Problema care se pune acum este alta. Turcii amenință statele dunărene care au mai scăpat cuceririlor și implicit a Europei Occidentale. Cine este capabil să facă față acestei agresiunii? Ungaria? Nu! Polonia? Ea este departe de Dunăre și nu se implică într-un război greu. Mai mult, urmărește extinderea catolicismului spre răsărit. Occidentul? Nu! El, împreună cu baronii unguri la Nicopole au trădat înșelându-l pe Mircea cel Bătrân și pe creștinii din Balcani. Atunci cine? Răspunsul vine de la sine. Românii! Ei sunt cei mai amenințați de păgâni și pot ridica în acea vreme oaste considerabilă, de 100.000 de oameni, în timp ce Ungaria doar 14.000.[62]

Țările Române respectiv Moldova, Țara Românească și Ardealul însemna 89%, iar Ungaria 11%[63]. Este semnificativ faptul că înainte de bătălia de la Varna, burgunzii, raguzanii și venețienii i-au trecut pe turci în Europa. Au fost trecut Bosforul 40.000 de turci pentru care s-a plătit 40.000 de galbeni, adică, turcul și galbenul[64].

Iancu cunoaște această situație, de aceea își reorganizează armata. El se baza pe oamenii de rând (cnezi, țărani, orășeni și mica nobilime, care practic provenea tot din cnezime) și pe mercenari. De asemenea adoptă măsuri economice, de ușurare a vămilor (pentru sare) pentru circulația mărfurilor și strămutarea iobagilor de pe o moșie pe alta. Nobilii încep luptele între partide.[65]

Marele voevod văzând atitudinea nobilimii, anarhia care amenința regatul și lumea creștină, caută în conaționalii săi sprijinul necesar. Ei erau în acel moment singura forță capabilă de luptă. Pe fondul uman, social, economic, cultural și ideologic Iancu clădește cu migală forța românească, iar el devine *„voevodul tuturor românilor”*.

Prin participarea lui Iancu în fruntea luptei antiotomane s-a stabilit un echilibru militar în Balcani, fapt consemnat prin armistițiul de trei ani, încheiat în 1450. Iancu de Hunedoara este receptat de cronicarii turci drept conducătorul creștinilor și nu greșeau când îi spuneau *„crai”*[96], era conducătorul românilor care deveniseră o forță de echilibru în Balcani.

14. BAZA SOCIALĂ ŞI POLITICĂ MILITARĂ A PUTERII LUI IANCU

Baza socială prin care Iancu de Hunedoara începe a controla Ţara Ardealului, o constituia membrii familiei; rudele aproapiate sau mai îndepărtate. Un temei mare va pune Iancu de Hunedoara pe prietenii din Ţara Haţegului; din spaţiul românesc. El va inaugura ceea ce fiul său Matia va continua, iar istoricii numesc *„politica românească"* unindu-i pe toţi valahii sub acelaşi buzdugan pentru a opri păgânii de orice neam ar fi ei, pentru a termina cu tendinţele de subjugare, aşa cum a procedat şi Ludovic cel Mare care obişnuia să spună *„ţara noastră moldovenească"*[67]. Un alt segment important al puterii sale îl constituie biserica ortodoxă, preoţii cnezi ca şi cnezii români în satele de ţărani.

În aceeaşi categorie a slujitorilor lui Iancu se înscriu şi tinerii pe care marele comandant din Hunedoara împreună cu Ioan Vitez i-a trimis acasă în cancelariile comitatelor, voevodatului şi al episcopatelor ortodoxe sau catolice. Cu ajutorul lor *„Acest mare conducător de oşti a înfrânt opoziţia marii nobilimi din Ungaria... impunându-se ca adevăratul conducător al celor trei ţări româneşti"*[68].

În ceea ce priveşte rudele sale trebuie să le împărţim în două ramuri. Una din Transilvania, din rândul cărora făceau parte, Ivaşcu (sau Ioan cel Tânăr), care a fost în perioada 1438–1439 ban de Severin, dar care a murit în 1441 în Serbia într-o bătălie cu turcii. Ştim, de asemenea că avea o rudă prin alianţă. Un unchi de-al lui Iancu de Hunedoara a ţinut prin căsătorie o haţegancă din Grădiştea şi i-a avut cumnaţi pe voevodul Moga de Hălmagiu şi pe un anonim nobil mărunt din Brănişca.

Totalitatea acestor înrudiri se va transfera în relaţiile familiale pe care hunedoreanul le-a avut mai târziu, în calităţile sale succesive de voevod al Transilvaniei, guvernator şi căpitan suprem al regatului[69]. Probabil că la aceste rude făcea popasuri în drum spre Hunedoara, la Grădiştea (26 august 1448–1451) cât şi la Densuş (7 iunie 1443).

O altă categorie de rude apropiate sunt cele care provin din rândul familiei soţiei, a micilor nobili de Szilagyi, care l-a ajutat în special în lupta antiotomană şi l-au sprijinit pe Iancu, apoi pe Matia împotriva marii nobilimi, la înscăunarea celui mai strălucit rege din dinastia Valahă pe tronul Ungariei. Se înşiruie familia surorii sale Clara[70], căsătorită cu nobilul Pancraţiu Dindeleag, care a deţinut funcţii înalte la curtea regală. De asemenea, sora sa Elisabeta, a fost căsătorită cu Ion Szekelyi, nobil de influenţă. Aceste rude de primă mărime au slujit Corvineştii în lupta lor.

O altă ramură de neamuri o formează cele ale surorilor lui Iancu căsătorite în Moldova şi Ţara Românească cu pretendenţi, sau chiar domnitori, ce-l vor sprijini pe Iancu în opera sa de a uni cele trei ţări româneşti. Totalitatea acestor înrudiri se va transfera şi în relaţiile de familie pe care, hunedoreanul le-a avut mai târziu în calităţile sale succesive de voevod al Ardealului, guvernator şi căpitan suprem al regatului[71].

În vremea lui Iancu de Hunedoara a slăbit presiunea catolicilor asupra românilor, avusese deja loc concilul de la Florenţa în 1430, chiar dacă nu a avut succes, în sensul că românii ortodocşi n-au trecut la catolicism. Iancu a adus de la Caffa un episcop ortodox pentru românii din Ardeal, care sălăşuia la Hunedoara şi avea grijă de credincioşii săi. A tolerat preoţi ortodocşi în anturajul său, a devenit protectorul bisericilor ortodoxe române de pe domeniul Şiria. Dacă recapitulăm acţiunile lui Iancu de Hunedoara constatăm că: a) presiunea catolică scade asupra românilor; b) ortodoxia se întăreşte în Ardeal; c) Iancu de Hunedoara controlează pe credincioşii romano-catolici şi pravoslavnici prin episcopii de Oradea şi Alba, prin Ioan de Caffa; d) există o unitate ideologică religioasă a românilor; e) în toate autonomiile şi districtele româneşti există oamenii lui Iancu, care văd acum posibilitatea de a accede rapid spre ceea ce numesc ei, nobili cu diplome regale. Cercetătorii au observat o evoluţie rapidă a titlurilor de feudal de la cel de cenz (prefeudal, prestatal - vezi Radu Popa), la cel de nobil cu sigiliu, cum vom întâlni în Banat.

Această evoluție a avut următorul drum: nobiles olahi (Mehadia), nobiles Walachi parțiumi Transillvanorum, nobilibus Ungarius et Walachis, nobiles Walachi dictorum parțium Transilvanorum et signonter in districtibus Făgăraș et Omlaș, nobiles Walahory, nobiles walacy. În actele în care apar aceste titluri se menționează și etnia românească[27].

15. ROMÂNII CONDUC REGATUL UNGARIEI ŞI ARDEALUL

Iancu de Hunedoara a numit dintre români, demnitari prin comitate (comiţi, vicecomiţi, castelani etc. De exemplu: Gh. Brancovici, Ioan Românul, sunt în slujba lui Ladislau de Hunedoara (fiul lui Iancu). Ioan Woloch de Sâncrai (jud. Cluj) ajunge vicecomite de Turda, Nicolae Haţeganul (Hovzaky) este în slujba de vicecastelan de Timişoara al lui Iancu, Zawcha, era vicecomite de Bereg, Ioan Cândreş de Râu de Mori, Ladislau Cânde, Ladislau Olah a fost jude scaunal al Orăştiei (ramura de neamuri din Ţara Românească). Cele mai remarcabile familii din elitele româneşti ridicate în vremea Hunedoreştilor ca: Sarăcineştii din Sălaşul de Sus, Musineştii din Densuş, Balul din Sânpetru. Bizereşti din Caransebeş, din Dej de Timişel, Fiat de Armeniş–Gârlişte, Rudăriţa, Măcicaş de Tincova, Racoviţă din Caransebeş[73].

Pentru nobilii mai mărunţi cităm familii din Livadia, Paroşi, Râu Alb, Sălaşu de Sus, Silvasuri, Zeicani, Râu de Mori, Nălaţi, Ostrov, Băieşti etc. Ambrozie de Dolha şi familia sa, debutează în armata lui Iancu şi apoi ajunge la Matia. *„Rolul românilor în viaţa Transilvaniei şi a Ungariei, în spaţiul românesc pentru apărarea împotriva turcilor aşa cum au fost Cândea de Râu de Mori, Ladislau Laţcu de Râu de Mori, Iancu Cândreş de Râu de Mori, Nicolae de Bizere, Mihail de Cerna din Densuş, Ambrozie de Dolha, Ioan Ungur de Nădăştie, Mihail de Peşteana, Stoica zis Chezdovăţ, Ioan Mihalint etc"*[74].

Iancu de Hunedoara văzând atitudinea nobilimii maghiare, anarhia spre care aluneca Ungaria, şi-a îndreptat tot mai mult atenţia spre

spaţiul românesc, fapt ce-l determină pe Zoticos Paraspondylos să-l numească pe Iancu *„stâlp al românilor”*[75].

Pe lângă românii din Haţeg, Hunedoara, Zărand şi Banat se asociază şi cei din Maramureş. În vremea Corvineştilor a crescut ca număr banderiul personal al lui Iancu.

Ascensiunea românilor din Ardeal în vremea lui Iancu de Hunedoara l-a îngrijorat pe papa de la Roma, şi îl trimite pe lângă Iancu pe Ioan de Capistrano. Acesta s-a arătat un înverşunat duşman al ortodoxiei. Iancu de Hunedoara l-a domolit pe Ioan de Capistrano, l-a făcut să înţeleagă că fără românii ortodocşi nu se poate lupta împotriva turcilor. I. Capistrano avea să spună după întâlnirile sale cu Iancu de Hunedoara că: *„Oricine doreşte să stea lângă noi contra turcilor sunt prietenii noştri: sârbi, schismatici, români, iudei, eretici şi orice fel de necredincioşi care vrean să fie cu noi în această împrejurare vor merita prietenia noastră”*. De aici se vede că aprigul I.Capistrano a trebuit să bată în retragere, chiar dacă-l ura pe Ioan de Caffa. Lupta antiotomană nu putea fi dusă altfel, iar Iancu de Hunedoara era român. În vremea lui Iancu a început ascensiunea românească către trepte superioare ale ierarhiei feudale.

Iancu îi va numi pe mulţi români, castelani, apoi bani şi comiţi, egregii şi baroni, ierarhi ai bisericii romano-catolice (palatini), episcopi şi regenţi ai Ungariei.

Iancu de Hunedoara s-a bazat mult şi pe orăşeni, pe românii din târguri ca: Lipova, Haţeg, Hunedoara, Caransebeş şi altele. El avea o ideologie renascentistă, iar alinierea masivă a românilor, a Corvineştilor încă de când erau bani de Severin, voevozi ai Ardealului, apoi regent al Ungariei se justifica prin aceea că erau toţi români, aveau conştiinţa originii daco-romane, iar Iancu deşi se catolicizase, nu a uitat că a fost ortodox. El a trimis administratori români în toate autonomiile româneşti din Banat, Făgăraş, Amlaş, Cluj, Haţeg, Hunedoara, Maramureş, în forme superioare concepţiile diplomatice ale cancelariilor regale şi voevodale pe seama românilor, a protejat mănăstiri, călugări din Ţara Românească şi Moldova.

Toate acestea au făcut din el un exponent al românilor, cel de voevod al tuturor românilor.

Iancu a înnobilat o serie de cnezi, deoarece avea nevoie de oameni de încredere. Antonio Passevino referindu-se la această categorie socială în Ardeal spunea: „...*au puţini nobili de vază, sunt mai viteji decât ungurii, dar sunt socotiţi mai prejos atunci când trebuie să fie răsplătiţi de principe. Cu toate acestea este uimitor cât au fost de îndărătnici până acum împreună cu cei din Ţara Românească şi din Moldova în schisma lor şi în ritul lor grecesc. Aceştia au un mitropolit care îşi are reşedinţa la Alba Iulia şi care a întemeiat toate bisericile lor*"[76].

Nobilii cu sigilii s-au întâlnit in Banat ca: Nicolae Bizere (1447), Nicolae de Ilova, Cândeştii din Râu de Mori, Ladislau Walachus (considerat de Iancu „*proximus noster*"). Au mai fost întâlniţi nobili români cu sigilii la: Giuleşti, Cuhea, Maramureş, Stei, Streisângiorz, Reşiţa, Obiţa (Banat), Făgăraş, Caransebeş, Cândeştii din Râu de Mori etc.

16. BISERICA ALIATA LUI IANCU DE HUNEDOARA

Un sector important căruia Iancu i-a acordat o atenţie mare, a fost biserica; atât cea ortodoxă cât şi cea romano-catolică; acum cu atât mai mult atacurile turceşti sunt mai puternice. Legăturile ecleziastice şi sprijinul cultural venit din sudul Carpaţilor este elementul catalizator ce a generat ridicarea unor monumente religioase. De asemenea din veacul al XV-lea se păstrează un număr de preoţi români care încep să se afirme[77]. În fond legăturile religioase dintre românii din Moldova, Ţara Românească şi Ardeal au fost permanente şi au condus la păstrarea credinţei ortodoxe. Un rol important l-au avut lăcaşurile de la Vodiţa, Tismana, Vişina şi chiar mitropolia Ţării Româneşti, când mitropolitul de la Argeş va fi şi al plaiurilor.

Literatura dogmelor ortodoxe va circula mai mult prin intermediul călugărilor care trec munţii nestingheriţi de autorităţile voevodatului în epoca Corvineştilor, ceea ce a fost extrem de benefică[78]. Legături au fost şi cu bisericile, mănăstirile şi prelaţii din Moldova. Încă din 1448 Iancu de Hunedoara l-a trimis pe Laţcu Cândea din Râu de Mori la mănăstirea Neamţului, dăruind-o cu o ferecătură de carte. De aici au venit apoi călugări, copişti, zugravi de carte ca ieromonahul Simion ce va fi întâlnit la Plosca. În secolul XV creşte numărul preoţilor şi al protopopilor ortodocşi fapt ce-l determină pe Iancu să-l aducă pe Ioan de Caffa ca episcop şi să-l instaleze la Hunedoara, la biserica Sf. Nicolae. Călugărul I. Capistrano, un înfocat catolic, va trece la persecuţii împotriva episcopului ortodox. El nu se va da înlături de la înscenări şi chiar agresivitate mai puţin creştinească, ceea ce îl va determina pe Petru de Socet la o adevărată răscoală. După moartea lui Iancu, biserica Sf. Nicolae a fost distrusă de I. Capistrano. Ea a

fost reclădită în vremea lui Matia care probabil că nu a uitat că se trage din bunici ortodocşi. Matia dă privilegii călugărilor de la Vodiţa şi Tismana, de a circula oriunde în regat fără să fie supăraţi, iar în 1476 călugării ortodocşi erau puşi sub protecţia regală împotriva abuzurilor călugărilor minoriţi. Se menţionează faptul că probabil atunci a luat fiinţă protopopiatul românesc pe moşiile bihorene ale episcopilor de la Oradea[79]. Din 1450 preoţii Haţegului şi ai Maramureşului apar ca stăpâni, ori oameni de mărturie. Din acelaşi an încep a fi notificate majoritatea bisericilor româneşti, iar din 1479, preoţii din Maramureş şi Haţeg care aparţineau, *„fidem grecom"* au fost scutiţi de toate taxele datorate regelui[80], iar în 1445 Iancu de Hunedoara primea patronatul asupra bisericilor ortodoxe ale românilor de pe domeniul Şiriei[81].

În perioada Hunedoreştilor biserica joacă rolul de liant pentru toţi românii, indiferent din ce parte provin. Acest lucru îl recepţionează inclusiv cronicile turceşti cu prilejul bătăliei de la Varna, când regele maghiar înfrânt de turci, ca urmare a îngâmfării baronilor, a erorii comise de el, a murit. Armata românilor condusă de Iancu a fost protejată. Iancu ar fi spus: *„Noi am venit aici pentru credinţa noastră şi nu pentru crai"* (Trevorih-ial Osman). Acelaşi lucru îl înregistrează şi Ltfi-Paşa, Teoarhi-i al-i Osma), iar Mustafa Ali Kuhn-ul Ahbar, consemnează că Iancu ar fi afirmat că *„lupta noastră se dă pentru credinţă nu din dragoste faţă de crai"*.

Credinţa românilor este cea ortodoxă, iar voevodul românilor nu voia să-i înşele pe cei care l-au sprijinit cu devotament. De asemenea Iancu ar fi exprimat şi adevăratele sentimente faţă de rege[82] care erau şi ale românilor.

17. TRĂDAREA NOBILIMII MAGHIARE

În aceste condiţii, ale unei anarhii feudale în Ungaria, este firesc ca românii să se fi unit în lupta comună pentru apărarea ţării. Baronii Ungariei erau puţini, şi se ocupau de partide politice, de succesiuni la tron, primejduind chiar existenţa statului maghiar care după Mobars (1526) va dispare de pe harta Europei. Un contemporan al evenimentelor scria: *„Baronii unguri nu se tem de Dumnezeu, îşi iubesc doar pântecele, se feresc să meargă la război, acolo unde au de dat ochii cu turcii, ei nu-şi apără ţara*", iar faptele o dovedesc.

Partida nobililor era condusă de ducii de Cilli, de familiile Garai, Uilaki, Dionisie Szecsi şi arhiepiscopul de Strigoniu. Oponenţii acestei partide erau nobilii: Laurenţiu, Hedervary, episcopul de Eger şi Simion Rozgany. Această partidă dorea un rege puternic. La 1 ianuarie se convoacă o dietă la care participă şi Iancu. Cu această ocazie voevodul Transilvaniei arată că Ungaria este izolată şi cât este de gravă situaţia. Fără folos. Cele două tabere nu se împacă. Iancu, atunci, a fost aşezat în fruntea taberei militare, care era de partea regelui Vladislav I.

În noiembrie 1442 vine legatul papal ca să împace cele două tabere. Giuliano Cesarini are însă ghinion. În Ţara Românească, Moldova şi Ardeal succesele lui Iancu de Hunedoara îi sporesc prestigiul. Acum se conturează un partid al lui Iancu, care are la bază un program renascentist, dinamic, în mişcare, de atragere a păturilor sărace în lupta împotriva turcilor. După Campania cea lungă, Iancu, este adeptul unei păci cu turcii, în timp ce Cesarini susţinea continuarea războiului. Iancu intră în conflict cu

acesta. El a obţinut condiţii de la Murad al II-lea la 30 iulie 1444 la Seghedin, mai mult decât onorabile ca: a) Turcii nu se mai amestecă în treburile Ţării Româneşti; b) Serbia este lăsată în pace; c) Turcii nu mai atacă Ungaria; d) Turcii se angajează să plătească 100.000 de galbeni Ungariei. Cu toate acestea, Vladislav I este îndemnat de Cilli şi Cesarini să rupă pacea cu turcii, deşi acest gest era calificat ca sperjur de către contemporani. A urmat dezastrul de la Varna, unde regele Vladislav I este omorât. Luptele interne cresc. S-a găsit pentru moment (1444 – 1446) o soluţie, este interegn. Iancu devine căpitan general, iar în 1446 guvernator al Ungariei. Iancu are duşmani tot mai puternici ce primejduiau Ungaria. Ioan Vitez, la 24 aprilie 1445, scria: *„Adevărul tace, sfărâmate sunt barierele bunei cuvinţe, frâul legii slăbit... Arbitrajul de fier, violenţa nestăpânită au cale slobodă"*[83].

În decembrie 1452 Iancu a mers la Viena, unde se găsea şi regele. Aici îşi dă demisia din funcţia de guvernator. Ladislau Postumul devine rege fără ca Iancu să fie consultat. Ladislau Postumul era înconjurat de Cilly Ullrich care îl îndemnă împotriva lui Iancu.

Nobilii au încercat să-l suprime pe Iancu. În acest sens a fost invitat la Viena la o consfătuire, apoi la o dietă la Bratislava unde urma să fie arestat. A fost prevenit şi este însoţit de o suită armată.

În aceste împrejurări au fost date la iveală planurile regale şi ale nobilimii de a fi înlăturat. Iancu este înlăturat din orice post politic important. Marii baroni au ocupat toată puterea[84]. El consolidează treptat partida valahă care trebuia să lupte împotriva turcilor. Papa îl sfătuia pe Iancu să renunţe la ideea de a-i înlătura pe turci şi să se rezume doar la graniţe. Duşmanii îl acuză pe Iancu că a râvnit la tronul regal al Ungariei, fapt receptat şi de cronicarii turci. Într-o cronică se consemnează că Iancu ar fi spus după Varna: *„În clipa de faţă crăia ungurească este liberă. Eu am legături de rudenie cu crăia Ungariei şi nu sunt de origine necunoscută. Am dreptul la crăie"*[85]. De ce n-a făcut-o? Nimeni nu ştie până acum. Dar de atunci a început să-i aşeze pe românii din Ardeal în diferite funcţii şi cu

ajutorul lor controla Ţara Ardealului. În acea perioadă şi-a consolidat puterea militară, economică şi politică. Iancu îi sprijină pe orăşenii cărora le acordă privilegii ca celor din Cluj, Braşov şi Sibiu, care au fost anulate de către Dezideriu Losonczi, fostul voevod al Transilvaniei, deoarece clujenii au sprijinit răscoala din 1437 – 1438[86].

18. IANCU DE HUNEDOARA, STĂPÂNUL ROMÂNILOR

Marele Hunedorean controlează întreag Ardealul şi nu numai. Dispune de o puternică bază materială. Are domenii, mai ales în sudul Ardealului, oraşe, târguri, mine de fier, de sare, aur, de vite şi multe altele. Era capabil să-şi întreţină singur o armată[87]. Iancu de Hunedoara reconfirmă Bistriţei regimul de oraş liber şi privilegiat în 22 iulie 1453. Asigură protecţie Timişoarei. De asemenea în 1441 a sprijinit pe braşoveni şi pe cei din Sighişoara să-şi înfiinţeze o monetărie proprie, iar banii să poată circula şi în Ţara Românească. Prin aceasta se poate considera drept o încercare de unificare a circulaţiei monetare.

De asemenea, C. Mureşan, spune că Iancu *„a scris braşovenilor că banii săi să circule şi în părţile transalpine, invitându-i ca împreună cu sibienii să se sfătuiască cu oamenii fruntaşi ai Ţării Româneşti"*.

Iancu avea un camerar personal, pe italianul Odoardo Monini, căruia îi porunceşte să adune contribuţia în bani pentru sare şi de a i se trimite la Dej pentru armată 1000 de potcoave[88].

Nu putem trece cu vederea nici numeroasele privilegii acordate de numeroşi domnitori din Moldova (Petru Muşat, Alexandru cel Bun) şi din Ţara Românească (Vlaicu Vodă, Mircea cel Bătrân şi Vlad Dracul) negustorilor ardeleni, asigurând o piaţă liberă acestei ţări româneşti, pentru desfacerea de produse.

Iancu circulă în toată ţara Ardealului aşa cum s-a mai spus. Îl vom găsi prezent în toate părţile: la Haţeg, Hunedoara, Caransebeş, Alba Iulia, Aiud, Braşov, Odorhei, Bistriţa, Sebeş, Sighişoara, Turda, Deva, Cluj[89] şi în alte părţi. Nu ocoleşte comunităţile româneşti.

Comunităţile româneşti pe care le controla Iancu de Hunedoara şi în structura căror se păstrează „*jus valahicom*" (legea românilor) trebuia s-o respecte inclusiv nobilimea maghiară mai ales în epoca Hunedoreştilor. Amintim în acest sens pe cele din Ţara Făgăraşului, (care este o continuare a Ţării Româneşti), Districtul Amlaşului format din 5 sate româneşti între Sibiu şi Miercurea, Ţara Haţegului cu cinci districte (Hunedoara, Haţeg, Deva, Dobra, Strei), erau comunităţile româneşti din Ţara Zarandului (cu 120 de sate erau acele districtus olahales), Banatul cu 8 districte privilegiate (ca Ilidia, Almaş, Sebeş, Caran, Carasava, Bârzava, Comiat, Lugoj şi Mehadia). Banatul avea de fapt 15 districte, iar Caransebeşul avea rolul conducător, erau cele 15 districte din zona Sibiului, erau în Bihor (două districte, Crasna (două), Satu Mare (două), Rodna (unul), Clujul, Maramureşul[90], Chioaru.

În acest context, când nobilimea maghiară uneltea împotriva sa, când turcii atacau, când credincioşii erau doar românii, Iancu trece la o nouă măsură, aceea de a-i promova pe români în posturi cheie din Ţara Ardealului. Acest lucru s-a realizat numai după ce la mijlocul veacului se petrec următoarele: „... *la 15 iunie 1451 Iancu de Hunedoara, cerea nobililor români din şapte districte bănăţene să se reunească într-o congregaţie comună, în limitele comitatului Timiş, la 13 ianuarie 1452*" *la Caransebeş se aflau prezenţi 23 nobili. După 1435 au reapărut în forţă formele de organizare românească în Haţeg pe fondul cnezatelor şi voevodatelor care s-au păstrat mult timp. Această refacere a comunităţilor româneşti a fost benefică. De asemenea, s-au mai realizat între 17 – 19 decembrie, reuniunea a încă zece sate, iar între 21 – 24 februarie 1457, o altă reuniune. Comunităţi cu autoconducere românească s-au mai întâlnit la Năsăud, Bârsa şi Mărginimea Sibiului*".

În Munţii Apuseni, documentele atestă pe Petru, fiul lui Gheorghe ca voevod. La Borod, funcţiona un alt voevodat, ce era compus din şase sate cu un voevod la Vintere[92]. În Zărand, Iancu de Hunedoara i-a reunit pe locuitorii din 120 de sate sub o singură autoritate, aceea a lui Moga din Hălmagiu (rudă cu Iancu de Hunedoara)[93]. Iancu a condus Ungaria şi Transilvania. El a fost voevod până la moarte şi guvernator al Ungariei între 1446 – 1453 (până la demisie). Hunedoreanul a condus Ardealul ca pe un stat românesc de sine stătător şi formal vasal Ungariei, dar stat care

are o politică internă şi externă în care principalii conducători sunt recrutaţi din rândul românilor ca: Ioan Vitez de Zredna un renascentist care face o şcoală de umanistică la Oradea, începând cu anul 1445 când devine episcop catolic, iar din 1453 ianuarie, a fost desemnat cancelar secretar al cancelariei mici (secrete). El era un renascnetist solid care împreună cu marele său protector pune bazele ideologice ale partidei *VALAHE*. Ideile acestei partide sunt cele formulate de Ioan Vitez şi tinerii care îl slujeau şi au fost trimişi la studii în străinătate[94], ca Ioan Valahul de Beiuş, care studiază la Viena sau Ştefan, fiul lui Toma, din Ciula Haţegului (1445 student la Cracovia), Paul Răduţ din Sighet care studia la Veneţia la Universitate[95]. Acest partid avea o ideologie renascentistă, susţinea originea nobilă a românilor cea daco-romană, un stat românesc centralizat, o participare activă la conducerea lui a valahilor. Lufti-Paşa, tevarih-i al-i Osman (vol. I din 1966) receptează intenţia lui Iancu astfel: *„În clipa de faţă crăia Ungurească este liberă. Eu am legături de rudenie cu crăia Ungariei şi nu sunt de origine necunoscută. Am dreptul la crăie"*. Acest text corelat cu fresca de la castel privind originea lui Iancu dă o nouă viziune privind Hunedoreştii, dreptul lor la o crăie fie ea şi cea ungurească. Un alt personaj de seamă pe care s-a bazat şi care l-a slujit pe Iancu a fost *Nobilis Nicolae –Walachi Wayvode de nostri* de la Ciula (1445). Acesta a fost înnobilat de Iancu, iar după sec. al XV-lea dispare, dar până atunci a fost om de încredere.[95]

O altă suită de oameni de încredere de-ai Hunedoreştilor au fost: Grigore Olah, slujitor la Ghe. Brancovici, apoi Ioan Românul, aflat în slujba lui Ladislau de Hunedoara (fiul lui Iancu). Un personaj enigmatic este Ioan Walach de Sâncrai (jud. Cluj), ajuns vice-comite la Turda în 1440, iar Nicolae Haţeganul era în 1446 slujbaş de vicecastelan la Timişoara. Tot în funcţie de vicecomite de Bereg a fost Ioan Cândreş de Râu de Mori. În 1452 în funcţia de jude scăunal al Orăştiei era Ladislau Olah (rudă cu Iancu, nepot de soră) şi: Andrei de Peşteana, Petru Dej de Timişel, Mihai Tăutul de Ilova, Nicolae de Haţeg şi Ioan de Breazova. Un umanist de seamă a fost Filip More de Ciula, care face începutul umanismului în Transilvania şi Ungaria.

Din seria slujitorilor lui Iancu şi chiar a lui Matia a făcut parte neamul Cândeştilor din rândul cărora s-a remarcat cel mai mult Ioan Cândea

de Râu de Mori, Ladislau Laşcu de Râu de Mori, Ioan Candreş de Râu de Mori. Din Banat se remarcă Nicolae de Bizere, iar din Maramureş, Ambrozie de Dolha, iar din Hunedoara, Ioan Ungur de Nădăştia, Mihai de Cerna, Petru Danciu din Sebeş, apoi Stoica zis Ghizdovat şi mulţi alţii[97]. Un şir întreg de capitulari se află în slujba Hunedoreştilor şi sunt pomeniţi în documente istorice ca: preoţii Dumitru (1444), Gheorghe (1451), Ştefan (1447), Blaşiu şi Ioan de Byzer – fiul olteanului Area şi al Neacşăi din Densuş, de la coapitulului din Alba Iulia. De asemenea vor fi mulţi anonimi dar sigur românii ce vor sluji în cancelariile lui Iancu din Arad, din conventele din Cluj – Mănăştur ca şi din Maramureş[98].

Notarii care au compus cancelariile lui Iancu de Hunedoara erau în general oameni noi care s-au întors de la studii din străinătate şi provin din mediile româneşti. Ei au imprimat termenul de *„nobilii noştri români”* şi alimentau partida românească pe care se bazau Hunedoreştii. De asemenea au fost formaţi numeroşi dieci şi magiştri ca: Ştefan de Sălaşu (Haţeg), notarul Mihai de Sălaşu la cancelaria lui Matia, Nicolae, diacul de Mâtnic, Toma de Săpânţa, Petru de Bârsău, Ioan de Ţerova, Luca de Ionceşti, Ladislau din Dragomireşti şi mulţi alţii. De regulă aceştia vorbeau limbile română, latină şi probabil maghiară.

După moartea lui Iancu se vor mai regăsi unii şi în vremea lui Matia, după care vor dispare. Mulţi vor fi catolicizaţi şi maghiarizaţi, vor decade în stare de iobăgie. În condiţiile anarhiei nobilimii maghiare, a războiului civil care pluteşte în regatul Ungariei, Iancu de Hunedoara şi-a dat demisia din toate funcţiile, iar pericolul turcesc devine tot mai mare, mai ales după căderea Constantinopolului, Hunedoreanul şi-a întors privirea spre celelalte două ţări româneşti: Moldova şi Ţara Romăenască, pentru a le aduce sub acelaşi buzdugan. Aici avea mai mare nădejde. În 1442 când turcii erau în Ţara Românească, Basarab II s-a retras spre munte aşteptându-l pe Iancu să-i vină în ajutor, învingându-i pe păgâni în bătălia de pe Ialomiţa. Iancu şi-a impus autoritatea acum şi înăuntru ţării[99]. La 2 martie 1443 el confirmă privilegiile braşovenilor şi bârsenilor în negoţul din Ţara Românească, având comportamentul unui stăpân de ţară. Pentru Iancu de Hunedoara, Ţara Românească nu a fost străină. A fost destul de apropiată. Aici era căsătorită sora sa Marina, cu fiul lui Dan al II-lea, boierul Manoilă (ramura care l-a dăruit pe Nicolae Olahus). În acelaşi an

1443 spune Valerand Wavrin când s-a ţinut adunarea generală a celor trei stări din Ungaria au participat (chemaţi) şi mai mulţi boieri din Ţara Românească pentru a se sfătui cu ceilalţi în vederea ducerii luptei antiotomane. Iancu în calitate de voevod a fost recunoscut drept căpitan, suzeranul peste ţările şi oştile care luptau la Dunărea de Jos. El era de drept suzeranul celor trei ţări române. Era o unire între ţările române. Deosebită de legăturile de vasalitate faţă de regatul Ungariei[100]. Era unire în cuget, în voinţă şi neam chiar dacă datorită marilor imperii nu putea dăinui. Wavrin spune că: *„... românii s-au adunat în număr mare şi au ales drept căpitan al lor pe Iancu de Hunedoara"*. În acest fel s-a realizat o contopire a mijloacelor de luptă ale Ardealului cu cele ale Ţării Româneşti sub aceeaşi autoritate a unui *„capitaine des Valagues"* exercitată în Ţara Românească prin intermediul unui domn numit Basarab, pe care Iancu şi boierii l-au aşezat în tronul devenit vacant prin înlăturarea lui Vlad Dracul[100 bis].

Relaţiile amicale au fost şi între Vlad Dracul care a avut două domnii (1436–1442; 1443–1446) şi Iancu de Hunedoara. Aceste relaţii au rămas amicale până după lupta de la Varna, când Vlad Dracul a manifestat o incertitudine.

Iancu, la 20 septembrie 1444 din Orşova a emis un act de întărire a unor privilegii mănastirii Tismana. În 20 sept. 1444 armata trece Dunărea, iar contemporanii îl sesizează pe Iancu în fruntea românilor din Ardeal cărora li se alătură şi 4000 de oşteni români din Ţara Românească. Iancu înaintează spre Varna, iar în noaptea de 9 spre 10 noiembrie 1444 s-au văzut deja focurile taberei turceşti[101].

Regele maghiar Vladislav cel Tânăr, îndemnat de baronii Ungariei nu a ascultat sfatul marelui Iancu, de a aşeza tabăra după model husit, ci s-a aruncat în bătălie, unde a avut neşansa de a fi ucis şi s-a produs dezastrul. Un contemporan, Andrea del Polotia spune că Iancu a condus oastea românilor, restul armatei (a nobililor maghiari) a fost condusă de regele Vladislav. Turcii au atacat banderiile celor doi episcopi din Oradea şi Eger, pe care îi înfrâng şi-i ucid. În ajutorul lor au venit şi oştile lui Cesarini şi ale banului Sloveniei Franko Tolovac, iar Iancu a sprijinit flancul stâng, dar totul a fost zadarnic. Tot aici a murit şi legatul papal Cesarini[102]. Deja, aici la Varna, românul Iancu s-a afirmat ca voevod al românilor şi aşa a fost receptat.

Între 1447–1448 Iancu intervine în Ţara Românească, Iancu spune că oricând poate aduna 10.000 de oameni. În noiembrie 1447 a trecut Carpaţii însoţit de Dan (poate fiul lui Basarab al II-lea) pentru a-l instala, e drept, pentru scurtă durată, pe tronul Ţării Româneşti. Vlad Dracul fuge cu fiul său la Târgovişte, dar este prins şi ucis în satul Bălteni, din ordinul lui Dan[103].

Intrat în Târgovişte, cetatea de scaun a ţării, Iancu emite acte şi spune despre Târgovişte că este: „... *cetatea noastră*", iar el se intitulează „*voevod al părţilor transalpine*". Iancu, după Varna, devine şi guvernator al Ungariei şi este autorizat de dietă (în care au intrat majoritatea lor, cnezi şi nobili mici) să folosească forţa împotriva celor care destabilizau regatul. Iancu, în a doua jumătate a lunii noiembrie 1447 se afla la Braşov, iar la 1 februarie 1448, la Bistriţa, unde face menţiunea despre necredinciosul Vladislav (Vlad Dracul) iar în ultima zi a lui februarie, era la Timişoara, de unde le scrie baronilor învăţându-i că împreună cu sibienii să se sfătuiască cu oamenii fruntaşilor Ţării Româneşti[104]. Comportarea marelui căpitan este cea a unui voevod al celor două ţări, al unui singur stăpân. Iancu l-a ajutat pe Vlad Dracul să ocupe tronul ţării a doua oară, dar acesta nu l-a ascultat. Walerand de Wavrin spune că locuitorii Ţării Româneşti „*s-au adunat în număr cât de mare au putut şi l-au ales drept conducător pe Iohanes Choniot căpetenia valahilor*"[105]. Relaţiile lui Iancu cu Moldova şi Ţara Românească se înscriu în politica românească de unire a românilor sub un singur voevod în lupta antiotomană. Iancu urmăreşte practic domnii favorabile în cele două ţări.

În 1452 după 23 aprilie, Iancu îi retrage lui Vladislav al II-lea posesiunile ardelene ca Făgăraşul şi Amlaşul. Vladislav protestează într-o scrisoare spunând „*Cât m-am jurat eu... părintele meu Ianăş, voevodul el tot n-a ţinut seama de asta, nici slujba mea nu i-a fost dragă: căci nu-i ajunge gubernătoria Ţării Ungureşti ci trebuie să-mi răpească ocina mea, adevărata şi ţărişoara mea, Făgăraşul şi Amlaşul şi umblă cu gând rău asupra mea. Dacă şi-a călcat făgăduiala şi jurământul ce a făcut cu mine şi dacă a călcat peste slujba mea, Dumnezeu să se răzbune asupra celui ce nu a păzit dreptatea, iar domnia mea, cu toată vrerea mea nu voi părăsi ce este al meu odată cu capul*"[106]. Vladislav cu toate că a dobândit tronul cu îngăduinţa lui Iancu, nu i-a dat ascultare şi şi-a pierdut domnia.

În atenţia lui Iancu de Hunedoara care caută să-şi împlinească visul, de a fi *„voevodul românilor"*, Moldova a jucat un rol de seamă cu atât mai mult cu cât „baronii" Ungariei deveneau mai nepăsători, iar Jagelonii din Polonia erau ispitiţi de aceste ţinuturi. De asemenea, partida proaustriacă a nobililor dorea capul marelui Iancu, chiar dacă pierea şi Ungaria.

Succesele lui Iancu de Hunedoara în faţa turcilor au sporit atât de mult prestigiul său în Transilvania, Moldova şi Ţara Românească, încât l-au impus ca voevod al românilor. Iancu este stăpânit de ideea renascentistă a statului centralizat românesc *„chiar dacă nu erau îndeplinite toate condiţiile"*.

Camil Mureşan sesisează bunele relaţii ale lui Iancu cu Ştefan al II-lea, fiul lui Alexandru cel Bun, care era asociat la tron cu Iliaş (1435–1442) fratele său. Acum, timp de aproape nouă ani, asistăm la domnii asociate. Cu toate acestea Iancu a fost în relaţii bune cu Ştefan al II-lea pe care îl susţine în tron până în 1447 când a fost ucis de Roman al II-lea, fiul lui Iliaş. Iancu dorea cele trei ţări române subordonate lui. El intervine în Moldova pentru integrarea ei într-un plan unic[107].

Acestui plan i-a subordonat şi căsătoria unei surori de-a sale pe care a măritat-o cu Petru al II-lea care devine domn asociat cu Ştefan al II-lea în aprilie 1444[108]. Petru al II-lea recunoaşte suveranitatea lui Iancu şi-i cedează cetatea Chilia, promiţându-i şi 3000 de călăreţi. Aceste relaţii erau între Moldova şi Ardeal nu cu Ungaria. Este dovadă în plus că Ardealul nu face parte din Ungaria. De asemenea, Iancu îi scrie regelui Cazimir al IV-lea în favoarea lui Petru al II-lea, rugându-l să-l accepte pe tronul Moldovei pe acesta, fapt acceptat de Cazimir în condiţiile recunoaşterii[109] suzeranităţii Poloniei.

Polonezii nu şi-au respectat cuvântul şi l-au înlăturat doar după un an (1448–1449) de pe tronul Moldovei pe Petru al II-lea şi-l aşează pe Alexăndrel. Acesta se socoteşte: „*... fiu până la moarte*" şi-i cere lui Iancu de Hunedoara: „*... să ne miluiască şi să ne apere... pe noi şi ţara noastră cu un domn bun...*"[110].

Pe tronul Moldovei după înlăturarea lui Alexăndrel este adus Bogdan al II-lea, tatăl lui Ştefan cel Mare, de către Iancu de Hunedoara. Bogdan, în 11 februarie 1450 dă un act în târgul de jos al Romanului în

care declară că îl consideră pe Iancu de Hunedoara: *„... părinte al său... iubitul nostru părinte să ne ocrotească sub mâna sa și să ne apere de orice dușman al nostru"* acest act se reînnoiește între anii 1450 și se angajează (Bogdan) să nu cucerească Chilia pentru el[111].

În acest act se menționează că: *„țara domniei mele și țara domniei sale să fie una singură"*[112]. Regretatul profesor P.H.Dan precizează că *„Suzeranitatea lui Iancu asupra țărilor române, datează dinainte de ridicarea lui la demnitatea de guvernator al Ungariei, din vremea când era doar voevod al Transilvaniei"*[113]. El și Ardealul duceau o politică proprie, alta diferită de Ungaria. Legăturile lui Iancu cu Moldova sunt bine ancorate în legăturile de rudenie. Alexăndrel se căsătorește cu nepoata lui Iancu, fata lui Petru al II-lea.

Iancu, așa cum am mai spus, era mai mult decât un protector. Petru al II-lea cumnatul lui Iancu, îi acordă acestuia un document prin care i se prevede dreptul de a *„primi la nevoie un azil prietenesc în Moldova"* ceea ce dovedește că în 1450 el nu se simțea în siguranță, nu avea încredere în Ungaria, în nobilimea maghiară[114]. În spațiul românesc, Iancu se simțea la el acasă.

Domnia lui Bogdan al II-lea a fost de scurtă durată. El va fi ucis de fratele său, Petru Aron la Răuseni în 1451, iar Petru Aron refuză sprijinul lui Iancu. Marele hunedorean a fost părăsit de toată Europa. Ea i-a furnizat doar vorbe. El nu a ajuns la o înțelegere cu Apusul, fapt ce l-a determinat să se orienteze spre români. El a fost primul conducător de stat, care pentru a face față primejdiei otomane și maghiare a încercat să creeze un sistem politic centralizat, bazat pe forța militară a românilor, așezat pe legăturile etnice, religioase, culturale, lingvistice și de origine daco-romane[115], comune. În acest mod Iancu a devenit primul voevod al românilor din spațiul Carpato–Danubiano–Pontic, devansându-l pe Mihai Viteazul.

11–18. (NOTE BIBLIOGRAFICE)

[1] – Aeneneas Silvio Pisolomini, *Cosmografia*, în *Călători străini despre Țara Românească*, București, p. 142.

[2] – Anton Verancsies, *Descrierea Transilvaniei, Moldovei și Țării Românești* în *Călători străini despre Țara Românească*, vol. I, p.405/406.

[3] – I.Lespezeanu, Marcu L., *Un stegar al luptei antiotomane, Iancu de Hunedoara*, p. 44.

[4] – Radu Popa, *La începuturile evului mediu românesc, Țara Hațegului*, 1988, p. 251.

[5] – După M. Porumb, *Pictura românească din Transilvania*, vol. I (sec. XIV–XVIII) 1981, p.9/10.

[6] – Ibidem

[7] – A.A.Rusu, *Ctitori și biserici din Țara Hațegului până în 1907*, p. 33/34.

[8] – Ibidem

[9] – Nestor Vornicescu, *Primele scrieri patristice în literatura noastră sec. IV–XVI*, 1984, p. 29.

[10] – Ov. Popescu, *Politica voevozilor români de la sud de Carpați împotriva penetrației feudalității maghiare și a catolicismului, în Sargeția* XX, 1986–1987, p. 153.

[11] – Radu Popa, op. cit, p. 73.

[12] – St. Pascu, C. Daicoviciu, V. Cheresteșiu, T. Morariu, *Din istoria Transilvaniei*, vol. I 1960, p. 60.

[13] – C. Daicoviciu et... *Din istoria Transilvaniei*, vol. I 1960, p. 75

[14] – Radu Popa, Op. cit. p. 249.

[15] – Ibidem, p. 251
[16] – Ibidem, op. cit. p. 165
[17] – Ibidem, op. cit. p. 10
[17] – Idem
[18] – Ibidem, op. cit. p. 166
[19] – Ibidem, op. cit. p. 254
[20] – A. Possevino, în *Călători străini, despre Țările Române*, 1970, vol. II, p. 559.î
[21] – I.A.Pop, *Instituții medievale românești (Adunările cneziale și nobiliare (boierești) în sec. XIV–XVII*, 1991, p. 32.
[22] – Ibidem, op. cit. p. 33, cit. passium.
[22] – C. Daicoviciu și colaboratorii, *Din istoria Transilvaniei*, 1960, p. 75
[23] – A. Verancsias, op. cit. p. 405.
[24] – V.V.Vătășanu, *Istoria artei feudale în țările române*, vol. I. p.3, București, 1959
[25] – M. Porumb, op. cit, p. 10/15.
[26] – C. Daicoviciu, St. Pascu, V.Cheresteșiu, T. Muraru, *Din istoria Transilvaniei*, 1960, p. 91/92.
[27] – A.A. Rusu, op. cit, p. 96/97.
[28] – Ibidem, op. cit, p. 139.
[29] – A.A.Rusu, *Ioan de Hunedoara și românii din vremea lui*, p. 242.
[30] – A.A. Rusu, *Ctitori și biserici – din Țara Hațegului, până în 1700*, p. 127 ct. possium.
[31] – Ibidem op. cit, p. 91/93.
[32] – Ibidem, p. 63, ct. possium
[33] – Radu Popa, op. cit. p. 115, et. possium
[34] – A.A. Rusu, op. cit. p. 97.
[35] – Marius Porumb, op. cit. p. 27.
[36] – A.A.Rusu, *Ioan de Hunedoara și românii din vremea lui*, 1999, p. 97.
[37] – Ibidem p. 144
[38] – A. Vereș, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldova și Țării Românești*, IX, București, 1937, p. 272.
[39] – Radu Popa, op. cit. p. 191
[40] – I.A.Popa are un studiu dedicat acestei instituții.
[41] – I. Minea, *Din istoria unui cnezat ardelean, în cercetări istorice*, Iași, 10–12, nr. 1, 1934–1936, p. 33.

[42] – A.A. Rusu, op. cit p. 246.
[43] – Ov. Popescu, Şerban Popescu, *Hunedoara, oraşul pădurenilor, oraşul fierului*, 2001, p. 129.
[44] – Ibidem, p. 131.
[45] – I. Haţegan, *Filippo Scolari şi Iancu de Hunedoara, promotori ai latinităţii românilor în conştiinţa europeană a secolului al XV-lea în Acta M.N.* 18, 198, p. 163–169.
[46] – A.A. Rusu, *Ioan de Hunedoara şi românii din vremea lui*, p. 44
[47] – C. Feneşan, *Studenţii din Banat la universităţile străine, până la 1552*, în Rev. Ist., 29, nr. 12, 1976, p. 1952.
[48] – I. Gheţe, *o ştire din 1453, a lui Flavia Biondo şi începuturile scrierii româneşti cu litere latine*, în volumul *Începuturile scrisului în limba română. Contribuţii filologice şi lingvistice*, 1974, p. 29 et. passium.
[49] – A.A. Rusu, op. cit. p. 69.
[50] – Gherghel Andraş, *Istoria Ungariei*, Asociaţia culturală Hoaz Rezsa, Odorheiu Secuiesc, 1993, p. 44.
[51] – Constantin Daicoviciu, St. Pascu, V. Cheresteşiu, T. Moraru, *Din istoria Transilvaniei*, 1960, vol. I, p. 100 et. possium.
[52] – Ibidem op. cit. p. 113.
[53] – Marius Porumb, op. cit, p. 44.
[54] – C. Daicovici şi colectivul, op. cit, p. 115, et. possium.
[55] – I.A.Pop, op. cit. p. 107.
[56] – Radu Popa, op. cit, p. 263.
[57] – Ibidem
[58] – I.A.Pop, cit, p. 42.
[59] – Acad. R.P.R. *Documente privind Istoria României, introducere*, vol. I, p. 505.
[60] – Paul Lendvai, *Ungurii*, 2002, p. 519.
[61] – ibidem, p. 81, et. possium.
[62] – Gergely Andraş, op. cit, p. 34.
[63] – Sipos Ibolya, *Transilvania în timpul domniei lui Matei Corvin*, în *Corviniana* nr.1, 1995, p. 82.
[64] – I. Lespezeanu şi L. Marcu, *Ioan Corvin de Hunedoara*, p. 31/32

[65] – Camil Mureşan, *Iancu de Hunedoara*, p. 115, et. possium.
[66] – *Tevarih–i al–i Osman* în *Cronici turceşti*, vol. I, 1966, p. 195.
[67] – I.A.Pop, op. cit, p. 19.
[68] – C. Daicoviciu... op. cit. p. 111.
[69] – A.A.Rusu, *Ioan de Hunedoara şi românii din vremea lui*, p. 35.
[70] – Idem op. cit. p. 37.
[71] – Idem op. cit.
[72] – I. Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania în contextul structurilor nobiliare din centrul Europei şi estul Europei între 1440 – 1514*, teza de doctorat, Bucureşti 1998, p. 107–108.
[73] – Vezi în acest sens pentru detaliu, lucrările Ligiei Boldea, *Înnobilare şi confesiune în lumea feudală românească din Banat (sec. XIV–XVI)*, în *Banatica* 113/II.1995, I.Drăgan, op.cit. A.R.Rusu, *Iancu de Hunedoara şi românii din vremea lui.*
[74] – Vezi A.A.Rusu, *Ioan de Hunedoara şi românii din vremea lui*, p. 197, et. possium.
[75] – *Fontes Historiae Daco–Romaniae IV*, Bucureşti, 1982, p. 387.
[76] – A. Posseviono, în *Călătorii străini despre Ţara Românească* 1970, vol. II, p. 567.
[77] – Marius Porumb, op. cit, p. 19, et. possium.
[78] – A.A. Rusu, *Ctitori şi biserici*, p. 96.
[79] – I. Borcea, *obştea sătească din Bihor, voevozii şi cnezii ei în secolele XIII–XVII*, în *Crisia* 12, 1982, p. 145.
[80] – I. Mihaly, *Diplome*, p. 536/537.
[81] – Hurmuzaki, *Documente*, I/2, p. 717/721, nr. 596.
[82] – Cronici turceşti, vol. I, 1966, p. 183, 197, 343.
[83] – Vezi C. Mureşan, *Iancu de Hunedoara*, p. 113.
[84] – C. Mureşan, op. cit, p. 179 et. possium.
[85] – Cronici turceşti, op. cit. p. 247.
[86] – Mihail P. Dan, *Un stegar al luptei antiotomane.*
[87] – *Iancu de Hunedoara*, 1974, C. Mureşn, op. cit, 179
[88] – Ibidem, op. cit. p. 128 et possium
[89] – C. Mureşan op. cit, p. 152
[90] – C. Daicovici ct... op. cit. p. 115.
[91] – V. Achim, *Consideraţii asupra adunărilor judiciare reunite ale*

districtelor medievale din Banat, în rev. Ist. 3, nr.9, 10, 1992, p. 293.

[92] – L. Borcea, *Voevodatul Borodului în sec. XIII–XVII în Crisia*, 121, 1982, p. 162.

[93] – V. Eskenagy, *Hălmagiu, un sat medieval din Ţara Crişului Alb (sec. XIV–XV) Consideraţii istorice, în Ziridava II*, 1975, p. 26.

[94] – C. Mureşan op. cit. 1968, p. 95.

[95] – N. Drăgan, *Cei dintâi studenţi români ardeleni la universităţile apusene*, în Anuarul Inst. de Ist. Naţională, Cluj, 4, 1926–1927, p. 421.

[96] – I. Drăgan – *Aleşii nobilimii române din perioada 1440–1514*, în *Medievala Transilvanica*, Satu Mare, I, Nr. 1-2, 1997, p. 88 et. possium.

[97] – A.A.Rusu, *Ioan de Hunedoara şi românii*, p. 197 et possium.

[98] – A.A. Rusu, *Ioan de Hunedoara şi românii din vremea lui*, p. 246.

[99] – Mihail P. Dan, *Un stegar al luptei antiotomane Iancu de Hunedoara*, 1979, p. 40 – 41.

[100] – I. Lespezeanu L. Marcu, op. cit., p. 44.

[100 bis] – Istoria României, vol. II, 1962, p. 429.

[101] – C. Mureşan, op. cit, p. 102, et possium

[102] – C. Mureşan, op. cit, p. 102 – 107.

[103] – Ibidem op. cit. p. 141.

[104] – Ibidem op. cit, p. 142.

[105] – Ibidem op. cit. p. 142

[106] – C.C.Gurăscu, *Istoria românilor*, 1942, vol. II, p.12

[107] – C. Mureşan, op. cit., p. 142

[108] – Op. cit, p. 40/41.

[109] – Op. cit. p. 142.

[110] – I. Lespezeanu, L. Marcu, op. cit. p. 68.

[111] – C.C.Giurăscu, op. cit. p. 25.

[112] – M.P.Dan, op. cit., p. 43.

[113] – I. Lespezeanu, L. Marcu, op. cit, p. 69.

[114] – C. Mureşan, op. cit, p. 173.

[115] – Istoria României, vol. II, 1962, p. 446.

POSTFAȚĂ

Scopul lucrării de față este să arate locul și însemnătatea pe care a avut-o Transilvania în istoria poporului român, de la începuturi până în zilele noastre.

Încercând acest lucru autorul, vine cu o serie de dovezi scrise în care se tratează proveniența toponimului și originea sa protoromână.

Înzestrat cu variate bogății ale solului, teritoriul intracarpatic a oferit din cele mai îndepărtate timpuri, mari posibilități de dezvoltare colectivităților umane, vechimea și continuitatea românilor, aici, fiind considerate – cum afirmă Constantin C. Giurescu – „ca un fapt normal, logic și admis fără discuții". Astăzi, când arheologia și istoria aduc veritabile mărturii despre permanența noastră pe aceste meleaguri, apare cel puțin anacronică aserțiunea emisă de P. Hunfalvy, potrivit căreia ținutul dintre Carpați ar fi identic cu termenul maghiar *Erdel (Erdély)* ce reproduce un vechi maghiar, *erdó-el* (elv; -e lu) „(teritoriu de) dincolo de pădure" și care ar fi fost tradus în actele medievale prin Ultrasilva și, mai apoi, prin *Transilvania.*

Creație a cancelariei maghiare de limbă latină, vehiculat numai pe cale cultă, târzie, cuvântul Transilvania înseamnă într-adevăr, „(teritoriul de) dincolo de pădure", avându-și originea în repetatele folosiri în documente, de-a lungul anilor, a poziției caracteristice ținutului intracarpatic față de regatul Ungariei din care acest ținut nu făcea parte (Ultrasilva, Ultra Silvam, Ultra Silva, Ultrasilvana, Transsilva, Transilvana, Transilvania). În actul de donație al regelui Géza, din 1075 (*Ultrasilvanus* menționat într-un document de la 1111 nu are decât funcțiunea de supranume „cel din (teritoriul de) dincolo de pădure" – (transilvăneanul) determinant al numelor proprii Mercurius și Simion. Ca toponim, Transilvania apare în sistemul de relații al regatului maghiar, nepătrunzând niciodată pe stratul popular al limbii.

Adrian Riza atrage atenția că în nici un document maghiar cunoscut, de până în veacul al XV-lea, numele teritoriului intracarpatic

nu se întâlneşte în vreun context, din care să rezulte că ar reprezenta traducerea hibridului *Ultrasilva*, Transilvania. Astfel, Anonymus pomenind de pădurea Igfon, precizează că „Iacet ad Erdeuleu". Cronicarul nu echivala, însă, pe *Erdeuleu* cu o „transilvanie", o " (ţară de) dincolo de pădure", nu traducea în maghiară expresia „ultrasilvam", deoarece – arăta A. Riza – „o" silva que iacet ad ultra silvam „nu este cu putinţă.

În această situaţie, Anonymus, neînţelegând sensul denumirii date de români „ţării" în care vieţuiau de veacuri, nu făcea altceva decât să redea incorect această denumire. Formulele existente la Anonymus, Simion de Keza şi apoi în cronicile veacului al XIV-lea: Erdeuleu, Erdevelu, Erdelu, Erdeelew, Erdeeleu, Erdereb, Herdewel, Herdewebun, Erdevevu, Erdelon, Erdelow[7], nu ne restitue o tendinţă de trecere a unui „erdö-elu spre Erdel", formă întâlnită pentru prima dată la 1390. „Ne găsim mai degrabă în faţa unor ezitări caracteristice în transcrierea unui toponim străin, fără sens în limba ungară" – conchide Adrian Riza.

Este cunoscut faptul că „ţara" stăpânită de voievodul Gelu cuprindea Podişul Transilvaniei, de la Porţile Meseşului, înspre vest, până la marginea sudică şi estică a Podişului, fiind înconjurată de o salbă de alte „ţări" locuite de români: Ţara Dornelor, Ţara Maramureşului, Ţara Lăpuşului, Ţara Oaşului, Ţara Chioarului, Ţara Crişurilor, Ţara Zarandului, Ţara Haţegului, Ţara Almaşului, Ţara Făgăraşului, Ţara Bârsei. Denumirile acestor numeroase formaţiuni social-politice, vecine celei conduse de Gelu, au fost date de populaţia băştinaşă şi este firesc ca şi înaintaşii românilor ce locuiau în spaţiul intracarpatic în vremea lui Gelu să fi dat „ţării" lor un nume adecvat realităţilor locale.

Datând din vremuri imemoriale „ţările" au avut un rol deosebit de însemnat în realizarea continuităţii noastre etnice şi lingvistice, existenţa lor repercutându-se asupra unor unităţi dialectale. „Mi se pare – afirma Sever Pop – că în aspectul de astăzi al graiurilor noastre întrevăd nişte organizaţii sociale şi economice care depăşesc documentele noastre istorice".

Creat de românii locuitori ai ţinutului intracarpatic şi păstrat în graiul popular de aici, numele acestui ţinut a fost, după opinia noastră, *Argeal*, aflat într-un strâns raport semantic şi fonetic cu *argea*, cuvânt de origine autohtonă.

În mod fericit sunt tratate momente din lupta de apărare a teritoriului împotriva cuceritorilor maghiari. Veniţi dinspre şesul panonic, ungurii întâmpină o serioasă rezistenţă armată din partea străromânilor conduşi de voievodul lor „blac", „valah" Gelu, la finele secolului al IX-lea, care îşi pierde viaţa în luptă.

Ocuparea Transilvaniei, care la început sau chiar în secolul al IX-lea, se limita la câteva puncte întărite de pe cursurile apelor mai importante, ocupanţii unguri colonizează în partea răsăriteană secuii şi apoi în partea sudică a provinciei, la Braşov, în Ţara Bârsei şi Sibiu cât şi în partea centrală Mediaş - Orăştie –Sighişoara şi colţul nord-estic Bistriţa şi Rodna, atrag elemente germane – „saşii". Colonizarea saşilor se realizează începând cu mijlocul secolului al XII-lea, în timpul regelui Geza al II-lea (1141-1162), când le este dat un privilegiu. Nu se cunoaşte precis perioada de colonizare a secuilor. La început au fost aşezaţi în părţile Bihorului, toponimia păstrându-le amintirea, abia spre sfârşit ajungând în locurile actuale.

De remarcat că şi după cucerirea totală a ţinuturilor, Transilvania îşi păstrează fiinţa ei aparte, autonomia ei, grăitoare fiind în acest sens forma de organizare „voievodatul" şi „titlul de voievod" dat cârmuitorului ţării, titlul moştenit din epoca anterioară cuceririi, precum şi lupta ce a avut loc între 1111-1176, când în încercarea maghiarilor de a organiza politico-administrativ „Principatul", impune cel dintâi conducător politic în persoana unui Mercurius purtând titlul de principe. Timp de peste o jumătate de veac nu se mai cunoaşte nici o menţiune despre conducătorul politic al Transilvaniei, pentru ca în final să fie pomenit drept conducător politic voievodul Eustaţiu (Leustachius Woywode Transiylvaniae). Deci au ieşit învingătoare instituţiile vechi: voievodatul, cnezatele, ţările; dreptul obişnuielnic românesc (Jus Valachicum), districtele etc., care, alături de altele în perioada de până la 1541, adică 400 de ani vor întări şi mai mult autonomia voievodatului transilvănean în raport cu regatul feudal maghiar.

Autorul insistă în a documenta că între Transilvania, Ţara Românească şi Moldova au existat permanente legături etnice.

Dacii de aici „au coborât din Carpaţi spre Dunăre, spune marele istoric V. Pârvan. O scrisoare papală din 1234 adresată viitorului rege

Bela al IV-lea vorbeşte despre trecerea ungurilor şi germanilor dincolo, în episcopatul Cumaniei unde s-au amestecat cu românii adoptându-le credinţa". Era permanentă trecerea populaţiei româneşti la est şi sud de Carpaţi. De aici au plecat legendarul Radu - Negru Vodă din Făgăraş sau Dragoş din Maramureş, iar apoi Bogdan Voievod din Maramureş, care au contribuit la consolidarea formaţiunilor statale de la sud şi est precum şi la Formarea statelor feudale româneşti Independente, Ţara Românească şi Moldova.

Oierii transilvăneni şi crescătorii de vite mari, treceau Carpaţii la iernat, ajungând până la Dunăre şi Marea Neagră.

Între Ţările Române au existat din cele mai vechi timpuri schimburi permanente. Transilvania nu a gravitat niciodată spre Ungaria, având un regim vamal propriu deosebit de acela al Ungariei, respectat şi de Habsburgi după înstăpânirea asupra ei şi o monedă proprie – marca de Sibiu, imitaţie după cea de Colonia, atâta timp cât Ungaria îşi avea propria marcă, pe cea de Buda. Exportul Transilvaniei se concretiza prin produse manufacturiere proprii şi din Europa Centrală şi de Vest, iar Ţara Românească şi Moldova exporta materii prime: cereale, piei de vite, lână, brânză, miere, ceară, peşte, vin etc. Mai aduceau produse manufacturiere din Orientul apropiat. Sunt cunoscute privilegiile comerciale şi tratatele acordate de Vladislav Vlaicu în 1368, Mircea cel Bătrân din 1413, negustorilor braşoveni. În 1779 cancelaria aulică transilvană din Viena recunoaşte „legătura străbună dintre Transilvania şi Ţările Române şi nevoia imperioasă de a importa de acolo materiile prime necesare Principatului Transilvania". Statisticile timpului conţin cantităţi foarte mari de produse intrate în schimburile comerciale şi rulaje de sume importante. În momente critice din punct de vedere politic schimburile comerciale continuau să se facă prin „vama cucului".

Vorbind despre situaţia politică şi militară autorul insistă asupra legăturilor strânse între cele trei ţări, transilvănenii participând, putem spune, permanent cu oameni alături de domnitorii români în luptele de apărare împotriva invadatorilor în special turci.

Este suficient să amintim asemenea acţiuni din perioada lui Mircea cel Bătrân, Iancu de Hunedoara, Vlad Ţepeş, Ştefan cel Mare, Mihai

Viteazul. Domnitorii români stăpâneau teritorii întinse, oraşe şi cetăţi de apărare pe întinsul Transilvaniei, unde se puteau adăposti la nevoie.

Sub raport cultural, arată autorul, Transilvania a jucat un rol foarte important în viaţa poporului nostru. Aici s-au realizat primele traduceri religioase cu litere latine, s-au construit primele biserici creştine. Aici s-au tipărit primele cărţi în limba română în centre culturale ca Braşov, Sibiu, Orăştie, Alba Iulia etc., – Evanghelia, Psaltirea, Faptele Apostolilor, Alexandria. Transilvania este locul de naştere al „Şcolii ardelene" ai căror corifei au fundamentat dăinuirea, latinitatea şi unitatea poporului român. De aici au plecat dascălii satelor şi profesorii universitari în Moldova, Ţara Românească şi Dobrogea împărtăşind învăţăturile lor doritorilor de ştiinţă şi cultură.

În lucrare se insistă mult asupra uneia dintre cele mai reprezentative personalităţi militare şi politice ridicate din mijlocul românilor, ca voievod al românilor – Iancu de Hunedoara. Întreaga lui viaţă se conturează pe fondul mult frământatului secol XV, când ofensivei catolicismului împotriva bisericii orientale i se adaugă furtunoasa expansiune a Imperiului otoman, înrobind popoarele din zona sud-estică europeană. Geniul militar al strălucitului voievod îl ajută să adune sub scutul său popoarele român, maghiar, sârb, în luptă împotriva cotropitorilor, zăgăzuind pe limesul dunărean puhoiul turcesc, întârziindu-i cu peste jumătate de veac înaintarea spre centrul Europei.

Figura şi realizările lui în plan social, cultural, religios şi în special militar se încadrează în pleiada marilor personalităţi ale trecutului nostru istoric. Iancu întruchipează în mod fericit ideea solidarităţii popoarelor Europei timpului său, în lupta de apărare şi realizare a scopului urmărit: libertatea.

În acest sens realizarea lucrării de faţă apare ca un omagiu al autorului adus marelui voievod ardelean: Iancu de Hunedoara, căruia i-a fost dat, într-o măreaţă perioadă istorică mult frământată intern şi extern, să simbolizeze în ochii întregii Europe – prieteni şi duşmani acea „lumină a lumii", care aşa cum stă scris pe sarcofagul său din incinta catedralei din Alba Iulia, s-a stins odată cu dispariţia sa.

prof. Anghel NISTOR

CUPRINS

pag.

Introducere 5
Numele ţării 7
Ţara – teritoriul – întindere, de la voevodat
la principat 12
Populaţia 19
Colonizarea 26
Ungaria şi Ardealul, ţări diferite 32
Organizarea Ardealului 37
Legături economice între ţările române 43
Legături politice între ţările române 45
Legături culturale între ţările române 48
Note bibliografice 55
Limba română – limbă de comunicare interetnică 60
Note bibliografice 71
Iancu de Hunedoara, voevodul românilor
din epoca sa 74
Politica de catolicizare a românilor 76
Ascensiunea românilor – rolul lui
Iancu de Hunedoara 85
Baza socială şi politico – militară a
puterii lui Iancu 92
Românii conduc regatul Ungariei
şi Ardealul 95
Biserica aliata lui Iancu de Hunedoara 98
Trădarea nobilimii maghiare 100
Iancu de Hunediara, stăpânul românilor 103
Note bibliografice 111
Postfaţă 116

Editura „CĂLĂUZA"
Str. Horea, nr. 30
330047 Deva, jud. Hunedoara, România
Tel.: 0254-214684; Fax: 0254/215545 0744/521284
E-mail: valeriu_bargau@deva.iiruc.ro
Consilier editorial: Valeriu Bârgău
Tehnoredactor: Daniel Bârgău
Carte tipărită la Tipografia
„Floarea Soarelui"
într.

I.S.B.N. 973-8438-09-8